

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE

cercetări numismatice

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE

***cercetări
numismatice***

V

Sub redacția :
Prof. dr. FLORIAN GEORGESCU
OCTAVIAN ILIESCU și CONSTANȚA ȘTIRBU

**București
1983**

Redactor: Al.D.Vasile

Coperta și desene: Domnița Rafailidis

Prezentul volum cuprinde materiale ale primei Sesiuni științifice de comunicări: Contribuții numismatice la istoria României, ale cărei lucrări au avut loc la Muzeul Național de Istorie al R.S. România în zilele de 26-27 februarie 1983.

SECȚIA I-A
NUMISMATICĂ ANTICĂ

STADIUL ECONOMIEI MONETARE A SOCIETĂȚII GETO-DACICE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL II-LEA î. e. n.

de OCTAVIAN ILIESCU

Au trecut mai bine de o sută de ani de la apariția primelor cercetări dedicate studiului monedelor emise de către geto-daci¹ și, cu tot progresul realizat între timp, a rămas încă neelucidată o problemă de un interes capital, aceea a rolului pe care l-au îndeplinit în viața societății locale emisiunile monetare proprii ale diverselor triburi sau uniuni tribale geto-dacice. Evident, de o adevărată economie monetară, în sensul strict al acestei noțiuni, care cere o largă folosire a banilor, cu funcții multiple în procesul economic, nu poate fi vorba, dacă ținem seama de organizarea socială a geto-dacilor, păstrând, până la Burebista, vechile tipare tribale. Într-adevăr, inexistența unui stat organizat, adoptând unul din modelele bine cunoscute ale antichității, a reprezentat timp de două secole un obstacol de netrecut în calea înfirișării și dezvoltării unei asemenea economii. Se pune însă întrebarea: ce rol aveau totuși monedele emise în cantități din ce în ce mai mari de aceste triburi sau uniuni tribale geto-dacice, în cadrul economic dat? În această privință, unii autori au mers până la a considera că moneda nu reprezenta pentru geto-daci decât "o formă mai practică, numoidală, a mărfii metal"². Oare numai la aceasta să se fi redus rolul monedei - fie ea importată din lumea greco-macedoneană, fie provenind din emisiunile proprii - în societatea geto-dacică? Pornind de la o ipoteză, formulată cu aproape patru decenii în urmă, vom încerca astăzi să găsim un răspuns la întrebarea de mai sus.

În toamna anului 1943, am avut prilejul să examinăm, într-o colecție particulară din București, o monedă "barbară"³ de un tip mai puțin obișnuit. Ea se încadra în grupa mai largă a emisiunilor locale din Dacia, care au ca model îndepărtat tetradrahma lui Filip al II-lea cu reprezentarea călărețului regal pe revers⁴. Foarte stilizată, moneda examinată în 1943 prezenta și o particularitate de ordin metrologic, ceea ce ne-a determinat să-i consacram un studiu mai atent, materializat mai întâi într-o comunicare⁵ și apoi într-o notă care a văzut lumina tiparului exact acum un sfert de veac⁶. Ulterior, ca urmare a intervențiilor celui care scrie aceste rânduri, această monedă a intrat în colecția Muzeului regional al Olteniei din Craiova, pe lângă care se proiecta crearea unui mare Cabinet numismatic⁸. Vom vedea îndată care erau particularitățile acestei monede și în ce măsură justificau ele un studiu aparte.

Din punct de vedere iconografic⁹, exemplarul în discuție prezintă pe avers, într-un cerc de perle, un cap uman, cu barbă, în profil spre dreapta, redat foarte stilizat; așa cum arătam în descrierea inițială, se poate distinge cu greu un profil omenesc din liniile încifrate care îl alcătuiesc¹⁰.

Pe revers, este înfățișat un călăreț spre stînga, aplecat puțin spre spate; mîinile lipsesc. Calul are corpul zvelt, coama în vînt și picioarele anterioare înălțate, într-o atitudine cabrată. Două simboluri completează acest tip de revers: sub cal, o ramură de palm, iar înapoia călărețului, o cruce în formă de X, de tipul denumit "crucea sfîntului Andrei"¹¹, dar cu brațele terminate în globule¹² (fig.1).

Fig.1. Drahmă getică de tip Dumbrăveni; greutate: 2,94 g.

Greutatea monedei descrise mai sus este de 2,94 g, ceea ce o înscrie în categoria drahmelor¹³, nominal ce reprezintă unitatea în sistemele greco-macedonene adoptate și adaptate și de către geto-daci, pentru nevoile lor proprii.

Cum era firesc, la data cînd am examinat această monedă, am căutat să-i găsim analogii. La vremea aceea, strădaniile depuse în acest scop ne-au permis să identificăm patru exemplare de tip similar, toate avînd pe revers călărețul spre stînga: Dessewffy¹⁴ nr.223, a cărui proveniență nu este cunoscută, cîntărind 7,28 g¹⁵; Pink¹⁶, nr.111, prezumat a proveni de la Giurgiu și avînd greutatea de 7,26 g¹⁷; un al treilea exemplar, inedit, aflat la acea dată în colecția L.Gattorno¹⁸, cu greutatea mai redusă: 6,10 g¹⁹. Un alt exemplar, tot cu călărețul spre stînga, fusese publicat mai de mult de către doctorul G.Severeanu, dar fără indicarea provenienței și a greutății²⁰; judecînd însă după modulul lui poate fi încadrat, de asemenea, în categoria didrahmelor geto-dacice.

Comparînd exemplarul descoperit în 1943, în greutate de 2,94 g, cu cele enumerate mai sus, a căror greutate se ridică la 6,10, 7,26 și 7,28 g, am ajuns la concluzia că prima monedă reprezintă drahma, deci unitatea sistemului monetar, în vreme ce toate celelalte patru exemplare, cunoscute de noi la acea vreme, erau didrahmele aceluiași sistem monetar autohton²¹. Cum, pe de altă parte, existența unor tezaure cuprinzînd nominaluri evident diferite - tetradrahme, didrahme și drah-

me²² - era un indiciu clar că geto-dacii puteau să le deosebească foarte ușor unele de celelalte²³, am considerat că moneda descoperită în 1943 constituia dovada folosirii de către geto-daci a unui sistem monetar propriu, cu valori nominale diferite - în cazul nostru, drahme și didrahme - emise în același timp și în același loc și circulând simultan²⁴. Prin urmare, cel puțin pentru o anumită treaptă a evoluției economice cunoscute de societatea geto-dacică, argumentele prezentate ne îndreptățeau să admitem crearea unui sistem monetar propriu, cu două nominaluri de valori diferite: drahma și didrahma geto-dacice.

De la apariția acestei lucrări, anii au trecut, fără ca teza de mai sus, formulată încă din 1944, să trezească vreun ecou în literatura de specialitate. Dar în 1955, Constantin Daicoviciu, pornind de la constatarea că monedele geto-dacice nu poartă legende sau semne caracteristice ale unei autorități de stat - de altfel, inexistentă în societatea locală până în sec. I f.e.n. - afirma, așa cum am amintit la început, că aceste monede nu reprezentau decât "o formă mai practică, numoidală, a mărții metal"²⁵. Evident, o asemenea concepție ducea la negarea totală a oricăror forme de economie monetară în Dacia, fie ele cât de rudimentare și sporadice. O dovadă concludentă a faptului că însuși autorul citat și-a dat seama de caracterul extrem al tezei sale și de inconsistența ei poate fi găsită în trecerea ei sub tăcere de către același Constantin Daicoviciu în sinteza pe care a redactat-o, cu cinci ani mai târziu - în 1960 -, despre civilizația geto-dacilor²⁶. Tot în același an, luarea în discuție a tezei lui Constantin Daicoviciu îi oferea lui Constantin Preda prilejul de a formula rezerve serioase asupra temeiniciei ei²⁷; ne exprimăm însă nedumerirea pentru faptul că în cadrul acestei largi discuții, autorul citat omite totuși să amintească teza care admite existența unui sistem monetar propriu la geto-daci și care a apărut încă din 1947 într-o publicație de specialitate ușor accesibilă unui cercetător român. Vom regăsi această omisiune și în reluarea discuției asupra tezei lui Constantin Daicoviciu, în monografia consacrată monedelor geto-dacilor²⁸.

În ce ne privește, ne-am oprit din nou asupra punctului de vedere expus în 1944/1947 cu prilejul publicării unor note sumare despre tezaurul descoperit în 1938 la Mîlnăstirea²⁹ (azi în jud. Călărași). Am arătat atunci că monedele geto-dacice din acest tezaur au ca prototip autohton o serie de tetradrahme geto-dacice de tipul I Moisi³⁰, denumit astăzi curent tipul Prundu-Jiblea³¹, cu o greutate medie de 12,50 g, tip care își încheie evoluția cu didrahmele de tip Vîrteju, avînd o greutate medie de 6,50 g³². Cum monedele din tezaurul de la Mîlnăstirea au greutatea medie de 8,50 g, s-a ivit problema încadrării lor ponderale, între cele două limite: tetradrahmele de tip Prundu-Jiblea și didrahmele de tip Vîrteju. Negăsind o soluție convingătoare, ne-am exprimat unele rezerve față de teza noastră anterioară, considerînd că geto-dacii, adoptînd un anume etalon ponderal, l-au adaptat și ajustat la nevoile economiei autohtone, ceea ce a generat variații de greutate frecvent în-

înfinite³³. S-a strecurat însă aici o eroare de raționament, asupra căreia vom reveni la timpul potrivit.

În 1966, Iudita Winkler publică un interesant studiu despre monedele de valoare mărunță ale sistemului monetar geto-dacic³⁴. Examinând întregul material cunoscut până la acea dată, autoarea împarte monedele de modul și greutate reduse³⁵, găsite în Dacia, în cinci grupe tipologice³⁶, iar din punct de vedere metrologic, deosebește două nominaluri: drahme, mai numerpase, și hemidrahme, mai rar întâlnite, dar a căror existență i se pare nefindoielnică³⁷. Reținem deci că, după părerea Iuditei Winkler, sistemul monetar geto-dacic a cunoscut nu numai tetradrahme și didrahme, a căror emitere locală e unanim admisă, ci și drahme și chiar hemidrahme, între nominalurile de valori diferite existând uneori concordanțe tipologice³⁸.

Ajungem în sfârșit la ultima monografia de importanță majoră, dedicată studiului monedelor emise de geto-daci și realizată de Constantin Preda³⁹. Rod al unor cercetări laborioase, care au durat peste un deceniu⁴⁰, această amplă sinteză are ca obiectiv un material foarte bogat și extrem de complex, cercetat de autor fie direct, în numeroase colecții din țară și din străinătate, fie indirect prin parcurgerea publicațiilor de specialitate care îi consemnează existența. Ca metodă de ajutor al aies, ca și, în trecut, R. Forrer⁴¹, Const. Moisil⁴² și K. Pink⁴³, iar mai recent Iudita Winkler⁴⁴, tratarea materialului numismatic grupat pe tipuri. Aplicând această metodă, succesiunea și înălțuirea tipurilor este determinată de criterii stilistice care, uneori, pot releva și o departajare cronologică a emisiunilor respective. Urmărindu-ne însă tratarea fiecărui tip în parte, materialul numismatic prezent în același tezaur este studiat dispersat, după tipurile diferite ce se întîlnesc laolaltă, ceea ce implică în unele cazuri riscul săvîrșirii unor erori de cronologie⁴⁵. Un capitol final al lucrării de care ne ocupăm reunește, sub titlul: Considerații generale⁴⁶, contribuțiile de sinteză ale autorului, formulate pe baza studierii numeroaselor tipuri monetare geto-dacice. În cadrul acestui capitol, e inclus nu un paragraf ce tratează despre Nominal și modul⁴⁷. Aici, autorul procedează la o trecere în revistă a nominalurilor emise de geto-daci, în cursul întregii perioade de activitate a monetărilor locale. Astfel, ni se spune încă de la începutul paragrafului în discuție că "urmărind ... emisiunile din Dacia se constată că în special greutatea lor variază în funcție de epocă"⁴⁸. Mergînd mai departe, autorul arată că "toate monedele emise în sec. al III-lea și la începutul sec. al II-lea f.e.n. au diametrul constant de circa 23-26 mm și o greutate variînd între 13-15 g"⁴⁹. Fac excepție: emisiunile de tip Larissa-Amphipolis și cele așa-zise "fără bărbie", care au un diametru mai mic, dar greutatea între aceleași limite, și imitațiile de tipul tetradrahmelor Alexandru cel Mare - Filip al III-lea, cu un diametru de 27-30 mm și greutatea de 15-17 g⁵⁰. Aceste valori ponderale coboară în cursul sec. al II-lea f.e.n., ajungînd la 5-7 g pentru tipurile Adîncata și Vîrteju-București și la 5-6 g pentru

tipul Inotești-Răcoasa⁵¹. Autorul subliniază aspectul particular, din punct de vedere metrologic, al monedelor de tip Dunbrăveni, care înglobează piese în greutate de 10-11 și 4-6 g; cu toată această diferență de valori ponderale, nu crede că are temeiuri suficiente pentru a considera pe cele din urmă ca fiind subdiviziuni ale celor dintâi⁵². Citează cazul monedelor de tip Rădulești-Hunedoara, Petelea, Chereleuș, cu diametrul de 31-34 mm și cântărind 12 până la 6 g, monede considerate a fi tetradrahme, cu toată diferența de greutate ce se constată⁵³. În sfârșit, autorul examinează pe larg emisiunile de monede mărunte, admitând "prezența în rândul monedelor geto-dacice a unor subdiviziuni", dar nu acceptă existența unor hemidrahme⁵⁴. Constantin Preda nu examinează însă deloc posibilitatea ca geto-dacii să fi adoptat, la un moment dat, un sistem monetar propriu; ceva mai mult, singura dată, când folosește în lucrarea sa sintagma "sistemul monetar al daco-geților"⁵⁵ (semnele citării aparțin lui C.P., n.n.), ea reprezintă un simplu citat din titlul: Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților⁵⁶. De altfel, în indicele de la sfârșitul monografiei lui Constantin Preda nu se găsește vocea: sistem monetar.

Acesta era stadiul problemei în anul 1979, când valorificarea unor documente inedite privitoare la tezaurul de la Comana⁵⁷ ne-a readus-o în obiectivul imediat al preocupărilor. Ulterior, descoperirea și publicarea unor noi tezaure de monede geto-dacice și compararea lor cu altele, cunoscute nmi de mult, dar insuficient exploatate sub aspectul care ne interesează aici, ne-a îndemnat să reluăm examinarea tezei expuse în 1944/1947, pentru a vedea dacă, într-adevăr, geto-dacii au folosit vreodată un sistem monetar propriu, cu două sau mai multe nominaluri de valori diferite, dar având un anumit raport, unele față de altele.

Să începem cu examinarea tezaurului descoperit în anul 1915 la Comana⁵⁸, frecvent menționat în bibliografia de specialitate⁵⁹, dar care a făcut până acum obiectul numai al unor cercetări parțiale. Potrivit informațiilor înregistrate în 1916 de către Const.Moisil⁶⁰, acest tezaur era alcătuit din circa 300 monede geto-dacice, imitații ale tetradrahmelor⁶¹ lui Filip al II-lea, având pe avers capul degenerat al lui Zeus, iar pe revers un cal înmorm și în lac de călăreț, două sau trei globule; mai departe, autorul citat precizează că din aceste monede, cea mai mare parte au intrat în colecția Academiei Române⁶². Cercetînd registrul inventar al colecțiilor Cabinetului numismatic pe anii 1911-1916⁶³, am constatat că la înregistrările 833 din 1 iunie și 845 din 10 iunie 1915, Const.Moisil consemna intrarea unui număr de 159, respectiv 48 monede din tezaurul de la Comana⁶⁴, deci în total 207 piese, aproximativ 70% din totalul prezumat. Toate aceste monede au fost evacuate în 1917, împreună cu întreaga colecție a Cabinetului numismatic, la Moscova, de unde au fost restituite în 1956 și repartizate în 1959 Institutului de arheologie din București, în a cărui colecție vor putea fi identificate, ca urmare a unor viitoare cercetări⁶⁵.

Celelalte piese provenind din acest tezaur, pînă la totalul prezumat de circa 300, au luat drumul colecțiilor particulare, unde, pentru cele mai multe, li e-a pierdut orice urmă⁶⁶. Fac excepție două sau poate trei grupuri mai compacte, care au putut fi regăsite în colecția dr. G. Severeanu⁶⁷, deși informațiile ce s-au păstrat asupra provenienței lor nu sînt întotdeauna precise și sigure. Potrivit cercetărilor întreprinse de Constantin Preda, în această colecție se mai găsesc următoarele loturi de monede ce fac parte din tezaurul de la Comana: 46 didrahme geto-dacice de tip Adîncata⁶⁸; 33 didrahme geto-dacice de tip Vrîteju⁶⁹; 2 didrahme geto-dacice de tip Cojasca⁷⁰; 72 drahme geto-dacice de tip Filip al III-lea⁷¹ și, probabil, 29 tetradrahme geto-dacice de acest ultim tip⁷².

În total, din tezaurul de la Comana, s-ar mai păstra astăzi în colecția Severeanu 182 piese, de tipurile specificate mai sus. Dacă la acestea se mai adaugă cele 207 exemplare achiziționate de Academia Română în 1915, precum și un număr incert, intrate la aceeași dată în alte colecții particulare⁷³, reiese că tezaurul de la Comana depășea totalul de circa 300 piese, indicat de Const. Moisil în cronică sa din 1916, trecînd chiar și peste 400 piese componente⁷⁴. Mai importantă ni se pare însă particularitatea de a îngloba emisiuni autohtone ce reprezintă trei nominaluri diferite: didrahme, drahme și, probabil, tetradrahme.

Al doilea tezaur la care ne vom referi, în cadrul acestei cercetări, este cel descoperit în 1912 la Sadova (jud. Dolj)⁷⁵. Nici acesta nu a fost publicat integral pînă astăzi, dar, comparînd informațiile risipite într-o seamă de lucrări, se pare că el cuprindea: tetradrahme geto-dacice de tipurile Criciova⁷⁶, Medieșu Aurit⁷⁷, Dobrești⁷⁸ și Filip al III-lea⁷⁹, precum și didrahme geto-dacice de tipurile Adîncata⁸⁰ și Vrîteju⁸¹. Observăm deci că aici s-au găsit împreună două categorii de nominaluri autohtone: tetradrahme și didrahme, chiar dacă tetradrahmele nu au ca bază același etalon ponderal⁸².

Un alt tezaur ee ne interesează, în legătură cu problema dezbătută aici, este cel descoperit în 1971-1977 (în loturi succesive) la Opțișani (jud. Olt)⁸³; cuprinde 93 monede geto-dacice și anume: 82 tetradrahme și 11 drahme, toate de tip Filip al III-lea⁸⁴. De data aceasta, două nominaluri diferite, dar de același tip și emise pe baza aceluiași etalon ponderal.

Ultimul tezaur a fost descoperit în 1940 (?) la Urseiu (jud. Dâmbovița)⁸⁵ și face obiectul unui studiu monografic în curs de publicare⁸⁶. Din datele comunicate pînă la redactarea acestor rînduri⁸⁷, reiese că acest tezaur cuprinde peste 400 monede geto-dacice, cele mai multe didrahme de tip Adîncata, iar în două loturi mai mici, tetradrahme de tip Filip al III-lea și drahme de un tip nedeterminat, denumit provizoriu de autorul comunicării "tip Urseiu"⁸⁸, dar care redă probabil într-un mod rudimentar tipul drahmelor lui Filip al III-lea. De data aceasta avem de-a face în mod cert cu un tezaur alcătuit din trei cate-

tegorii de nominaluri autohtone: tetradrahme, didrahme și drahme.

La descoperirile înșirate mai sus pot fi însumate o serie de alte tezaure cu caracteristici similare - având în compunerea lor emisiuni locale de nominaluri diferite -, care s-au găsit în dreapta Dunării, în Bulgaria. Vom aminti aici doar câteva: Glavați (Vrața), imitații de tetradrahme și de drahme de tip Filip al III-lea⁸⁹; Pîrgovo (Ruse), didrahme de tip Vrîteju și imitații de tetradrahme de tip Filip al III-lea⁹⁰; Radanovo (Tîrnovo), imitații de tetradrahme și de drahme de tip Filip al III-lea⁹¹; Ruse, imitații de tetradrahme de tip Filip al III-lea și didrahme de tip Adîncata⁹².

Ce rezultă din compararea acestor tezaure găsite atât în stînga, cît și în dreapta Dunării ? Dacă facem abstracție de tipurile reprezentate, constatăm că ele au următoarele trăsături comune:

1. toate au în compunerea lor exclusiv emisiuni autohtone;
2. aceste emisiuni înglobează nominaluri bine determinate, care au circulat și au fost tezurizate împreună, în compunerea aceluiași tezaur intrînd două sau chiar trei nominaluri diferite: tetradrahme și didrahme (Sadova-Dolj, Pîrgovo și Ruse în Bulgaria); tetradrahme și drahme (Optășani-Olt, Glavați și Radanovo în Bulgaria); tetradrahme, didrahme și drahme (probabil Comana-Giurgiu, Urselu-Dîmbovița);
3. toate aceste tezaure cuprind monede care au fost emise în aceeași perioadă și anume, în linii mari, în a doua jumătate a sec.al II-lea f.e.n.;

4. toate tezaurele menționate mai sus se răspîndesc pe o arie restrînsă, atât în nordul, cît și în sudul Dunării⁹³.

În lumina constatărilor expuse în rîndurile precedente, se poate considera azi că în sînul societății geto-dacice de pe ambele maluri ale Dunării s-a ajuns în a doua jumătate a sec.al II-lea f.e.n. la un stadiu de dezvoltare economică înaintată, care a determinat crearea și folosirea curentă a unui sistem monetar propriu. Acest sistem era bazat pe două sau trei nominaluri, cu raporturi precise unele față de altele. Oscilațiile de greutate ce se întîlnesc la monede care au aceeași valoare nominală nu pot împiedica distingerea lor, în procesul de circulație, de nominalurile ce se află pe treapta superioară sau pe cea inferioară. Cu alte cuvinte, diferența dintre drahme și diadrahme, între acestea și tetradrahme, era apreciată cu ușurință de către geto-daci, oricît de mare ar fi fost ecartamentul dintre greutățile maxime și cele minime ce se constată la fiecare nominal în parte. Aceste diferențe se datoresc unor imperfecțiuni tehnice și sînt foarte frecvente chiar în cazul monedelor emise de state puternic dezvoltate ale antichității; cetățile grecești, regatul Macedoniei și cele elenistice, Roma republicană și, mai tîrziu, Imperiul roman.

Argumentele expuse mai sus aduc deci confirmarea tezei formulate încă din anii 1944/1947 despre crearea și folosirea de către geto-daci, la o anumită dată, a unui adevărat sistem monetar propriu, cu nominaluri de valori determinate. Dar din examinarea tezaurelor citate

aici, a reieșit clar că atât în 1944/1947, cât și în 1965, în raționamentul nostru s-a strecurat o eroare de concepție cu efect restrictiv. Ea constă din postularea existenței unor serii de nominaluri diferite, având același tip. Asemenea cazuri pot fi întâlnite și în numismatica geto-dacică; așa, de exemplu, monedele de tip Dumbrăveni pot fi încadrate unele în categoria tetradrahmelor, altele - cele mai multe - ca didrahme și, în sfârșit, a treia categorie este reprezentată de drahme⁹⁴. Un alt exemplu ni-l oferă tetradrahmele și drahmele geto-dacice de tip Filip al III-lea din tezaurele de la Comana, Optășani și Urseiu, despre care am vorbit anterior. Nu era însă absolut necesar ca nominalurile de valori diferite să reproducă același tip; aceeași funcție - reprezentarea unor valori diferite - putea fi îndeplinită tot atât de bine și de nominaluri ce se deosebeau din punct de vedere iconografic: didrahmele de tip Adâncata sau Vîrteju, în raport cu tetradrahmele și drahmele de tip Filip al III-lea. Ar fi deci greșit să restrângem existența sistemului monetar geto-dacic numai la seriile de tip Dumbrăveni sau Filip al III-lea.

O a doua concluzie ce se degajează, din examinarea materialului numismatic de care dispunem astăzi, impune, așa cum s-a arătat mai sus, circumstanțierea apariției sistemului monetar propriu în societatea geto-dacică: în timp, a II-a jumătate a sec. al II-lea f.e.n.; teritorial, pe o arie ce se întinde la nord de Dunăre de la Jiu pînă la Prahova, cu jaloane simetrice la sud de Dunăre, de la Glavața la apus pînă la Ruse în răsărit. Nu vom încerca însă, dată fiind lipsa unor izvoare mai concludente, să atribuim paternitatea acestei inițiative de politică monetară unui anumit trib sau unei anumite uniuni tribale geto-dacice⁹⁵; în stadiul actual al cercetărilor o astfel de încercare ar fi, după părerea noastră, prematură.

În legătură cu emiterea de către geto-daci a nominalului celui mai mărunt ni se pare necesar a face două precizări. Mai întîi, indiferent de tipul adoptat - Filip al II-lea, Alexandru cel Mare sau Filip al III-lea⁹⁶ -, ca și de oscilațiile de greutate, este vorba în toate cazurile de același nominal și anume de drahma geto-dacică, unitatea sistemului monetar autohton. De acord cu părerea exprimată în ultima vreme de Constantin Preda⁹⁷, considerăm că geto-dacii nu au emis, alături de acest nominal, și hemidrahme, așa cum au presupus anterior Corneliu Secășanu⁹⁸ și Iudita Winkler⁹⁹. Oricît de intensă ar fi fost dezvoltarea economică cunoscută de societatea geto-dacică în a doua jumătate a sec. al II-lea f.e.n., nu credem că ea ar fi putut atinge acel stadiu care să creeze condițiile necesare pentru emiterea și a unor monede divizionare, a unor hemidrahme. Cele trei nominaluri identificate astăzi cu certitudine - tetradrahma, didrahma și drahma, ultima reprezentînd unitatea sistemului monetar geto-dacic - erau de bună seamă suficiente pentru a exprima diferențele de valoare ce apăreau în cadrul schimbului economic. Chiar și în acest caz, concepția economică la care ajunsese societatea geto-dacică, în a doua jumătate a sec. al II-lea

f.e.n. și cel puțin în limitele teritoriale precizate mai sus, nise pare cu totul remarcabilă, deoarece ea vădește multiplele funcții pe care le îndeplineau banii, aici și atunci, în viața de toate zilele.

A doua precizare este sugerată de particularitățile răspîndirii acestor monede mărunte, a drahmeler geto-dacice. Examinînd lista descoperirilor de acest gen, publicată în ultimii ani de Constantin Preda¹⁰⁰, se constată că monedele din această categorie s-au găsit mai mult izolate și anume, în nu mai puțin de 16 localități¹⁰¹ și în numai trei tezaure: Comana, Cugir și Oancea¹⁰², la care se adaugă alte două, Optășani și Urseiu, ce erau necunoscute în momentul în care autorul citat își redacta lucrarea la care ne-am referit. În rîndul descoperirilor izolate întîlnim cinci cazuri în care drahme geto-dacice au fost găsite chiar în așezări geto-dacice și anume la Căscioarele, Cernatu, Popești, Tînosu și Zimnicea¹⁰³. Acest fapt este deosebit de semnificativ, deoarece ne arată că moneda mărunță, drahma sistemului monetar autohton, pătrunsese adînc în mecanismul schimbului economic local, căpătînd o pondere însemnată în acest proces. Nise oferă astfel o mărturie cum nu se poate mai grăitoare despre stadiul de dezvoltare la care ajunsese economia monetară a geto-dacilor, în a doua jumătate a sec.al II-lea f.e.n. și mai cu seamă spre sfîrșitul acestui secol. În aceste condiții și cu aceste particularități se încheia ultimul act al evoluției monetăriei geto-dacice de tip tradițional, creîndu-se premisele necesare pentru trecerea la o nouă fază, dominată de data aceasta de o altă monedă puternică a lumii antice, denarul Romei.

NOTE

- 1 Ca punct de plecare în studierea sistematică a monedelor geto-dacice poate fi considerat, după părerea noastră, articolul publicat de C. Bolliac, Arheologia, în "Trompeta Carpaților", 9, 1871, nr. 939 din 9/21 septembrie, p.4. O trecere în revistă sumară a cercetărilor de numismatică geto-dacică, întreprinse atît în țară, cît și în străinătate, la Constantin Preda, Monedele geto-dacilor, Edit. Academiei, București, 1973, p.13-18 (cu completările aduse de Iudita Winkler, Observații și rectificări la "Monedele geto-dacilor", în AMN, 12, 1975, p.96).
- 2 Constantin Daicoviciu, Dacii din munții Orăștiei și începuturile statului sclavagist dac, în SCȘ Cluj, 1, 1950, p.117, V și critica adusă acestei teze de către Iudita Winkler, O mincih Daku a Gétu, în NSb, 5, 1958, p.21; Constantin Preda, Probleme de numismatică geto-dacică, în SCN, 3, 1960, p.55.
- 3 "barbară", în sensul clasic al termenului, care, la autorii antici, desemna tot ce nu era grec sau roman.
- 4 Se știe că Filip al II-lea, regele Macedoniei (359-336 f.e.n.) a emis două tipuri de tetradrahme de argint, ambele avînd pe avers capul

- laureat al lui Zeus; primul tip reprezintă pe revers pe însuși regele emitent, călărind spre stînga și a fost emis între anii 359-349/348 f.e.n., al doilea tip are pe revers călărețul olimpic nud spre dreapta și a fost emis începînd din 348/347 f.e.n. pînă la sfîrșitul domniei lui Filip al II-lea și chiar după moartea lui V. în acest sens Georges le Rider, Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294, E. Bourgey, Paris, 1977, p. 5. Ambele tipuri ale acestei tetradrahme au servit ca modele pentru emisiunile autohtone din Dacia timp de aproape două secole.
- 5 Octavian Iliescu, Sisteme naționale în economia monetară dacă, comunicare prezentată la ședința Societății Numismatice Române din 6 februarie 1944 (darea de seamă a ședinței în CNA, 18, 1944, p. 231 și în ziarul "Universul" din 9 februarie 1944, p. 3).
 - 6 Oct. Iliescu, Sisteme naționale în economia monetară a dacilor, în BSNR, 38-41, 1944-1947, p. 29-34.
 - 7 Ibidem, p. 33.
 - 8 Cf. Const. Moisil, Un cabinet numismatic al Olteniei, în CNA, 16, 1942, p. 6-9.
 - 9 În 1947, nu am avut la îndemînă o reproducere fotografică a acestei monede; ea apare astăzi pentru prima dată.
 - 10 Oct. Iliescu, op. cit., p. 33.
 - 11 Pentru această denumire, v. Friederich Freiherr v. Schrötter, Wörterbuch der Münzkunde, Berlin-Leipzig, 1930, s. v. Kreuz. Cf. Iudita Winkler, recenzie, în SCIV, 21, 1970, p. 524.
 - 12 Neavînd posibilitatea de a revedea moneda examinată în 1943, descrierea de mai sus cuprinde elementele redată la p. 33 din lucrarea noastră citată supra, în nota 6.
 - 13 Ibidem.
 - 14 Dessewffy: Gróf Dessewffy Miklós, Barbár pénzéi, Budapesta, 1910-1915.
 - 15 Cf. Constantin Preda, Monedele geto-dacilor, p. 194, sub. 3. Giurgiu.
 - 16 Pink; Karl Pink, Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn (Dissertationes Pannonicae, ser. II, 15), Budapesta, 1939.
 - 17 Oct. Iliescu, op. și loc. cit.; Constantin Preda, op. și loc. cit.
 - 18 Luigi Gattorno, cetățean italian din București, a adunat în anii 1939-1944 o mare colecție de monede grecești, geto-dacice și romane, obținute adesea din peregrinările sale cu automobilul în județul Brăila și în Dobrogea. Nu este deci exclus ca exemplarul citat să provină din estul Munteniei. Ales membru activ al Societății Numismatice Române în ședința din 21 noiembrie 1939 (CNA, 15, 1940, p. 295), L. Gattorno a publicat în CNA din anii 1940-1943 trei articole de numismatică. În 1950, a emigrat în Italia, decedînd în 1952. Colecția sa a fost vîndută la licitație în 1953 la New York, multe din piesele care o compuneau fiind achiziționate de către Societatea Numismatică Americană.

- 19 Oct. Iliescu, op. și loc. cit.
- 20 Dr. G. Severeanu, Symboles religieux sur les monnaies celtiques, în BSNR, 21, 1926, p. 52, pl. II, 17; tot acolo, o monedă de tip similar, cu același simbol, dar cu călărețul spre dreapta; p. 52 și pl. II, 15.
- 21 Oct. Iliescu, op. cit., p. 33-34.
- 22 Din lista tezaurelor monetare citate ibidem, p. 30-31, trebuie azi să se excludă cel descoperit la Turnu Severin în 1923, ca unul ce cuprinde nu tetradrahme și didrahme, ci numai tetradrahme, atât greco-macedonene, cât și geto-dacice. Despre acest tezaur, v. mai recent Oct. Iliescu, Precizări cu privire la prezentarea unor tezaure de monede grecești găsite în România, în SCIVA, 27, 1976, p. 56-57 (cu întreaga bibliografie anterioară).
- 23 Oct. Iliescu, Sisteme naționale ..., p. 30-31.
- 24 Ibidem, p. 33-34.
- 25 V. mai sus, nota 2.
- 26 C. Daicovicin, în Istoria României, Edit. Academiei, București, 1960, p. 271.
- 27 Constantin Preda, Probleme de numismatică geto-dacică, p. 55-57.
- 28 Constantin Preda, Monedele geto-dacilor, p. 382.
- 29 Oct. Iliescu, Monede geto-dacice. Tezaurul de la Mănăstirea (r. Oltenița), în "Creșterea colecțiilor. Caiet selectiv de informare" (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România), 13-14, 1965, p. 6-12 + pl. I.
- 30 Const. Moisil, Monetele dacilor, în BSNR, 15, 1920, p. 68. Modelul original al acestui tip este tetradrahma lui Filip al II-lea cu călărețul regal pe revers.
- 31 Constantin Preda, op. cit., p. 149-150.
- 32 Oct. Iliescu, op. cit., p. 9.
- 33 Ibidem.
- 34 Iudita Winkler, Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților, în AMN, 3, 1966, p. 75-89 + pl. I și 2 fig.
- 35 Denumite de autoare "monede divizionare", ibidem, p. 76 și passim. În concepția sa, această denumire este adoptată pentru a desemna nominalurile mărunte în raport cu cele mari, tetradrahme și didrahme. Termenul nu este însă adecvat, în cazul în care se aplică drahmelor: se știe într-adevăr că drahma este unitatea oricărui sistem monetar folosit în lumea greacă antică și, ca atare, nu poate fi considerată ca o monedă divizionară. Tetradrahmele și didrahmele sînt multipli ai acestei unități și numai hemidrahma, tetrobolul, triobolul, trihemibolul, diobolul și obolul - acolo unde aceste nominaluri s-au emis efectiv - intră în categoria monedelor divizionare. În consecință, numai hemidrahmele geto-dacice - dacă asemenea nominaluri există cu adevărat - pot fi considerate monede divizionare. Asupra acestui ultim aspect, a se vedea observațiile judicioase ale lui Constantin Preda, op. cit., p. 379-382 (unde însă denumi-

rea de "monede divizionare" are aceeași aplicație ca și la autoarea mai sus citată).

- 36 Iudita Winkler, op.cit., p.82. În legătură cu tipologia acestor monede, stabilită de autoarea citată, este necesar să facem o rectificare, și anume: moneda provenind din București, cu greutatea de 2,94 g, menționată la p.81 ca fiind bătută după drahmele sau hemidrahmele lui Alexandru cel Mare, este în realitate o drahmă de tip Filip al II-lea. În nota 47 de la p.81 autoarea trimite, pentru această monedă, la lucrarea noastră publicată în 1947 (Sisteme naționale ..., cit.supra), p.34; dar la p.33 a acestei lucrări, am redat o descriere destul de amplă, cu precizarea că este vorba de tipul Filip al II-lea (tip cunoscut azi sub numele de "tipul Dumbrăveni": Constantin Preda, op.cit., p.185). De la Iudita Winkler această eroare a fost preluată tale-quale de Constantin Preda, op.cit., p.332, sub nr.6, București.
- 37 Iudita Winkler, op.cit., p.88 (v. și remarcă de mai sus, nota 35).
- 38 Ibidem.
- 39 Constantin Preda, Monedele geto-dacilor.
- 40 Ibidem, p.11.
- 41 Robert Forrer, Keltische Numismatik der Rhein-und Donaulande, Strasburg, 1908, XI + 373 p., ilus.+ 1 pl.; Ergänzte Neuausgabe, Redaktion Karel Castelin, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 2 vol., 1968: VI p. + 5 f. + 373 p., ilus.(I); 245 p., ilus. + 20 pl. + 1 hartă (II).
- 42 Const.Moisil, Monetele dacilor, în BSNR, 15, 1920, p.59-78, cu 20 fig. în text.
- 43 Karl Pink, Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn (Dissertationes Pannonicae, ser.II, 15), Budapesta, 1939, 160 p. + 15 pl. + 1 hartă.
- 44 Iudita Winkler, Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspândire, în AMN, 5, 1966, p.33-49 și pl.I-VI; 6, 1969, p.67-91 și pl.VII-XIII.
- 45 Un exemplu în acest sens ni-l oferă tezaurul descoperit în 1923 la Hinova, lângă Drobeta Turnu Severin, care cuprinde: tetradrahme postume purtând tipurile și numele lui Alexandru cel Mare și imitații ale unor emisiuni similare; tetradrahme emise de Seleucus I și imitații ale acestor emisiuni; tetradrahme geto-dacice de tip Apollo-Amphipolis. Aceste din urmă sînt prezentate de autorul citat în cadrul tipului "Larissa-Apollo Amphipolis, constituind seriile b și c (p.133-134) pentru acest tip, se propune o datare generală: sfîrșitul sec.al III-lea - începutul sec.al II-lea f.e.n." (p.142) Imitațiile tetradrahmelor emise în numele lui Alexandru cel Mare, provenind din același tezaur, sînt menționate de autor în cadrul tipului Alexandru cel Mare - Filip al III-lea Arideul (p.333, 343). După părerea sa, primele imitații de acest tip ar data de la sfîrșitul sec. al III-lea - începutul sec.al II-lea f.e.n. Dar tezaurul de la Hinova

a fost îngropat (după IGCH 452) pe la 275-250 î.e.n., ceea ce conferă și monedelor geto-dacice din componența lui o cronologie mult mai timpurie decât cea propusă în Monedele geto-dacilor, după criterii stilistice. Despre tezaurul de la Hinova, v. și nota 22 de mai sus.

În treacăt spus, remarcăm o oarecare inconsecvență în modul folosit de autor pentru a desemna tipul celor mai numeroase monede geto-dacice din tezaurul de la Hinova: tip Larissa (p.476, s.v. Hinova); Larissa-Amphipolis (p.142); Larissa-Apollo (p.141); Larissa-Apollo Amphipolis (p.136). Această terminologie fluctuantă trădează, firește, o oarecare incertitudine în convingerile autorului, deși, după părerea noastră, problema determinării tipului respectiv a fost de mult rezolvată. Cf. și observațiile formulate de Iudita Winkler, Observații și rectificări..., (supra, nota 1), p.100.

46 Constantin Preda, op.cit., p.363-432.

47 Ibidem, p.377-382.

48 Ibidem, p.377-378.

49 Ibidem, p.378.

50 Ibidem.

51 Ibidem.

52 Ibidem.

53 Ibidem, p.379.

54 Ibidem, p.382.

55 Ibidem, p.381.

56 Iudita Winkler, op.cit., supra, nota 34.

57 Oct. Iliescu, Date noi despre o veche descoperire de monede geto-dacice: tezaurul de la Comana, mss, 1979, 26 p. + 5 pl.

58 Comana, localitate în jud. Vlaşca, azi în jud. Giurgiu.

59 Const. Moisil, Colecțiunea numismatică, în "Creșterea colecțiunilor" (Biblioteca Academiei Române), 27, 1915, p.202-203, nr. 62-65; Idem, Monete și tezaure monetare din România și ținuturile românești învecinate (Vechiul teritoriu geto-dac), în BSNR, 13, 1916, p.42, nr.59; idem, Monetele dacilor, BSNR, 15, 1920, p.71 nota 1; Karl Pink, op.cit., p.77; Corneliu Secașanu, Monete și camee, în CNA, 17, 1943, p.166; Bucur Mitrea, Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista, în "Ephemeris Dacoromana", 10, 1943 (1945), p.34, nr.84; Iudita Winkler, Contribuții numismatice la istoria Daciei, în SCȘ - Cluj, 6, 1955, 1-2, p.78, nr.46; idem, O mincih Daku a Gétu, p.28, nr.46; Constantin Preda, op.cit., p.166, 199-201, 203, 207, 211-212, 216, 222-226, 236, 241, 243-244, 333, 336, 339, 341-342, 365.

60 Const. Moisil, Monete și tezaure monetare..., p.42, nr.59.

61 "Imitații ale staterilor de argint ai lui Filip II" la Const. Moisil, loc.cit. În temeiul unei clasificări mai vechi, azi abandonată, autorul citat denumesc stateri monedele de argint ale lui Filip al II-lea, care au în realitate valoarea de tetradrahme în sistemul monetar.

adoptat de acest rege al Macedoniei.

62 Ibidem.

63 Deși colecțiile Cabinetului numismatic al Academiei au luat ființă încă din anul 1871, primul registru inventar al acestor colecții a fost creat abia în 1911 de către Conet.Moisil, angajat în acel an ca numismat ajutor al Academiei Române. Acest registru se încheie în 1916, când colecțiile au fost împachetate spre a fi evacuate mai întâi la Iași, apoi la Moscova, cu inventar cu tot. A fost restituit în 1956, împreună cu o mare parte din vechile colecții ale Cabinetului numismatic.

64 Registrul inventar pe anii 1911-1916, p.102-103.

65 Această împrejurare explică de ce tezaurul de la Comana nu a făcut pînă astăzi obiectul unei publicări integrale. În legătură cu cele relatate mai sus, v.Oct.Îliescu, Date noi despre o veche descoperire de monede geto-dacice; tezaurul de la Comana, mss.cit.supra, nota 57.

66 După informațiile consemnate într-un manuscris inedit al lui Wilhelm Knechtel, monede provenind din tezaurul de la Comana ar fi fost achiziționate în 1915 de următorii colecționari: Wilhelm Knechtel, 8 ex.; Mihail C.Sutzu, 3 ex.; dr.Constantin Istrati, 3 ex.; Petre Mihaescu, 2 ex.; arhiepiscop Raymund Netzhammer, 1 ex. V. și nota de mai sus.

67 Constantin Preda, op.cit. și loc.cit. supra, în nota 59.

68 Ibidem, p.199-201, 203, 207.

69 Ibidem, p.236, unde totalul monedelor de tip Vrteju este citat ca ridicîndu-se la 134 piese; urmărind însă clasificarea variantelor acestui tip, redată de autor la p.216, 222-226, nu am putut identifica decît 33 ex. ca făcînd parte din colecția dr.G.Severeanu.

70 Ibidem, p.203, tip denumit de autor "cu capul Romei" și încadrat ca seria a VI-a în clasificarea variantelor de tip Adîncata; v. și justificarea acestei denumiri la p.204. În realitate, efigia de pe avers nu poate avea nici o analogie cu capul Romei de pe denarii romani republicani, cum crede autorul citat, deoarece nu se întrezărește nici o urmă din coiful zeiței Roma, element fundamental și ca atare nelipsit în iconografia romană, când este vorba de reprezentarea acestui subiect. În ce ne privește, ne raliem părerii mai vechi, care presupune influențe iconografice exercitate de capul lui Dionysos de pe aversul tetradrahmelor emise de orașul Thasos; v. în acest sens Const.Moisil, Tetradrahmele orașului Thasos și ale regiunii Macedonia Primă, în CNA, 17, 1943, p.160 și nota 14; idem, Les tétradrachmes de Thasos et de la Macédoine I-ère et leur circulation en Dacie, în "Balcenia", 7/1, 1944, p.16 și nota 1, părere care nu este menționată de Constantin Preda, op.cit., p.204. Am denumit acest tip "Cojasca", după numele unei localități din jud.Dîmbovița, unde s-a găsit în 1936 un tezaur în care s-au identificat pentru prima dată monede geto-dacice de acest tip. Despre acest

tezaur, v. Oct. Iliescu, Precizări cu privire la prezentarea unor tezaure..., p. 58-60.

- 71 Constantin Preda, op.cit., p. 333, nr. 12: Comana.
- 72 Ibidem, p. 336, nr. 40: Vlașca (fostul județ).
- 73 V. mai sus, nota 66.
- 74 Număr indicat de Vilhelm Knechtel, mss. citat, supra, nota 66.
- 75 Const. Moisil, Monete și tezaure monetare găsite în România..., în BSNR, 10, 1913, p. 63, nr. 22; Odón Gohl, Barbárpénz-leletek, în "Numizmatikai közlöny", 14, 1915, p. 72; Leon Ruzicka, Die Frage der dacischen Münzen, în BSNR, 17, 1922, p. 13 (text german) și 38 (versiune românească); Karl Pink, op.cit., p. 47, 71, 77-78, 83, 118, 144; Bucur Mitrea, Penetrazione commerciale e circolazione monetaria..., loc. cit., p. 72; Iudita Winkler, Contribuții numismatice..., p. 90, nr. 138; idem, O mincsev Dáku a Gétu, p. 35, nr. 138; Constantin Preda, op.cit., p. 62, 209, 238-239, 282, 286, 291, 293, 335, 341-342; Iudita Winkler, Observații și rectificări..., p. 101.
- 76 Constantin Preda, op.cit., p. 62.
- 77 Ibidem, p. 291, nr. 5: Sadova (jud. Dolj).
- 78 Ibidem, p. 282, nr. 20: Sadova (jud. Dolj), unde se afirmă că "în cuprinsul tezaurului descoperit la Sadova în 1912 s-au găsit și 37 monede de tip Aninoasa". Dar Leon Ruzicka, loc. cit., afirmă că cele 37 monede erau de tipul Moisil fig. 7, ceea ce ne trimite la tipul Dobrești. Între emisiunile de tip Aninoasa și cele de tip Dobrești există diferențe evidente de ordin atât stilistic, cât și ponderal.
- 79 Constantin Preda, op.cit., p. 335, nr. 29: Sadova (jud. Dolj).
- 80 Ibidem, p. 209, nr. 29: Sadova (jud. Dolj).
- 81 Ibidem, p. 238-239, nr. 33: Sadova (jud. Dolj). Autorul formulează rezerve asupra realității prezenței unor monede de acest tip (25 ex.) în tezaurul de la Sadova.
- 82 Diferențele de greutate sînt în funcție de tipul emisiunilor respective.
- 83 Maria Cojocărescu, Tezaurul de tetradrahme-imitații de tip Filip III Arideul descoperit la Optășani (jud. Olt), în BSNR, 67-69, 1973-1975, p. 69-74; Carmen Maria Petolescu, Notă preliminară privind un tezaur de monede de tip Alexandru - Filip III Arideul, în "Apulum", 13, 1975, p. 637; idem, Tezaurul de monede de tip Filip al III-lea Arrhidaios descoperit la Optășani, jud. Olt, în "Cercetări numismatice", 3, 1980, p. 11-32 + IX pl.
- 84 V. descrierea integrală a tezaurului la Carmen Maria Petolescu, Tezaurul de monede de tip Filip al III-lea Arrhidaios..., p. 12-21.
- 85 Bucur Mitrea, Découvertes monétaires en Roumanie (XIX), în "Dacia", 20, 1976, p. 289, nr. 45 bis; idem, Découvertes monétaires en Roumanie, 1979 (XXIII), în "Dacia", 24, 1980, p. 373, nr. 28.
- 86 Constantin Preda și Valentin Drob, Tezaurul de la Urseiu, în SCN, 8, sub tipar.

- 87 Constantin Preda, Tezaurul monetar geto-dacic descoperit la Urseiu, comunicare prezentată în şedinţa Societăţii Numismatice Române din 20 decembrie 1981.
- 88 Aceeaşi trimitere.
- 89 Constantin Preda, Monedele geto-dacilor, p.336, nr.48.
- 90 Ibidem, p.337, nr.56.
- 91 Ibidem, p.337, nr.58.
- 92 Ibidem, p.337, nr.60.
- 93 V. harta publicată de autorul citat, ibidem, p.339.
- 94 Ibidem, p.186 şi 193 (cu toate rezervele exprimate de autor).
- 95 O încercare generală de a atribui emisiunile monetare locale unor anumite triburi sau uniuni de triburi geto-dacice la Constantin Preda, op.cit., p.407-432. V. şi Iudita Winkler, Observaţii şi rectificări..., p.105.
- 96 Imitaţiile de tip Alexandru cel Mare şi cele de tip Filip al III-lea, cu toate că au aceleaşi tipuri de avers şi revers, reprezintă în realitate emisiuni diferite şi, ca atare, nu pot fi încadrate în aceeaşi grupă.
- 97 Constantin Preda, op.cit., p.381.
- 98 Corneliu Secăşanu, op.cit.
- 99 Iudita Winkler, Drachma şi hemidrachma..., p.88.
- 100 Constantin Preda, op.cit., p.332-340.
- 101 Ibidem, p.332-335.
- 102 Ibidem, p.333-334.
- 103 Ibidem, p.332-335.

Abrevieri: AMN: "Acta Musei Napocensis"; BSNR: "Buletinul Societăţii Numismatice Române"; CNA: "Cronica numismatică şi arheologică"; IGCH: An Inventory of Greek Coin Hoards, editors Margaret Thompson, Otto Mørkholm, Colin M. Kraay, New York, 1973; NSb: "Numismaticky sborník"; SCIV, SCIVA: "Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)"; SCN: Studii şi cercetări de numismatică; SCŞ-Cluj: "Studii şi cercetări ştiinţifice"-Cluj.

LE STADE DE L'ÉCONOMIE MONÉTAIRE DANS LA SOCIÉTÉ GÉTO-DACE DURANT LA SECONDE MOITIÉ DU IIe SIÈCLE AV.N.È.

Résumé

L'auteur reprend la discussion d'une thèse qu'il avait communiquée en 1944 et faite imprimer en 1947 et qui postulait la création par les Géo-Daces, à une certaine époque, d'un système monétaire propre, comprenant au moins deux nominaux différents, à savoir la drachme et la didrachme géto-daces (voir Oct. Iliescu, Sisteme naţionale în economia monetară a dacilor, dans "Buletinul Societăţii Numismatice

Mettant à profit l'étude comparée de quelques trésors comprenant des monnaies géto-daces - notamment Comana, 1915; Sadova, 1912; Optășani, 1971-1977 et Urseiu, 1940 (?), dont le dernier est encore inédit - l'auteur souligne le fait que tous ces trésors englobent des pièces qui représentent deux ou trois nominaux différents. En effet, le trésor de Comana est composé de drachmes, didrachmes et, très probablement, de tétradrachmes provenant d'émissions locales; celui de Sadova comprend des tétradrachmes et des didrachmes géto-daces de plusieurs types; le trésor d'Optășani englobe des tétradrachmes et des drachmes géto-daces du même type, Philippe III Arrhidée, tandis que le trésor découvert à Urseiu nous offre des tétradrachmes et des drachmes de ce dernier type et des didrachmes, émissions tardives d'un prototype local qui, à l'origine, avait pris comme modèle le tétradrachme royal de Philippe II de Macédoine. La diffusion de ces trésors embrasse un territoire qui s'étend au nord du Danube à l'est de la rivière Jiul jusqu'à l'ouest de la rivière Prahova. On trouve également au sud du Danube, en Bulgarie, des trésors à une composition similaire et qui, du point de vue de leur diffusion, représentent un pendant symétrique de ceux cités un peu plus haut. Tous ces trésors datent grosso modo de la seconde moitié du IIe siècle av.n.è.

Les constatations fournies par l'étude de ces découvertes permettent à l'auteur d'étayer plus solidement la thèse élaborée en 1944/1947 et d'admettre la création par les géto-daces d'un système monétaire propre, basé sur l'émission locale de trois nominaux distincts: des tétradrachmes, des didrachmes et des drachmes, ces dernières représentant l'unité de ce même système. L'événement a dû avoir lieu à partir du milieu du IIe siècle av.n.è., mais avant la fin de ce siècle. Quant au territoire de l'ancienne Dacie qui a connu un tel stade de l'économie monétaire, il est délimité par la diffusion des trésors qui ont occasionné la reprise de ces recherches.

En ce qui concerne le nominal le plus petit émis par les Géo-Daces, l'auteur souligne en conclusion deux aspects distincts. En premier lieu, se rangeant à l'opinion exprimée par Constantin Preda, Monedele geto-dacilor, Bucarest, 1973, p.381, il estime que ce nominal était une drachme, donc l'unité du système monétaire autochtone, et que, en dépit de l'écart parfois considérable des valeurs pondérales de ces monnaies, les Géo-Daces n'ont jamais émis une monnaie divisionnaire, une hémidrachme. A son avis, l'opinion contraire, qui avait été exprimée d'abord par Corneliu Secășanu (Monete și camee, dans "Cronica numismatică și arheologică", 17, 1943, p.166) et acceptée ensuite par Iudita Winkler (Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților, dans "Acta Musei Napocensis", 3, 1966, p.88), doit aujourd'hui être abandonnée.

En second lieu, l'auteur met en évidence la particularité de la diffusion de ces drachmes géto-daces, qui ont été découvertes plus

fréquemment isolées que dans la composition d'un trésor monétaire. En effet, on en connaît à présent 16 trouvailles isolées contre 5 trésors. Il faut encore noter que parmi les trouvailles isolées, on compte des découvertes de drachmes gëto-daces, effectuées sur les sites d'anciennes habitations gëto-daces. Le fait est d'une importance considérable, car il montre l'emploi fréquent de la drachme dans le mécanisme intime des échanges économiques. Il s'agit donc d'une étape qui précède et prépare la pënétration dominante en Dacie du denier romain républicain.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig.1.-Drachme gëtique de type Dumbrăveni; poids 2,94 g.

CONTRIBUȚII PRIVITOARE LA COLECȚIA DE MONEDE "TRAIANE" A LUI CEZAR BOLLIAC

de DAN BERINDEI

Cezar Bolliac ocupă un loc aparte printre făuritorii României moderne. Viața sa ni se înfățișează ca un roman tumultuos¹. Originea fi este încă înconjurată de oarecare mister, el fiind fiul celui interesant doctor Bogliaco și al Zincăi Kalamogdantis, sau după alții Economu, recăsătorită apoi cu Petrache Pereț². În familia acestuia din urmă Cezar Bolliac a fost primit cu drepturi depline și considerat de către frații și surorile sale vitrege un frate adevărat. Deși purta neîndoiește sînge străin în vinele sale, Cezar Bolliac a fost un român pasionat, dăruit idealului constituirii statului român modern. Tînrar poet apreciat în perioada Regulamentului organic, inițiatorul periodicului "Curiosul"³, el a fost amestecat încă din tinerețe în acțiuni politice și revoluționare. A fost un apropiat al colonelului Ioan Cămpineanu și, de asemenea, amestecul său în mișcarea revoluționară din 1840 a fost evident⁴. Dar tot în aceeași perioadă, la Bolliac se relevă încă o latură a personalității sale complexe: arheologul amator și, evident, și numismatul. Înainte de revoluția din 1848 avea loc ceea ce Ion Ghica relatează în Scrisorile sale: "Pentru studiul arheologiei, generalul Mavru avea consacrată o zi pe săptămînă, marția, dacă nu mă înșel, zi în care se închidea în cabinetul său cu Laurian și cu Bolliac și nu primea pe nimeni. Acel colaborator rămîneau la masă; se prînzea pe atunci pe la 3 ore după amiază și lucrau și după prînz pînă seară"⁵. De altfel, Bolliac însuși a mărturisit mai tîrziu că fusese "inspirat și introdus în misterul antichității" de generalul Mavros⁶. Tot în acei ani, prima dată în 1842, cînd împreună cu N. Crețulescu și cu fii lui Dinicu Golescu au vizitat "mai toate mănăstirile"⁷, Bolliac a început să facă vestitele sale excursii arheologice; relațarea asupra celei din 1845 - întreprinsă cu Laurian, cu Bolintineanu și cu frații săi Pereț - a publicat-o în "Curierul românesc", chiar în acel an⁸. Este cartă că din aceeași perioadă, deci încă înainte de 1848, Bolliac, profitînd desigur și de rezultatele concrete ale excursiilor amintite, a început să strîngă importanta sa colecție numismatică.

În 1848, aflat în primele rînduri ale frunzărilor revoluționari munteni⁹ - vornic al Bucureștilor, președinte al comisiei de eliberare a robilor țigani, redactor la "Popolul suveran" și președinte al Clubului Român -, Bolliac a cunoscut după aceea un deceniu de exil, început prin penibila călătorie pe ghimie, continuat prin refugiul său în Transilvania, unde a editat "Espatriatul"¹⁰ și de unde a plecat să

memneze, alături de N. Bălcescu și L. Kossuth, "Proiectul de pacificare" menit a pune capăt războiului fratricid dintre două revoluții, urmat apoi de drumurile sale la Constantinopol, Atena și Paris, în Franța el petrecându-și cea mai mare parte a exilului și reluându-și acolo activitatea de publicist politic, cît și cea de numismat. Scriind *Topographie de la Roumanie*, a fost ales membru al Societății franceze de geografie comparată¹¹ și tot la Paris a început în 1857 să publice "Buciumul"¹². În 1855, după propria-i notație, colecția sa de medalii și monede române se compunea din : "42 medalișoare de bronz și argint, 660 bronz mari, 800 bronz de mijloc, 1000 și mai bine bronz mic, 1000 argint modul ordinar și 184 aur"¹³.

Refîntors în patrie, s-a avîntat în lupta politică, dar în același timp, în afara colaborării sale la "Românul" lui C. A. Rosetti, iar apoi a publicării din nou, în țară, a "Buciumului", continuat prin "Trompeta Carpaților", și-a reluat în 1858¹⁴ excursiile arheologice și, am adăuga, istorice și desigur și-a intensificat activitatea numismatică.

Cel pe care Iorga îl caracteriza cîndva "poetul libertății, dușmanul privilegiilor, ostinditorul boierilor"¹⁵, căruia însă adversarii politici - și curînd printre aceștia s-au numărat și foștii săi tovarăși de luptă, de revoluție și de exil revoluționar - i-au imputat nedeplin lămurita pînă astăzi dispariție a unor pietre scumpe din tezaurul coroanei Sf. Ștefan, deși nimeni nu i-a putut dovedi vinovăția¹⁶, a suferit un șir de deziluzii politice, întîmpinînd totodată el, căruia dușmanii îi imputau însușirea unor camori, o situație pecuniară departe de a fi înfloritoare. Dar cu toate că starea sa materială în acei ani a prezentat uneori dificultăți¹⁷, în 1865 a făcut o generoasă donație de piese arheologice nou creatului Muzeu Național¹⁸.

În 1868, cînd din nou un anunț al său vestea scoaterea în vînzare a unei părți din colecțiile sale numismatice și arheologice¹⁹, el iniția un curs gratuit de numismatică, urmat de 37 de studenți și elevi²⁰. În vara anului următor, Bolliac a fost numit președinte al Comitetului arheologic în locul decedatului general Mavros²¹. "Si dacă pentru vremea de azi - scria cu mult temei George Potra în 1944 - începuturile și cercetările lui ni se par oarecum neperfecte, obligați sîntem totuși a-i fi recunoscători pentru munca și pasiunea depusă în acest ogor atît de steril pentru vremea de atunci. Orice s-a spus altădată și orice s-ar zice de aici înainte, Cezar Bolliac rămîne un cîtitor al numismaticei și arheologiei din țara noastră"²². Deoarece, cum remarcă Ovidiu Papadima, Bolliac ajunsese în politică "aproape de un punct mort", în urma numirii sale ca președinte al Comitetului arheologic, "începînd din anul 1869, pasiunea arheologică va domina toată activitatea lui Bolliac, copleșind chiar și pasiunea politică"²³. Arheologia și numismatica, el reluînd excursiile sale arheologice și istorice anuale, ocupă dominant ultimii ani de viață ai lui Cezar Bolliac.

În 1869, în toamnă, Bolliac a făcut o vizită de șapte zile la Paris, unde a avut satisfacția a fi primit membru, cu unanimitatea voturilor.

al Societății franceze de numismatică și arheologie. "După primire, se scrie într-o relatare contemporană, d. Bolliac a găsit ocazia cea favorabilă să descrie, în acest înalt cerc de sapienți, patria sa din punctul arheologic și istoric. Mai multe notițe s-au luat, care, este de crezut, că nu vor rămâne mult timp numai în cartoanele acestor știutori, ci se vor publica prin revistele societății". Președintele societății i-a arătat lui Bolliac colecția sa de monede romane de aur, iar a doua zi Bolliac, la cabinetul imperial de medalii, a arătat noilor săi colegi "o serie de Procopi și vreo 20 diferite bucăți unice și inedite" care au făcut "mare impresiune". "Marele autor în numismatică d. Cohen, se scrie mai departe în relatare, a cerut voie d-lui Bolliac să ia notițe după explicațiile sale, iară membrii institutului d. de Longpérier și baronul de Witt i-au cerut voie să le publice în revista dumnealor de numismatică. În timpul cît a stat la Paris a primit numeroase lucrări de specialitate cu autograf de la cei mai renumiți autori numismați"²⁴.

Bolliac a continuat și în țară să se bucure de prestigiu, doar în parte zdruncinat în 1873, cînd Odobescu l-a executat, pe drept, în celebrul articol Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice²⁵. De altfel, în ciuda diletantismului său arheologic, Bolliac dădea dovada unor intuiții și viziuni istorice. Într-un articol publicat în 1876 - Ceramica Daciei. Vodastra -, el scria următoarele frumoase rînduri: "Dar istoria ce dobîndește din aceste descoperiri mai mult închipuite? Ea dobîndește cunoștința că pe aceste locuri exista istorie și pe cînd nu era istoria ; că existau oameni pe aici, existau societăți care trăiau și piereau pînă să nu afle nimic despre dînsule, pînă să nu știe că sînt, că au fost ; că trăiau oameni cu industrie p-aici, mai înainte de toate datele și pe cînd se numiau unii pe alții prin cîte o monosilabă ; că ei fasonau cremenea și piatra dură fără instrumente metalice, după metode pre care astăzi știința nu le poate înțelege ; că din oase știau să tragă profite utile și de agrement ; că din pămînt știau să facă toate uneltele casnice pre care le dau astăzi metalurile, sticlele și lemnele ; că, în fine, toate ideile despre bunul trai, perfecționate astăzi, existau în omenire mai înainte de a ști omul, cum se cheamă omul, ce este omul, de unde vine și unde se duce"²⁶.

Dar neobosita sa activitate nu era suficientă pentru a ameliora o situație financiară. De altfel, în 1876 Bolliac va ajunge să aibă depuse în gaj la bancherul Alexianu antichități în contul a 800 galbeni împrumutați²⁷. Un an mai tîrziu, lovit de paralizie, pentru Bolliac va începe crudul calvar al ultimilor ani de viață, terminat la 25 februarie 1881²⁸. Cu un deceniu mai înainte, la mai puțin de un an de la desemnarea sa ca președinte al Comitetului arheologic și doar la cîteva luni după vizita sa la Paris, Bolliac a oferit spre vînzare importanta serie de monede traiane pe care o poseda. Un dosar aflat la Arhivela Statului, în fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, semnalat dar aproape neutilizat în 1962 de Tudor Șoimaru în biografia consacrată

lui Bolliac²⁹, ne oferă în detaliu informații privind acest episod numismatic, dar și ememesc din viața celui ce a fost Cezar Bolliac³⁰.

Nu există în dosar vreo ofertă directă a lui Bolliac privind colecția de monede traiane, în schimb, însă, la 2 martie 1870, printr-un raport, Dimitrie A. Sturdza sesiza pe ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Gheorghe Mărzescu, asupra însemnătății colecției lui Bolliac. "Seria medaliilor lui Traian - sublinia el -, atât de interesantă pentru istoria noastră, mi-a atras mai ales atențiunea, atât prin mulțimea bucăților, din care ea este compusă, cât și prin minunata lor conservățiune". El propunea apoi achiziția seriei pentru Muzeul Național, arătând apoi în mod concret care ar fi fost rezultatul achiziției pe care o propunea: "Medaliile lui Traian cuprind după Cohen - desigur tomul II din lucrarea lui Henry Cohen Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain communément appelées Medailles impériales, Paris-Londra, 1859 (p.1-97 consacrate epocii lui Traian) (D.B.) - 82 de tipuri de aur, 218 de tipuri de argint și 253 de tipuri de bronz sau 553 de tipuri. În colecțiunea Muzeului se află astăzi clasate 4 tipuri de aur, 62 tipuri de argint cu 49 de dublete, 47 tipuri de bronz cu 32 de dublete sau 113 tipuri cu 81 dublete. Colecțiunea domnului Bolliac se compune din 32 bucăți de aur, 97 bucăți de argint, 126 bucăți de bronz sau în total din 255 bucăți, care cuprind 132 tipuri care nu se află în Muzeu și anume : 25 tipuri de aur, 40 tipuri de argint, 67 tipuri de bronz. Când s-ar alătura la aceea a Muzeului, am avea 29 de tipuri de aur cu 7 dublete, 102 tipuri de argint cu 106 dublete, 114 tipuri de bronz cu 91 dublete sau 245 tipuri cu 204 dublete, lăsfnd a zice că ne-am înnavuți cu zece tipuri înedite și prin urmare foarte valoroase".

Sturdza mai releva "conservățiunea escelentă a celor mai multe bucăți" și declara că el nconsiderase de "datoria" sa a face semnalarea, fiind vorba "de a completa într-un mod important și cu prețuri foarte acceptabile seria Traianilor din Muzeul Național"³¹. Meticulos, Dimitrie Sturdza alătura și însemnarea medaliilor de aur, de argint și de bronz ale împăratului Traian care se află în colecțiunea d-lui Bolliac clasificate și prețuite după Cohen³². În această anexă toate piesele în cauză erau identificate cifric după pozițiile din lucrarea lui Cohen (cu excepția celor înedite) și totodată prețuite. Pentru cele 255 de bucăți, Sturdza propunea a se da lui Bolliac 7437 lei noi, defalcați astfel : 3190 lei noi pe cele de aur, 542 lei noi pe cele de argint și 3705 lei noi pe cele de bronz. El mai aprecia că valoarea pieselor pe care nu le posedă și Muzeul reprezenta 6168 lei, cele aflate și la Muzeu valorînd doar 1269 lei noi³³.

Rezoluția ministrului a înfrziat o lună și jumătate, fiind pusă doar la 18 aprilie. Prin ea ministrul cerea ca Mihail Suțu și Vasile Alexandrescu-Urechia să fie sesizați și rugați a opina "dacă achizițiunea acestor medalii în condițiunile și cu suma evaluată de d. Sturdza este în interesul Muzeului de Antichități"³⁴. Trei zile mai tfr-

ziu, cei doi erau rugați prin cîte o adresă să dea curs rezoluției ministeriale³⁵. "Mă unesc ... cu toată anima la opiniunea d. D. Sturdza - a răspuns Urechia - și doresc ca român să nu fie privat Muzeul nostru de frumoasa colecțiune ce-i oferă de vînzare la un preț așa de normale d. C. Bolliac"³⁶. Prin răspunsul său Mihail Suțu s-a declarat și el de acord cu propunerea lui Sturdza, precizînd, de altfel, că "văzuse" împreună cu acesta seria în cauză, lucrînd de asemenea la clasificare și prețuire³⁷.

Raportul lui Urechia a sosit cel dintîi la Minister, provocînd din această pricină o rezoluție de tergiversare. "O comisiune compusă de d. Urechia, Hajdeu și Suțu" - se arăta în aceasta - să se pronunțe "colectiv" în problemă. La 15 mai sosind însă și raportul lui Suțu, rezoluția a fost anulată și înlocuită prin următoarea: "Venind la Minister și raportul d-lui Sutzu, d. Ministru a decis ca să se cumpere colecțiunea d-lui Bolliac"³⁸. În consecință, la 20 mai Bolliac era înștiințat să predea colecția în cauză "d-lui Al. Russo, directorul conservatorului Muzeului de Antiquități", respectînd catalogul - desigur Insemnarea amintită - întocmit de Dimitrie Sturdza³⁹. La rîndul său, lui Russo i-a fost anunțată decizia ministerială și el a fost rugat să anunțe "a ler primire în complect după listă"⁴⁰. Chiar în aceeași zi, Russo confirma preluarea, făcînd doar o singură precizare suplimentară și anume: "Tot într-un timp am onoare a vă notifica că d. Bolliac mi-a dat în locul moredei de aur Matidia una de argint și care numai din eroare la prescrierea listei s-a trecut între cele de aur, căoi chiar prețul ei este fixat ca pentru monedă de argint, iar nu de aur, dupe cum se poate vedea în Cohen"⁴¹. Piesa în cauză, reprezentînd pe Mătidia, fiica Marcianei, sora împăratului Traian, se găsește în catalogul lui Cohen la p. 95. La 22 mai 1870, contabilitatea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice primea dispoziția de a emite un mandat pentru Cezar Bolliac, însumînd cei 7437 lei, prețul achiziției pe care o făcuse Muzeul îmbogățindu-și nefîndoielnic substanțial colecțiile numismatice⁴².

"O uitare nedreaptă s-a întins asupra lui Cezar Bolliac - scria George Călinescu în 1941 -, personalitate interesantă din toate punctele de vedere"⁴³. Poate că și asupra activității sale laborioase de arheolog amator, dar pasionat, și de numismat s-a scris prea puțin, generațiile următoare nefîndu-și un firesc prinos de recunoștință. De aceea, în timpul și spațiul acordat, am căutat să evidențiez unele aspecte ale vieții și activității acestui patriot și poate insuficient apreciat om de cultură din perioada tumultuoasă, dar atît de rodnică a fîuririi României moderne.

NOTE

- 1 Vezi îndeosebi Ovidiu Papadima, Cezar Bolliac, București, 1966; mai vezi*** Cezar Bolliac, luptător revoluționar și jurnalist progresist,

- În "Studii și cercetări de istorie literară și folclor", II (1953) p.141-174, și Tudor Soimaru, Cezar Bolliac, București, 1962 ; de un deosebit interes este și studiul lui George Potra, Bolliac. Numismat și arheolog, în "Cronica numismatică și arheologică", XVIII (1944), nr.130.
- 2 Ovidiu Papadima, op.cit., p.26.
 - 3 Vezi N.Hodoș și Al.Sadi-Ionescu, Publicațiunile periodice românești, vol.I, București, 1913, p.179.
 - 4 Ovidiu Papadima, op.cit., p.95 și urm.
 - 5 Ion Ghica, Opere, vol.I, București, 1956, p.310.
 - 6 "Buciumul", nr.9 din 30 ianuarie 1863, p.35.
 - 7 Ovidiu Papadima, op.cit., p.135.
 - 8 "Curierul românesc", XVII (1845).
 - 9 Ovidiu Papadima, op.cit., p.148 și urm.
 - 10 N.Hodoș și Al.Sadi-Ionescu, op.cit., vol.I, p.243-244.
 - 11 George Potra, op.cit., p.244.
 - 12 N.Hodoș și Al.Sadi-Ionescu, op.cit., vol.I, p.77-79.
 - 13 George Potra, op.cit., p.244.
 - 14 Cf.Ovidiu Papadima, op.cit., p.240-241.
 - 15 N.Iorga, Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, vol. II , București, 1908, p.179.
 - 16 Vezi Ovidiu Papadima, op.cit., p. 175-176, 185-187, 208,225-227, 230, 302, 342-343 etc.
 - 17 Ibidem, p.259, 260.
 - 18 Vezi Lista de obiecte date Muzeului național de d.Cezar Bolliac, în "Trompeta Carpaților", nr.56 din 30 septembrie 1865, p.223.
 - 19 "Trompeta Carpaților", nr.597 din 27 ianuarie 1868, p.2284.
 - 20 Ibidem, nr.588 din 4 ianuarie 1868, p.2249.
 - 21 "D.Cesar Bolliac a primit alături o adresă a ministrului Instrucțiunii Publice, prin care îi comunică că M.S.Principele a binevoit să-l numească președinte al Comitetului arheologic din București, în locul repausatului general Mavros" ("Trompeta Carpaților", nr.733 din 7 iunie 1869, p.1).
 - 22 George Potra, op.cit., p.234.
 - 23 Ovidiu Papadima, op.cit., p.315.
 - 24 George Potra, op.cit., p.246-247.
 - 25 "Columna lui Traian" din 15 februarie 1873.
 - 26 "Trompeta Carpaților", nr.1255 din 27 iunie 1876.
 - 27 Ovidiu Papadima, op.cit., p.345.
 - 28 Ibidem, p.346-347.
 - 29 Tudor Soimaru îi citează în biografia sa - p.348-349 -, dar întrucât îi amintește și pe Hașdeu între cei ce propun achiziția colecției de monede traiane a lui Bolliac, ceea ce nu corespunde realității, reiese că nu l-a consultat în mod direct.
 - 30 Arh.St.Buc., Min.Cult. și Instrucț.Publ., dos.8/128/1870:"Muzeul din București și excursiunea arheologică făcută de dl.Cezar Bolliac".

- 31 Ibidem, f.126.,137.
- 32 Ibidem, f.127,136.
- 33 Ibidem, f.136.
- 34 Ibidem, f.126.
- 35 Ibidem, f.128.
- 36 Ibidem, f.146.
- 37 Ibidem, f. 145.
- 38 Ibidem.
- 39 Ibidem, f.147.
- 40 Ibidem.
- 41 Ibidem, f.148.
- 42 Ibidem, f.148 bis.
- 43 George Călinescu, Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent, București, 1941, p.233.

CONTRIBUTIONS RELATIVES À LA COLLECTION DE MONNAIES "TRAJANES" DE CEZAR BOLLIAC

Résumé

Personnalité marquante du processus de constitution de la Roumanie moderne, Cezar Bolliac a été aussi attiré dès sa jeunesse par l'archéologie et la numismatique. Avant la révolution de 1848, dont il a été l'un des dirigeants en Valachie, il a entrepris -des "excursions archéologiques" et travaillé avec le général Mavros, doyen des numismates valaques. En 1855, se trouvant en exil, en France, il détenait une importante collection numismatique composée de 184 pièces en or, 1000 pièces en argent et presque 2500 pièces en bronze.

Revenu dans le pays en 1857, parallèlement aux activités politiques, il a repris ses "excursions archéologiques" et a continué d'enrichir sa collection numismatique. En 1869 il a visité Paris et a eu la satisfaction d'être reçu membre de la Société française de numismatique et d'archéologie, où il a donné des communications à ses collègues français.

Pendant la dernière décennie de sa vie, qui prendra fin le 25 février 1881, Bolliac s'est trouvé dans la nécessité -douloureuse pour un collectionneur ! - de vendre une partie de sa collection numismatique. C'est ainsi qu'en 1870 il a vendu au Musée National de Bucarest sa collection - unique au monde - de monnaies de l'empereur Trajan, en tout - d'après les informations inédites utilisées - 255 pièces, dont 32 en or et 97 en argent.

DESPRE MOMENTUL ÎNGROPĂRII TEZAUROLUI DE LA SULUC, JUD. TULCEA

de PETRE DIACONU

În vara anului 1911 s-a descoperit în apropiere de Măcin (jud. Tulcea), la poalele dealului Suluc, în locul numit "La Mîțe", un tezaur compus din următoarele obiecte de aur: două brățări, o broșă, un cap de statuetă, o fibulă, două "lamele", o bucată dintr-o bară circulară în secțiune, un lanț - rupt în două - lung de 40 cm, alt lanț (mult mai scurt, avînd la unul din capete un pandantiv globular) și patru monede, dintre care una emisă de Hostilianus (circa 252 e.n.), iar celelalte trei în vremea lui Gallienus (253-268 e.n.).

Piese enumerate mai sus - astăzi pierdute în bună parte¹ - se aflau într-o cupă de argint de calitate inferioară. În acest vas se mai găsea o cupă, desigur mai mică, din același argint de calitate inferioară.

Tezaurul de la Suluc a fost publicat de C. Moisil în trei articole succesive² și republicat de W. Knechtel³. Anume piese ale comorii s-au bucurat și de atenția cercetătorilor Mihai Gramatopol și Răzvan Theodorescu într-un studiu tipărit în urmă cu 15-16 ani⁴. În sfîrșit, cele mai multe dintre obiectele de aur care s-au păstrat pînă-n zilele noastre au fost integrate de către St. Burda în catalogul tezaururilor de aur⁵. Intemeindu-se cu precădere pe monedele de aur, cercetătorii au legat momentul îngropării tezaurului de la Suluc de una din năvălirile goților la sud de Dunăre în a doua jumătate a sec. al III-lea sau sfîrșitul aceluiași veac⁶.

Întrucît în prezentarea tezaurului de la Suluc s-au strecurat unele erori, pe de o parte, iar pe de altă parte, data presupusă a îngropării acestui intră în contradicție cu încadrarea cronologică a unora dintre piese, ne-am propus în cele ce urmează să facem precizările de rigoare.

În consecință, mai întîi ne vom opri asupra greșelilor făcute în înfățișarea unora dintre obiecte, iar apoi asupra descrierii pieselor care contravin datării momentului îngropării tezaurului în a doua jumătate a sec. al III-lea.

I. C. Moisil credea că ambele cupe de argint aparțin unuia și aceluiași vas "format din două emisfere ce se îmbucă una în alta"⁷. W. Knechtel, socotind că vasul în care s-au găsit podoabele de aur "este de forma unui glob, compus din două emisfere una mai mare și alta puțin mai mică"⁸, nu făcea altceva decît să-și însușească afirmația lui C. Moisil.

În cazul de față, însă, nu avem de-aface cu un vas globular, ci cu două cupe, aproximativ hemisferice, deosebite una de cealaltă prin mărime și prin anume particularități ale decorului.

C. Moisiș - referindu-se la fibula din tezaurul de la Suluc - scrie că aceasta are "un capăt în formă de T, iar celălalt rupt"⁹. W. Knechtel - vorbind despre aceeași piesă - notează că "agrafa... este ruptă la un capăt, iar celălalt are o traversă în formă de T"¹⁰.

Prezentarea fibulei operată de C. Moisiș și W. Knechtel nu este întru totul exactă. Această piesă, făcând parte din tipul fibulelor cu butoni în formă de ceapă,¹¹ este - după cîte putem să ne dăm seama din fotografiile publicate -¹² ruptă și la capătul cruciform, motiv pentru care azi se prezintă sub forma literei T.

Ștefan Burda susține că tezaurul de la Suluc conținea și un "fragment de brățară deformat, din bară cu secțiune rotundă decorat pe toată lungimea cu creștături inelare puternice; capătul păstrat este modelat în formă conică"¹³. Această piesă nu este, însă, "un fragment de brățară", așa cum socotește St. Burda, ci o parte a unei fibule¹⁴ cu butoni în formă de ceapă. Ne grăbim să adăugăm că bucata de fibulă n-a fost publicată nici de W. Knechtel și nici de C. Moisiș.

II. Ceva mai înainte am atras luarea aminte că momentul și pricina îngropării tezaurului de la Suluc au fost puse în legătură cu ușa din năvălirile goților din a doua jumătate a sec. al III-lea¹⁵. Pentru o atare încheiere s-a invocat și se invocă încă prezența în cuprinsul tezaurului a celor patru monede la care ne-am referit mai sus¹⁶.

Firește, dacă s-ar fi reținut că monedele sînt de aur (avînd deci o circulație mai largă în timp) și că două dintre ele au fost perforate (una spre a i se aplica o agățătoare) s-ar fi obținut mai de mult un prim motiv de a plasa momentul îngropării tezaurului într-o vreme ulterioară celei de-a doua jumătăți a sec. al III-lea. Că tezaurul a fost îngropat în pămînt într-o epocă mai tîrzie o dovedesc următoarele obiecte din cuprinsul lui :

1. Cupă de argint de calitate inferioară, lucrată prin batere (ciocănire) și nu prin turnare, de formă hemisferică (fig. 1); înălțimea de 7,6 cm, diametrul gurii de 10,5 cm; buza este ușor răsfrîntă în afară. Ornamentul e organizat în trei registre : primul dintre ele, cel superior, se compune din două linii paralele, orizontale, încingînd vasul de jur împrejur. Între aceste două linii se află două rînduri de "creștături" verticale, alternaînd între ele la distanțe, aproximativ, egale. Creștăturile din rîndul superior pornesc din linia orizontală de sus, iar creștăturile din rîndul inferior se sprijină pe linia orizontală de jos. Al doilea registru ornamental se compune din șase "medalioane" alveolate în afară, dispuse într-o simetrie poligonală. "Medalioanele" au în centru cîte o "ieșitură", un fel de vîrf ; la partea superioară ele sînt mărginite de spații semicirculare determinate de cîte două linii curbate. Spațiile sînt brăzdate de linii oblice care se întretaie în așa fel încît se realizează un fel de romburi. Între medalioane se află spa-

ții poligonale, închizând de fiecare dată unul și același element decorativ: "baston" terminat la capătul superior cu un cerculeț marcat în centru de un "punct". Aceste "bastoane" - dacă le putem numi așa - se regăsesc și în spațiile dintre registrul ornamental al doilea și al treilea. Al treilea registru ornamental se compune, de asemenea, din 6 medaliaoane. Fundul cupei, în exterior, se prezintă ca un medalion în forma unui umbo. Este locul să se precizeze că toate piesele tezaurului s-au găsit în acest vas.

2. Cupă de argint, de calitate inferioară, având diametrul de 8,6 cm (fig.2); înălțimea nu i se poate preciza, deoarece fundul vasului a fost distrus de descoperitorii tezaurului. Decorul este oarecum asemănător cu cel de pe vasul descris imediat mai înainte. Și aici ca și dincolo există două rânduri de liniuțe dispuse vertical, cu unele deosebiri însă: șirul liniuțelor din primul rând suprapune două linii orizontale înconjurând vasul de jur împrejur; capetele de sus ale acestor liniuțe sînt marcate cu câte un punct. Sub șirul inferior de creștături verticale se observă din loc în loc câte o liniuță scurtă, orizontală. Ornamentul este completat cu cele două rânduri de medalioane din care se păstrează - și numai parțial - doar rîndul de sus. Medalioanele sînt mărginite la partea superioară de câte două linii, care se închid într-un unghi. Decorul motivului "baston" este prezent și aici.

După această descriere obositoare, dar necesară, se cuvine să adăugăm că cele două cupe nu reprezintă altceva decît transpunerea în metal a unei forme de vas modelate în lut, caracteristice culturii Sîntana de Mureș-Cerniașov, formă înfrînită în multe din așezările și necropolele acestei culturi din Uniunea Sovietică sau din țara noastră. Avem în vedere, spre pildă, vasele-cupe publicate de I.S.Vinokur și M.I.Ostrovski¹⁷, V.P.Petrov¹⁸ și, respectiv, cele publicate de R.Vulpe¹⁹ și Gh. Diaconu²⁰.

Vasele de acest tip de pe teritoriul țării noastre datează cel mai de vreme din prima jumătate a sec. al IV-lea, încetîndu-și existența la finele aceluiași veac.

Plecînd de la realitatea că cupele din tezaurul de la Suluc sînt o copie în metal a cupeilor de lut din cultura Sîntana de Mureș-Cerniașov sîntem îndreptățiți să socotim că primele n-au cum data înainte de începutul celui de-al IV-lea secol.

3. Fibulă cu butoni în formă de ceapă, azi pierdută; are lungimea păstrată de 8 cm. Partea exterioară a arcului fibulei este "încrustată cu ... smalț negru", ca să ne folosim de expresia lui W.Knechtel²¹. Acest tip de fibulă este întrebuințat cu precădere în a doua jumătate a sec. al IV-lea²². Prin urmare, existența fibulei cu butoni în formă de ceapă în tezaurul de la Suluc ne obligă să plasăm momentul îngropării acestuia nu mai de vreme de mijlocul sec. al IV-lea.

4. A patra piesă care ne reține atenția este o brățară, firește, de aur cu bara circulară în secțiune, avînd capetele îngroșate și apropiate (fig.3); diametrul este de 5.2 cm pînă la 7,7 cm. Acest tip de

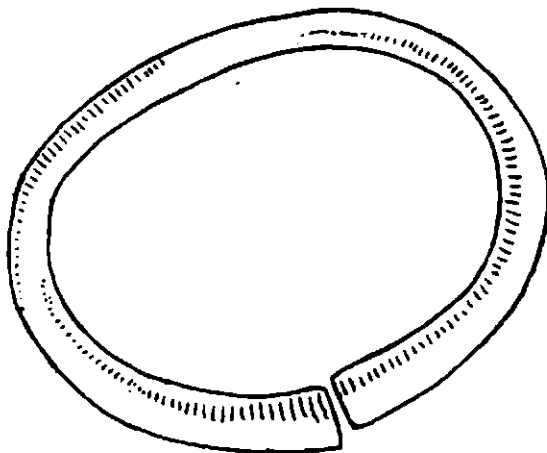

Fig.3.- Brățară de aur cu capetele îngroșate de la Suluc.

brățară datează cel mai de vreme din prima jumătate a sec. al V-lea²³, de unde și încheierea noastră că tezaurul de la Suluc a fost îngropat cel mai de vreme în prima jumătate a secolului al V-lea.

În acest caz ascunderea în pământ a tezaurului poate fi pusă în legătură cu unul dintre atacurile hunice la Dunărea de Jos. În măsura în care se va dovedi că tipul de brățară prezentată mai sus a circulat și în a doua jumătate a sec. al IV-lea atunci va putea fi avansată și ipoteza că îngroparea tezaurului de la Suluc este în legătură cu trecerea vizigoților în masă, la sud de fluviu, în anul 376.

NOTE

- 1 Obiectele pierdute sînt următoarele: fibula cu butoni în formă de cea-pă, capul de statueta, cele două lanțuri, cele două "lamele", bucata de bară, circulară în secțiune. Din fotografiile publicate de C. Moisil și W. Knechtel reiese că printre piese se mai găseau încă două bare de aur, pierdute și ele între timp. C. Moisil, Două morminte antice, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", IV, 1911, p. 126, vorbește și de existența, în cadrul tezaurului, a unei "mîini de aur" - pe care n-a văzut-o însă! Oricum, această "mîină" n-a fost publicată niciodată.

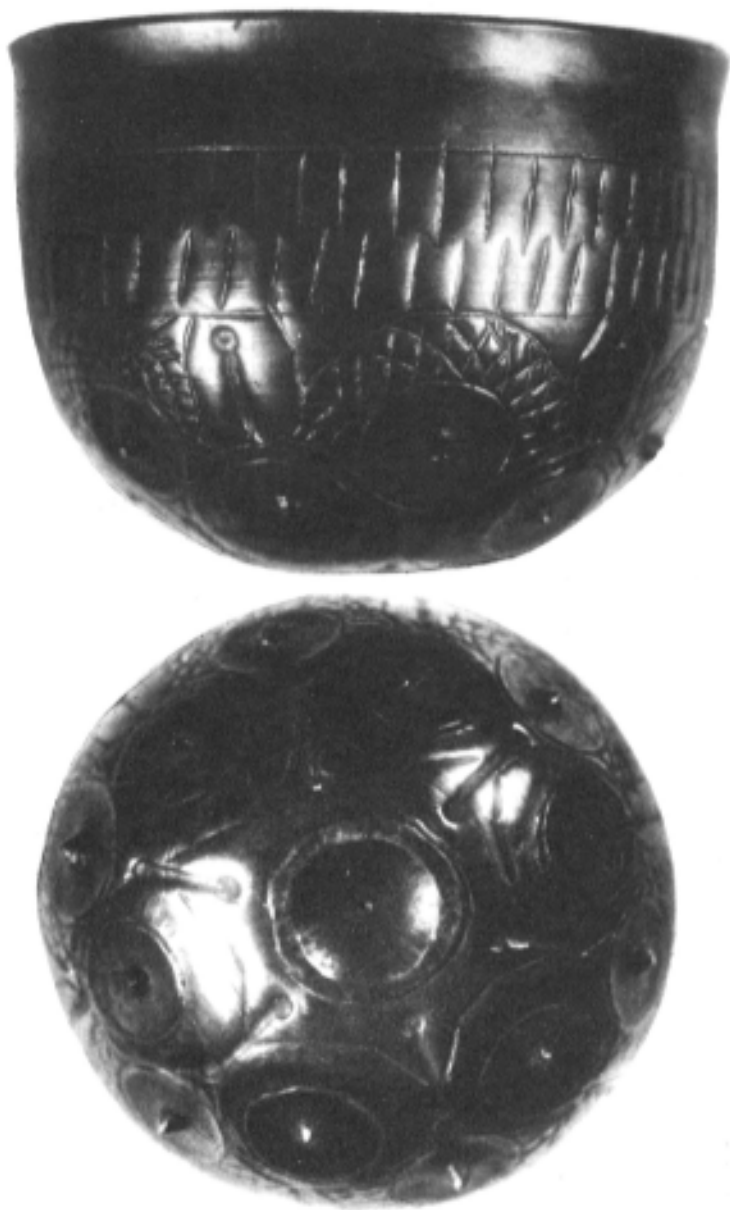

Fig. 1.- Vasul-cupă nr. 1 de la Suluc.

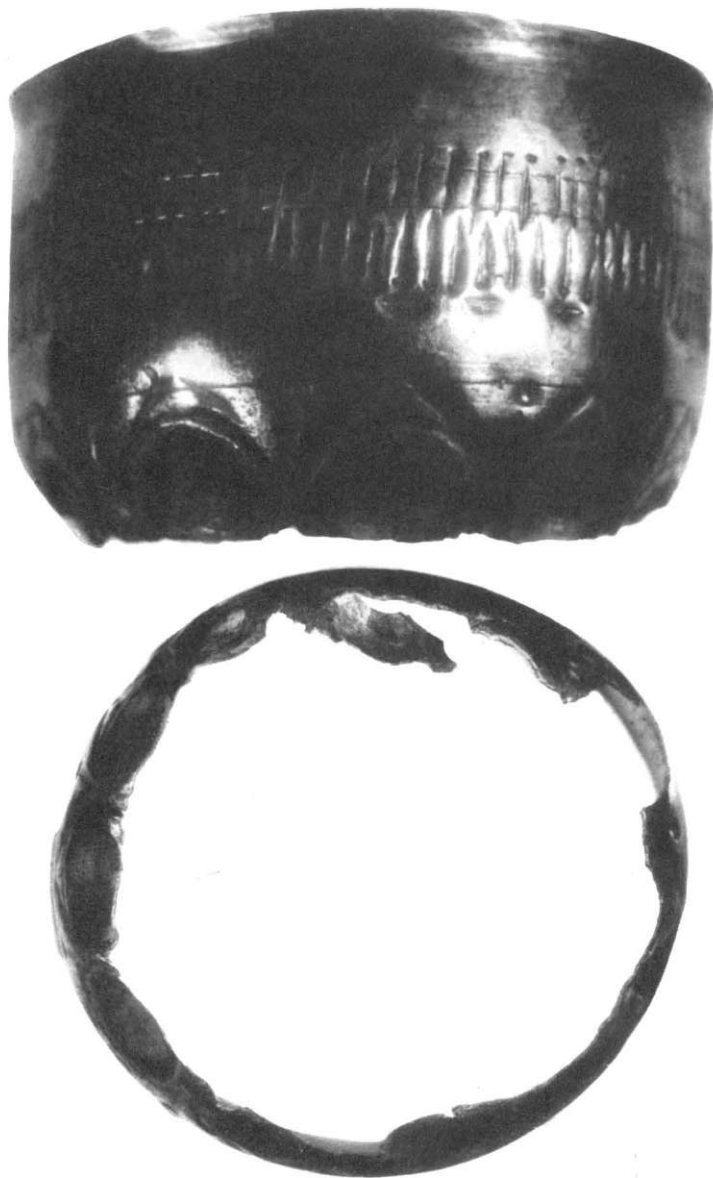

Fig.2 .- Vasul-cupă nr.2 de la Suluc .

- 2 C.Moisil, op.cit., p.125-127 ; idem, Monete antice privitoare la împăratul Gallienus, în "Cronica numismatică", I, nr.1, mai, 1920; în acest articol sînt publicate numai monedele. Idem, Comori arheologice din România Mare 5. Tezaurul din Suluc (jud.Tulcea), în "Cronica numismatică și arheologică", an. III, nr.9-10, ianuarie-februarie, 1923, p.66-70.
- 3 W.Knechtel, Tezaurul de la Suluc (jud.Tulcea), în "Arhiva Dobrogei", III, 1920, p.4-8 (extras).
- 4 M.Gramatopol și R.Theodorescu, Vechi podoabe de aur în colecțiile Cabinetului numismatic al Academiei Republicii Socialiste România, în "Studii și cercetări de istoria artei", seria Arta plastică, tom 13, București, 1960, p.75.
- 5 Stefan Burda, Tezaur de aur din România, București, 1979, p. 34, fig.20 a și b (aici sînt date desenele a două piese) și p. 71, nr. 35 (aici se face o descriere a tezaurului păstrat).
- 6 C.Moisil, Tezaurul din Suluc, p.70 ; W.Knechtel, op.cit., p. 78 ; M.Gramatopol-R.Theodorescu, op.cit., p.75 ; C.Preda, în SCIV, XII, 1961, 2, p.248 ; St.Burda, op.cit., p.71.
- 7 C.Moisil, op.cit., p.66.
- 8 W.Knechtel, op.cit., p.5.
- 9 C.Moisil, op.cit., p.68.
- 10 W.Knechtel, op.cit., p.4.
- 11 Asupra denumirii exacte a acestui tip de fibulă vezi R.Harhoiu, în SCIVA, 24, 1973, 2, p.322.
- 12 Cea mai clară dintre fotografii este publicată de C.Moisil, Două moriminte antice, p.126.
- 13 Ștefan Burda, op.cit., p.71. De altfel, nu-i singura greșeală pe care o face numitul autor în descrierea pieselor tezaurului. Vorbind despre obiectele tezaurului de la Suluc păstrate pînă în ziua de azi nu pomeniște nimic despre cele două cupe de argint. Dealtminteri d-sa socotea că în tezaur s-a găsit numai un vas de argint.
- 14 Așa cum pe bună dreptate au remarcat-o M.Gramatopol și R.Theodorescu, op.cit., p. 75. Vom nota că acest capăt de fibulă n-a fost publicat nici de C.Moisil, și nici de W.Knechtel.
- 15 Vezi supra nota 6.
- 16 Printre cele patru monede există două cu caracter satiric (vezi C. Moişil, în "Cronica numismatică", I, nr.1, p.14-15). Ambele au efigia lui Gallienus. Împăratul poartă pe cap o coroană de stuf în loc de lauri, iar numele lui este redat la feminin : Gallienae Augustae. După opinia lui Oct. Rădescu aceste monede au fost bătute totuși în băncările oficiale.
- 17 I.S. Vinokur și M.I.Ostrovski, Razkopki Rakovetskogo Mogyl'nika v 1962, în KS. nr. 102, Moscova, 1964, p. 68, fig. 24 sus.
- 18 V.P.Petrov, Černeckovskij Mogyl'nik, în MIA SSSR, 116, Moscova 1964, p.99, fig.9/4-5.
- 19 R.Vulpe, Izvoare. Săpăturile din 1936-1948, București, 1957, p.297, fig.316/1.

- 20 Gh. Diaconu, Tîrghsor. Necropola din sec. III-IV, Bucureşti, 1965, pl. XLII/1, pl. XLVII/3 şi pl. CLX/3, în text la p. 83. Vezi, de asemenea, Bucur Mitrea şi Constantin Preda, Necropolele din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia, Bucureşti, 1966, p. 382, fig. 251/11. Acest bol însă pare a avea fundul drept. Cupa de lut cu fundul rotunjit s-a descoperit şi în necropola de tip Sîntana de Mureş de la Copuzu (jud. Ialomiţa). Informaţia o deţin de la N. Conovici şi Crişan Muşeteanu.
- 21 W. Knechtel, op. cit., p. 4.
- 22 Vezi Erwin Keller, Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern, München, 1971, p. 34-35, fig. 11, tip "C", datat între 350 şi 380.
- 23 I. Werner, în "Bayerische Vorgeschichtsblätter", 25, 1910, p. 171 sq. şi pl. 15/1. Vezi asemenea brăţări şi la Secuieni (Moldova), publicate de Dan Gh. Teodor, Teritoriul est carpatic în veacurile V-XI, e.n., Iaşi, 1978, p. 171, fig. 12/4-5. În text, p. 22, se susţine că brăţările sînt de la Săbăoani (Neamţ). Pentru aceste brăţări vezi şi I. Mitrea, în "Carpica" XII, 1980, pl. 45/7. În Dobrogea, la Piatra Frecăţei, A. Petre, Săpăturile de la Piatra Frecăţei, în Materiale, VIII, 1962, p. 581, fig. 18/2-4. Exemplarele nr. 3 şi 4 din această figură au capetele ornamentate cu incizii. Vezi şi exemplarul de la Moreşti - Transilvania (K. Horedt, Moreşti. Grabungen in einer Vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen, Bucureşti, 1979, p. 16, fig. 75/7.

SUR LA DATE DE L'ENFOUISSEMENT DU TRÉSOR DE SULUC

Résumé

En 1911, on a découvert au pied de la colline Suluc, près de Măcin (dépt. de Tulcea), un trésor composé d'objets en or, à savoir : deux bracelets, une broche, la tête d'une statuette, une agraphe, une chaîne coupée en deux fragments, à la longueur de 40 cm, une autre chaîne plus courte, quatre pièces de monnaie (une frappée par Hostilien, les autres trois par Gallien), deux lamelles et un fragment d'une bare. Du même trésor se rattachent deux coupes hémisphériques en argent.

Les chercheurs qui se sont occupés du trésor de Suluc l'ont daté dans la deuxième moitié du IIIe s. de n.è. En partant de l'analyse de certaines pièces du trésor, l'auteur a établi la conclusion que ce trésor a été enfoui au début du Ve siècle ou, le plus tôt, à la fin du IVe s. de n.è.

NOI DESCOPERIRI MONETARE ÎN PERIMETRUL DAVEI GETICE DE LA PISCU CRĂȘANI

de NICULAE CONOVICI

Într-un articol apărut recent¹ publicam descoperirile monetare făcute în dăva getică de la Piscu Crășani și în așezările deschise adiacente până în anul 1973. De atunci, cercetările arheologice continuate an de an (cu o întrerupere în 1974-1975), precum și unele descoperiri întâmplătoare sau informații despre descoperiri mai vechi au făcut ca numărul monedelor cunoscute din această zonă să se dubleze. Cum unele din monedele recent descoperite aduc elemente care întregesc tabloul circulației monetare de la Piscu Crășani am socotit utilă aducerea lor la cunoștința specialiștilor. Ca și în cazul primului lot, vom prezenta catalogul monedelor în ordinea vechimii lor și respectând criteriul tipologic.

Monede grecești

2 Stater de aur Lysimach.

Profesorul pensionar Ion Copuzeanu din București, originar din satul Copuzu, ne-a informat despre descoperirea întâmplătoare prin anii 1920-1921, în apropierea "piscului", a unui stater de aur cu numele lui Lysimach, ajuns ulterior la București². Nu am putut da de urma acestei monede, dar după descrierea făcută de informator, informația pare a fi exactă.

2 Didrahmă Histria

Av. Două capete de tineri, cel din stînga inversat.

Rv. Vultur pe delfin, spre stînga IΣTP(1H) sub aripa vulturului A (?).

AR, , 5,17 g, 17 mm; litere cu capete globulare, conservare bună, puțin tocită. Piek, 416. A fost descoperită în 1980, pe marmelonul estic al fortificației, într-o groapă databilă în a doua jumătate a sec. al II-lea f.e.n. (gr.22). Pl.1/1.

Monede Tomis, autonome.

- 3 Av. Capul Marelui Zeu spre dreapta; la bază două contramărci: 1. cap de bărbat spre dreapta, cu coif; 2. cap de bărbat spre dreapta, cu pethasos.

Rv. TOMI. În câmp frunze de stejar, cunună de stejar pe margine. KAAA(Q).

AE, , 10,10 g, 24/25 mm, crestată cu foarfeca pe margine;

corodată, mult tocită în special pe revers. Regling, 2415. A fost descoperită la Copuzu-Deluș, în săpătură, de Crișan Mușețeanu, împreună cu piesa următoare și o monedă getică divizionară, în groapă getică (vezi mai jos). Pl.I/2.

- 4 Av. Capul Marelui Zeu spre dreapta; la bază a contrasarcă: cap de bărbat spre dreapta, cu coif.

TOMI

Rv. Între cele două rânduri, vultur spre dreapta și două frunze de stejar, totul în cunună de stefar.

AE, ↑, 7,70 g, 22 mm; conservare bună, tocită, Regling, 2421. A fost descoperită împreună cu precedenta și cu următoarea³. Pl.I/3.

Monde getice și tracice.

- 5 Monedă getică divizionară, tip Filip III.

Capul lui Herakles stilizat, spre dreapta, în cerc perlat.

Rv. Corodat; Zeus pe troa nu se mai distinge, fiind înlocuit de un șir de mici linii curbe, urmat de trei șiruri verticale de câte 4 globule și un X cu capete globulare.

AR, 1,70 g, 16,5/18 mm, scyphată; corodată, aversul tocit. Descoperită împreună cu nr.3 și 4 la Copuzu-Deluș. După C. Preda (Monedele geto-dacilor, p.331) se încadrează în grupa a treia a acestui tip de monede. Pl.I/4.

- 6 Monedă getică tip Vîrteju-București.

Av. Capul lui Zeus mult schematizat, format din linii, ovale și puncte, în profil spre dreapta.

Rv. Cal mult schematizat, la trap spre stînga; capul rotunjit direct din gît, cu ochiul marcat printr-o globulă și botul gros; picioarele din față nu se mai disting; crupa ca o proeminență rotundă, din care pornesc picioarele din spate cu globule la capete și o altă globulă în fața lor; deasupra calului trei globule formînd un triunghi cu vîrful în sus.

AR, ↙, 6,12 g, 22 mm, scyphată; conservare bună, tocită. Nu se încadrează în ștanțele de avers sau revers publicate de C. Preda. Pl.I/5. Descoperită cu ani în urmă în zona "piscului" de învățătorul Alexandru Ștefan din Crăsanii de Jos, astăzi în colecția Livia Dandara, București⁴.

- 7 Monede getice tip Inotești-Răcoasa.

Av. Capul lui Zeus, mult schematizat, spre dreapta, format din linii, ovale și puncte.

Rv. Cal schematizat, la trap spre stînga, deasupra M inversat, cu globulă dedesubt.

AR, ↑, 5,70 g, 24/26 mm, scyphată; conservare bună, tocită. C. Preda, p.257, nr.79, av.55, rv.70 și pl.LIV/3. Face parte din seria a treia a monedelor de acest tip, fără rozete pe av.,

cu ovalul feței în formă de D culcat. Descoperită în 1979 în așezarea "Platou" de către Alexandru Ștefan. Pl.I/6.

- 8 Av. Ca mai sus, dar roată cu patru spițe în dreptul ovalului feței.

Rv. Cal schematizat la trap spre stînga, deasupra trei globule dispuse în triunghi.

AR, ↘, 5,47 g, 27/28 mm, scyphată; corodată, tocită, conținut scăzut de argint. C.Preda, p.258, nr.85, av.56, rv.74 și pl. LIV/9; face parte din seria a patra, cu roata pe av. A fost descoperită în 1980 în așezarea "Platou", S.VII, c.10, -0,70 m, ultimul nivel de locuire. Pl.I/7.

- 9 O monedă de același tip (?) a fost descoperită cu ani în urmă de același Al.Ștefan și a ajuns într-o colecție particulară din Urziceni. Nu ne-a fost accesibilă.

10 Imitație barbară Thasos.

Av. Capul lui Dionysos mult stilizat, spre dreapta; pe cap cunună de iederă cu trei frunze în sus, în forma a trei grupe de câte două mici triunghiuri paralele; în fața lor două rozete mici; bărbia pornește direct de sub nas; pe frunte două benzi paralele. Ștanța mișcată.

Rv. Herakles în picioare, cu măciuca și blana de leu, mult stilizat; capul are fața ca un cioc de pasăre deschis spre dreapta, blana de leu are aspectul unei a doua măciuci; legenda stilizată din linii și litere grecești fără nici un sens. Dr.: ΤΑΘΤΙΑ st.: =||ΘΠ= ; exergă: Θ||ΑΤ|Γ ; între măciucă și piciorul drept '), greu vizibil, pe marginea rv.două incizii triunghiulare.

AR, ↘ 16,25 g, 34/35 mm, pastila deformară; conservare bună, puțin tocită. A fost descoperită întâmplător pe platou, în afara așezării getice. Pl.I/8.

Monede romane

Denar roman republican.

11 L. Thorius Balbus.

AR, ↑, 3,00 g, 19/20 mm, fourée. Piesa prezintă o perforație pentru atrînat și este crestată de mai multe ori pe av. și rv. pînă la miezul de cupru; conservare rea, pelicula de argint în parte desprinsă de pe rv. Crawford, Roma, 316/1, a.105 f.e.n. (Grueber, 1632, a.80; Sydenham, Italia de nord ?, 598, a.100-95). Descoperită întâmplător în 1978 de Al.Ștefan în zona "piscului". Pl.I/9.

Monedă imperială de bronz.

12 Claudius I.

AE, ↓, 10,20 g, 29 mm. BMC,I,148, anul 41, as. Conservare bună, mult tocită. A fost descoperită în 1979 la câteva sute de

metri depărtare de așezarea deschisă din punctul "Platou" de niște elevi din Crăsanii de Jos. De acolo moneda a intrat în patrimoniul Muzeului din Călărași (inv.16974). Pl.I/10.

După cum se poate observa, monedele descoperite până în prezent la Crăsanii și Copuzu sînt foarte variate ca tipuri și proveniență. Pe ansamblu situația se prezintă în felul următor:

Emisiuni monetare	Metal	Locul descoperirii					Total	Obs.
		Pisc	Platou	Lută- rie	Copuzu- Deluș	In afa- ra loc.		
Lysimach	AV	-	1	-	-	-	1	
Histria	AR	1	-	-	-	-	1	
Mac.Prima	AR	1 ?	-	-	-	-	1	loc.ne- sigură
Thasos	AR	-	-	1	-	-	1	
Dyrrhachium	AR	-	-	-	1	-	1	
Tomis	AE	-	-	-	2	-	2	
getice Al.- Filip III	AR	3	-	-	2	-	5	
Vîrteju-Buc.	AR	1	1 ?	-	-	-	2	1 loc. nesigură
Inotești-Răcoasa	AR	-	4 ?	1	-	-	5	2 loc. nesigură
Thasos-barbară	AR	-	-	-	-	1	1	
denari rep.	AR	3	-	-	-	-	3	2 loc. nesigură, 1 fourrée
as Claudius	AE	-	-	-	-	1	1	
		9	6	2	5	2	24	(1 AV, 20 AR, 3 AE)

În total se știe de existența a 24 monede, dintre care una de aur, 20 de argint (una fourrée) și 3 de bronz.

Despre staterul de aur de tip Lysimach nu avem date pentru încadrarea lui cronologică. El putea aparține atât așezării mai vechi, ne-fortificate, existente pe "pisc" între sfîrșitul sec.al IV-lea - mijlocul sec.al II-lea î.e.n., cît și așezărilor din epoca clasică, datate de noi între mijlocul sec.al II-lea și cel mai tîrziu al treilea sfert al sec.I î.e.n.⁵, știut fiind că staterii de tip Lysimach continuă să circule pînă la începutul sec.I î.e.n.⁶.

Didrahma de argint a Histriei este însă o apariție mai puțin obișnuită într-un context atât de tîrziu. Ea pune în discuție posibilitatea

rămănerii în uz a acestor monede până într-o vreme mult mai târzie decât data ei de emitere. Cazul nu este totuși izolat. Astfel de monede au mai fost descoperite și în dăva getică de la Pietroasele, jud. Buzău, într-un context similar și în unele tezaure monetare târzii⁷, în vreme ce la Sprincenata (jud. Olt)⁸, Costești și Piatra Roșie (jud. Hunedoara) și Spiru Haret (jud. Brăila) au apărut emisiuni autonome de bronz ale aceleiași cetăți⁹. Nu excludem posibilitatea ca piesa noastră să fi fost "moștenită" de la locuitorii așezării mai vechi, dar fenomenul nu-și schimbă prin aceasta semnificația. Menționăm aici faptul că groapa în care a apărut moneda conținea puține fragmente ceramice, pământ ars amestecat cu cenușă și cărbuni, totul acoperit cu un strat compact de cenușă, ceea ce îi dădea aspectul unei gropi rituale, în care moneda a fost depusă intenționat, împreună cu un vîrf de săgeată din fier.

Monedele autonome ale cetății Tomis au apărut în așezarea de la Copuzu-Deluș, se pare, tot într-o groapă rituală, asociate, ca și în cazul drahmei de Dyrrhachium publicate anterior¹⁰, cu o monedă divizionară de tip Alexandru-Filip III. Dispunem așadar de o secvență cronologică importantă, în care terminus post quem este dat de drahma de Dyrrhachium purtînd numele unor magistrați din ultima perioadă de emisiune a acestui oraș¹¹. Putem data astfel cele 5 monede de la Copuzu-Deluș în primul sfert al sec. I f.e.n. Prezența monedelor autonome de bronz ale orașelor grecești vest-pontice în așezările geto-dacice a fost urmărită de Bucur Mitrea¹². Acesta constata că monedele respective apar în număr mic, dar constant în cetățile și așezările geto-dacice mai cu seamă în afara arcului carpatic. Prezența lor aici este pusă în legătură cu relațiile directe dintre negustorii acestor orașe și lumea geto-dacică din stînga Dunării în a doua jumătate a sec. al II-lea și prima jumătate a sec. I f.e.n.¹³. Monedele noastre s-ar încadra în grupa a II-a a acestor monede, cea târzie, piesele purtînd contramărci. Este semnificativă prezența aceleiași contramărci pe ambele monede de la Copuzu, ceea ce indică repunerea lor simultană în circulație. A doua contramarcă, găsită pe exemplarul nr. 3, este practic tangentă cu prima, înct nu putem spune dacă este mai nouă sau mai veche. Fiind aplicată chiar pe marginea monedei, tocirea ei s-ar putea datora aplicării defectuoase și nu vechimii mai mari.

Monedele getice nou descoperite nu aduc informații suplimentare, deoarece toate au mai apărut și în descoperirile anterioare. Moneda de tip Vîrteju-București este de bună calitate, dar greutatea ei redusă (6,12 g) o plasează la limita inferioară a greutății acestor emisiuni¹⁴. Ne mai reține atenția faptul că cele mai numeroase monede getice descoperite la Crășani-Copuzu sînt tipurile Alexandru-Filip III (divizionare) și Inotești-Răcoasa, prezente în cîte 5 exemplare.

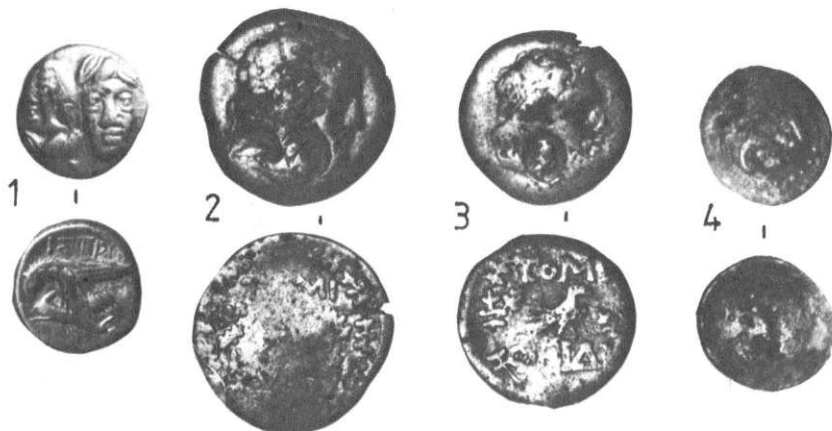
Imitația de tip Filip III găsită împreună cu cele două monede tomitane ne îndeamnă la unele presupuneri, cu caracter ipotetic, în legătură cu datarea ei. Piesa respectivă, reprezentînd pe revers un grad avansat de schematizare, se caracterizează și prin apariția literei X

cu capete globulare. Această literă nu a mai fost, din câte știm, semnalată pe monedele tipului citat. Ea apare însă, într-o formă aproape identică, pe seria a V-a, considerată ultima, a monedelor de tip Inotești-Răcoasa (și pe alte tipuri monetare getice, care însă nu ne interesează aici)¹⁵. Dacă avem în acest caz o preluare a siglei de pe un tip de imitație pe alta, atunci ar trebui să admitem, pe de o parte, că piesa noastră ar fi contemporană cu monedele de tip Inotești - Răcoasa din seria amintită, iar pe de altă parte că a fost emisă undeva în Muntenia și nu la sud de Dunăre, cum pare a fi cazul cu majoritatea pieselor de acest tip, deoarece monedele Inotești-Răcoasa nu au circulat la sud de Dunăre.

În ceea ce privește datarea tîrzie a unora din emisiunile de tip Alexandru-Filip III, avem în sprijin tezaurul descoperit la Pîrgovo (jud. Ruse, Bulgaria), unde 87 imitații Vîrteju-București se asociază cu 11 tetradrahme imitații de tip Filip III¹⁶, precum și asocierea pieselor de la Crășani cu dragma de Dyrrhachium și monedele autonome de Tomis contramarcate. Cît despre locul de emitere, amintim că o oarecare concentrare de descoperiri de monede de acest tip se semnalează tocmai în zona central-sudică a Munteniei¹⁷. Din păcate nu cunoaștem repertoriul tuturor emisiunilor de tip Alexandru-Filip III descoperite pînă în prezent (circa 1150 drame după C. Prea, din care sînt ilustrate numai 15), pentru a ști în ce măsură piesele cu X pe revers au mai fost descoperite undeva și undă anume. Credem însă că o datare la începutul sec. I f.e.n. a unei părți a monedelor de acest tip nu poate fi înlăturată.

Imitația "barbară" de Thasos ridică o serie de probleme interesante, nu ușor de rezolvat. Ele privesc emitentul, cronologia și aria de circulație a acestor monede. Dificultățile de care se lovește azi cercetarea aumismatică în rezolvarea acestor probleme pornesc de la înregistrarea defectuoasă a primelor descoperiri și de la confuzia care s-a făcut și încă se mai face între aceste piese și o altă categorie de imitații după monedele thasiene, mai apropiată de originale și care este mult mai greu de deosebit de acestea din urmă.

Prima categorie de imitații are efigiile mult stilizate și schematizate, încît uneori nu se mai poate distinge nimic din elementele modelului. Legenda este și ea stilizată, la emisiunile mai recente ajungînd simple șiruri de litere, linii sau puncte fără nici un sens. Aceste monede cunosc o mare varietate, distingîndu-se foarte puține ștanțe comune¹⁸. Din punct de vedere stilistic aceste emisiuni se aseamănă foarte mult cu monedele celtice și dacice. Aceasta a și făcut ca ele să fie denumite eronat "imitații celtice"¹⁹. Cele 63 piese de acest fel publicate în colecția Dessewffy cîntăresc între 13,37 și 17,91 g, greutatea medie fiind de 16,09 g²⁰. Se poate spune deci că monedele oscilează în jurul greutății normale, diferențele destul de mari înregistrate de la o piesă la alta datorîndu-se nu intenției de fraudă, ci dificultăților de cîntărire.

A doua categorie de imitații este, cum am spus, mult mai apropiată de originale. Reprezentările sînt mai puțin stilizate, legenda este de multe ori corectă, dar alteori stilizarea este destul de pronunțată, iar legendele sînt greșite. În unele cazuri reprezentarea de pe avers este identică cu originalele și numai reversul trădează contrafacerea. Numărul de ștanțe folosite este mai limitat, aceeași ștanță sau grupă de ștanțe putînd fi identificată în multe tezaure descoperite atît în România, cît și în Bulgaria²¹. Legende sînt uneori asimetrice, cu literele formate din globule mari, iar sigla apare modificată față de original sau de nerecunoscut. Marea majoritate a acestor imitații au la bază originalele din ultimele emisiauni, cele cu sigla M și M barbat²². Greutatea acestor imitații este mult mai constantă, ea apropiindu-se foarte mult de a originalelor²³. Oricît ar fi de stilizate, aceste monede nu pot fi confundate cu imitațiile din prima categorie. Cu toate acestea ele au fost de multe ori confundate și de aici pornește incertitudinea în depistarea celor două categorii, atunci cînd descoperirile nu au fost ilustrate în publicații, ci sînt deumuite doar "imitații barbare" sau "piese barbarizate". După opinia noastră, în cazul de față avem de a face nu cu imitații propriu-zise, ci mai degrabă cu copii, mai mult sau mai puțin reușite, după originalale grațești. Stilizările care apar ar putea fi datorate unei copieri la "a doua" sau "a treia" mînă, cînd gravorul nu a mai avut la dispoziție piesa originală și a trebuit să intervină personal pentru refacerea ștanțelor. Unii cercetători merg pînă acolo încît refuză să recunoască în aceste piese niște contrafaceri, denumindu-le "originale tîrzii"²⁴. Avînd în vedere faptul că este vorba de piese copiate, este de la sine înțeles că o mare parte a acestora riscă să nu poată fi deosebite de originale. Dar nu este mai puțin adevărat că la multe din ele atît stilizarea efigiilor cît și a legendelor trădează imediat un gravor de origine ne-greacă²⁵. Credem că numai o inventariere cît mai completă a ștanțelor ne poate ajuta, ca și în cazul denarilor romani republicani copiați în Dacia, la separarea originalelor de copii și abia după aceea se va putea stabili care este ponderea reală a monedelor thasiene originale în cadrul circulației monetare din spațiul carpato-balcanic. În orice caz, ponderea copiilor tracice se arată încă de pe acum a fi impresionantă.

Revenind la imitațiile din prima categorie, trebuie spus că ele par a se concentra la sud de Munții Balcani²⁶. Deși literatura mai veche menționează numeroase asemenea descoperiri făcute pe teritoriul României²⁷, în publicațiile de monede din ultimii 38 de ani nu a mai fost ilustrată nici una. În schimb, ori de cîte ori au fost ilustrate descoperiri de "imitații barbarizate", acestea se încadrau toate în categoria copiilor, de regulă cu legenda greșită sau cu o accentuată stilizare a efigiilor. În schimb pe teritoriul Bulgariei, mai ales la sud de Balcani, descoperirile de "imitații barbare" propriu-zise se înmulțesc mereu²⁸, ilustrînd atît locul de origine, cît și aria reală de răspîndire și cronologia pieselor respective. După cum arată tezaurul de la Kuklen (jud.

Asenovgrad)²⁹, primele imitații cu efigie "barbară" apar încă din a doua jumătate a sec. al II-lea f.e.n., însoțind emisiunile din seriile timpurii, continuă și se diversifică în cadrul tezaurului de la Padarevo (jud. Nova Zagora)³⁰ datat în deceniul al doilea al sec. I f.e.n., cu monede din ultimele serii de originale și se încheie, ajungând la ultimele expresii de stilizare în tezaurele de la Sărnița (jud. Haskovo)³¹, Topolovo (jud. Plovdiv)³² și Koliu Marinovo (jud. Nova Zagora)³³, în ultimele două asociindu-se cu denari romani republicani din a doua jumătate a sec. I f.e.n. Trebuie spus că imitațiile publicate cu ani în urmă de R. Forrer³⁴ și din colecția Dessewffy³⁵ își găsesc cele mai multe analogii tocmai în tezaurele din această ultimă perioadă, de la Sărnița și mai ales Topolovo.

Din cele de mai sus rezultă că datarea piesei descoperite la Crăsani este dificilă, atâta vreme cât nu vom găsi un exemplar bătut cu aceleași ștanțe într-un context numismatic mai bine datat. Ținând seama de faptul că primele imitații (înțelegem prin acest termen numai piesele denumite "celtice" sau "barbare"), acelea datate la sfârșitul sec. al II-lea f.e.n. au un stil mai bun și legenda corectă, sîntem înclinați să datăm piesa noastră către mijlocul sec. I f.e.n., fără a exclude și o datare mai tîrzie, adică în a doua jumătate a aceluiași secol. După cum am văzut, aceste monede apar foarte rar în România. Putem conta sub beneficiu de inventar numai cîte o piesă din tezaurele de la Mureni (Kis Szederjes, Sidrieșul Mic), Celei (Corabia, jud. Olt), cele din "Transilvania" și de la Bogata Mureșului fiind dubinase. În colecția dr. George și Maria Severeanu se mai află un număr de asemenea imitații, dar nu se cunoaște proveniența lor³⁶. La acestea se adaugă acum piesa de la Crăsani.

Denarul fourrée de la L. Thorius Balbus nu constituie o noutate. Asemenea piese au mai apărut în cetățile geto-dacice³⁷. Ne atrage atenția doar faptul că piesa pare a fi fost seaoasă din uz în mod intenționat, după ce s-a constatat că este calpă prin zgîriere repetată care scoate la lumină miezul din metal inferior. Ea a fost în plus perforată pentru a fi purtată ca pandantiv, probabil de către descoperitor.

Moneda de bronz de la Claudius a fost găsită în afara așezărilor getice. Faptul că este foarte tocită ne face să credem că a fost pierdută mult timp după emiterea ei, poate chiar la sfârșitul sec. I e.n. sau chiar în secolul următor. Ea nu poate fi în nici un caz pusă în legătură cu existența așezărilor getice cunoscute, în seninul unei prelungiri a existenței lor pînă cel puțin în vremea lui Claudius. Nu dispunem de nici un alt material arheologic care să poată fi datat atît de tîrziu.

Lotul de monede prezentat aici nu schimbă așadar datarea așezărilor getice de la Crăsani-Copuzu, dar îmbogățește în mod substanțial tabloul circulației monetare pentru perioada maximei lor dezvoltări.

- 1 N.Conovici, Monedele din aşezarea getică de la Piscu Crăsani, SCN, VII, 1980, p.139-143.
- 2 Idem, Şantierul arheologic Piscu Crăsani, 1978. Raport preliminar în Materiale şi cercetări arheologice, XIII, Oradea, 1979, p.145.
- 3 A.Stoia, Les fouilles archéologiques en Roumanie (1977), "Dacia", N.S., XXII, 1978, p.353/36; B.Mitrea, Découvertes monétaires en Roumanie (1979), "Dacia", N.S., XXIV, 1980, p.372/5; idem, "Dacia", N.S., XXV, 1981, p.384/52.
- 4 Mulţumim şi pe această cale tov.Livia Dandara, care ne-a pus cu multă amabilitate la dispoziţie moneda în vederea publicării.
- 5 N.Conovici, Aşezarea getică de la Crăsani, în Documente noi descoperite şi informaţii arheologice, A.S.S.P., Bucureşti, 1971, p. 20-23.
- 6 Gh.Poenaru Bordea, Le trésor de Mărăşeşti, "Dacia", N.S., XVIII, 1974, p.103-126.
- 7 Fl.Preda, V.Dupoi, Monede descoperite în aşezarea getică de la Pietroasele (jud.Buzău), SCN, VII, 1980, p.145-147; Oct.Iliescu, Insemnări privitoare la descoperiri monetare (II), SCN, II, 1958, p. 449 mai semnaleză tezaurul de la Cremeniari (sau Budeşti, jud.Vâlcea, după C.Preda), conţinând didrahme histriene asociate cu denari romani republicani şi tezaurul de la Dăeni (jud.Tulcea) cu o didrahmă histriană şi monede de bronz romane imperiale.
- 8 C.Preda, M.Butoi, Monede descoperite în aşezarea getică de la Sprincenata (jud.Olt), Thraco-dacica, II, 1981, p.65-71.
- 9 B.Mitrea, Monede pontice la daco-geţii lui Burebista, "Pontica", XI, 1978, p.90.
- 10 N.Conovici, SCN, VII, 1980, p.139, 142.
- 11 H.Ceka, Questions de numismatique illyrienne, Tirana, 1972, p.42.
- 12 B.Mitrea, op.cit., p.89-96.
- 13 Ibidem, p.95. C.Preda şi M.Butoi, op.cit., p.67 exprimă o opinie contrară, după care monedele de bronz ale Histriei au pătruns în aşezările getice din interior pe o cale indirectă, prin legături intertribale cu geţii de la Dunăre.
- 14 C.Preda, Monedele geto-dacilor, Bucureşti, 1973, p.255.
- 15 Ibidem, p.259 şi pl.LIV/12-14.
- 16 Ibidem, p.342.
- 17 Ibidem, p.341 şi fig.23.
- 18 R.Forrer, Keltische Numismatik der Rhein-und Donaulande, Strassburg, 1908, p.227-232; Gróf Dessewffy Miklós, Bárbar Péntzei, Budapest, 1910, pl.XIV-XVI, XXII-XXIII, XXXIV-XXXV, XXXXI, LI-LIII; E.Zlatareva, Rimski republikanski moneti ot kolektivnata nahodka pri s.Topolovo, Plovdivski okrąg, "Godisnik-Plovdiv", V, 1963, p.176-179; G.Kačarova, Novi danii za datirovkata na tetradrahmite na ostrov Tasos ot vtorii period na monetosečeneto mu i na trakijskite te-

- tradrachmi ot I v pr.n.e., "Izvestiia-Sofia", 27, 1964, p.139 și 145-147, pl.I-III; T.Gerasimov, Trakijski moneti - podrajanija na tasoskite tetradrachmi, "Numizmatika", IV, Sofia, 2, 1972, p.9-12; D.Aladjov, Malka kolektivna nahodka ot "varvarski imitacii" na tasoski tetradrachmi, "Numizmatika", II, 1970, 3, p.16-19; R.Göbl, Ostkeltischer Typen-Atlas (= OTA), Braunschweig, 1973, p.28-29 și pl.46-51.
- 19 R.Forrer, op.cit., p.233; K.Pink, Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn, DissPann, 2, 1939, 15, p.119-120; C.Moisil, Monetele dacilor, BSNR, XV, 1920, p.72-73 credea că o mare parte a lor par a fi fost bătute în Dacia; L.Ruzicka, Die Frage der dacischen Münzen, BSNR, XVII, 1922, 41-42, p.25-28/ 48-54 demonstrează că localizările din Transilvania și Serbia sînt nesigure, iar cele din "România" aflate în colecția Dessewffy provin de la Rusciuc (Ruse, Bulgaria). Este de părere că aceste imitații au fost bătute de geții și crobizii dintre Dunăre și Balcani, mai ales cei din apropierea orașelor vest-pontice.
- 20 Dessewffy Miklos, op.cit.
- 21 O bibliografie aproape completă a acestei categorii de monede la E.Chirilă, G.Mihăescu, Tezaurul monetar de la Căprioru. Contribuții la studiul cronologiei și circulației tetradrachmelor Macedoniei Prima și insulei Thasos, Târgoviște, 1969 (pentru România) și I.Bogdan Cătănciu, Tezaurul monetar de la Poiana (jud.Teleorman). Unele aspecte ale circulației tetradrachmelor Macedoniei Prima și ale orașului Thasos în lumea traco-dacică, SCN. VI, 1975, p.184-185, n.19 (pentru România) și n.20 (pentru Bulgaria). Comentarii amănunțite privind acest gen de imitații la E.Chirilă, V.Lucăcel, Tezaurul de la Petrindu (Contribuții la cronologia tetradrachmelor thasiene de tip:Dionysos-Herakles), ActaMP, Zalău, III, 1979, p.89-101.
- 22 Ibidem, p.91-92, 93.
- 23 Ibidem, p.90, tabel; T.Gerasimov, op.cit., p.11.
- 24 Gh.Poenaru Bordea, C.Condrea, Date noi privind tezaurul de la Adîncata, jud.Dîmbovița, "Acta Valachica", 3, Târgoviște, 1972, p.121-122, 124; M.Cojocărescu, Tezaurul de monede grecești descoperit pe teritoriul municipiului București, SCN, VI, 1975, p.195-199.
- 25 E.Chirilă, V.Lucăcel, op.cit., p.92-93.
- 26 T.Gerasimov, op.cit.; I.Bogdan Cătănciu, op.cit., este de folosit cu rezerve, deoarece din bibliografia citată nu se poate face distincție de multe ori între cele două categorii de imitații; de pildă, tezaurul de la Osikovo (jud.Târgoviște) conținea și tetradrachme din Odessos și Mesambria, iar între piesele thasiene (22 recuperate) se găsesc și imitații apropiate de originale, identice cu cele descoperite în Dacia, dar pe care Gh.Ghinev, le socotește originale, deoarece aveau legenda corectă (Gh.Ghinev, Monetno

- săcroviste ot s. Osikovo, Tărgoviști okrag, "Numizmatika", XXI, 1978, 3, p.18-25); dacă pentru tezaurul de la Polski Trămbes (jud. Tîrnovo) se vorbește de "monede celtice după tipul thasienelor", în schimb tezaurul de la Topolovo (jud. Plovdiv) ar conține "imitații thasiene", de fapt tot "imitații celtice" (vezi E. Zlatareva, op.cit.) etc. Din păcate, cea mai mare parte a descoperirilor din Bulgaria au rămas nepublicate integral, iar cele publicate nu corespund de multe ori cu informațiile din notițele lui T. Gerasimov.
- 27 R. Forrer, op.cit.; M. Dessewffy, op.cit.; K. Pink, op.cit.; C. Moisil, Les tetradrachmes de Thasos et de la Macédoine Ière et leur circulation en Dacie, "Balcania", VII, 1, 1944, p. 3-22; B. Mitrea, Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista, "Ephemeris Dacoromana", X, 1945, p. 66-69.
 - 28 Vezi mai sus, n.18, 26.
 - 29 G. Kacarova, Kolektivna nahodka ot tasoski tetradrahmi pri s. Kuklen, Asenovgradsko, "Arheologija", Sofia, III, 1961, 4, p.53-58.
 - 30 Idem, "Izvestija-Sofia", 27, 1964, p.131-152.
 - 31 D. Aladjov, op.cit.
 - 32 E. Zlatareva, op.cit.
 - 33 T. Gerasimov, op.cit.
 - 34 R. Forrer, op.cit.
 - 35 M. Dessewffy, op.cit.; R. Göbl, op.cit.
 - 36 Una din monedele din Colectia Severeanu provine, pare-se, din tezaurul de la Celei (cf. C. Moisil, op.cit., p.12-13, nr.6); alte două piese din colecție au fost ilustrate, fără indicarea locului de proveniență, de G. Severeanu, A Silver Medal - unpublished original of Roemetalces I, în "București", 1-2, 1937, p.56, fig.3-6; una din monede are un peduncul rămas de la turnare. Pentru celelalte imitații pe care le admitem ca descoperite în Dacia a se vedea observațiile justificate ale lui L. Ruzicka, op.cit.
 - 37 M. Chițescu, Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type, B.A.R., 112, Oxford, 1981, p.334/19 (Bradu), 347/102 (Lăceni), 355-355/140 (Poiana-Galați), 356-357/144 (Răcău), cu bibliografia.

NOUVELLES DÉCOUVERTES MONÉTAIRES DANS L'AIRE DE LA "DAVA" GÊTE DE PISCU CRĂSANI

Résumé

On publie 12 monnaies mises au jour pendant les fouilles archéologiques ou par hasard dans les établissements gètes de Piscu Crăsani

(fortification), "Platou" et "Copuzu-Deluș" (établissements ouverts voisins) ou à leur proximité. Il s'agit d'un statère en or de type Lysimaque (découverte fortuite, perdue), une didrachme en argent de la ville d'Histria (fortification, fosse rituelle de la fin du II-e siècle av.n.è.), deux bronzes autonomes de la ville de Tomis et une imitation de type Philippe III (argent) à Copuzu-Deluș, une imitation gète du type Vîrteju-București (découverte fortuite), trois imitations gètes du type Inotești-Răcoasa (1 Plateau - fouilles, 2 fortuites), une imitation "barbare" d'après les tétradrachmes de Thasos (découverte fortuite, en dehors des établissements) et un as romain imperial de Claude I-er, 41 de n.è. (déc. fortuite, en dehors des établissements). La dernière monnaie est étrangère au milieu archéologique gète de Crăsan. Le total des monnaies mises au jour jusqu'à présent dans l'aire de la "dava" de Crăsan (commune de Balaciu, dép. de Ialomitza) monte à 24, dont 1 AV; 20 AR, 3 AE.

SECȚIA A II-A
NUMISMATICĂ MEDIEVALĂ ȘI MODERNĂ

DOCUMENTE PRIVIND CONȚINUTUL ȘI COMPONENTA DESCOPERIRILOR MONETARE DE LA DETA, JUD. TIMIȘ, DIN ANII 1880-1881

de ADRIAN BEJAN

Cunoașterea cât mai precisă a circulației monetare pe un anumit teritoriu la un moment dat este de o importanță deosebită pentru ilustrarea relațiilor economice și social-politice ale epocii pe teritoriul respectiv. Pentru Banatul feudalismului timpuriu (sec. XI-XIII) viața economică este documentată și prin numeroasele descoperiri monetare mai vechi sau mai noi cunoscute din bibliografia de specialitate¹, descoperiri în cadrul cărora se particularizează tezaurul monetar apărut la Deta în anul 1880, compus, după unele informații, din 10.000 de monede², tezaur care cumulează în aceste condiții el singur o treime din totalul celor aproximativ 30.000 de monede descoperite pentru sec. XI-XIII în Transilvania și Banat. Dar datele referitoare la acest tezaur sînt confuze, bibliografia fiind foarte imprecisă atunci cînd discută cantitatea de monede și repartitia lor pe tipuri monetare.

Chiar și numai o citire corectă a bibliografiei vechi (pînă la 1900) legată de această descoperire³ dovedește că acest tezaur este cantitativ mult mai mic, conținînd, în momentul apariției, un număr doar de 2091 monede, repartizate tipologic pe o paletă mult mai restrînsă, restul de monede pînă la 10.000 de bucăți provenind probabil din alte descoperiri similare de pe teritoriul Banatului.

Trimiterea bibliografică la care ne referim este confirmată de existența, în arhiva secției de istorie a Muzeului Banatului din Timișoara⁴ a mai multor documente referitoare la descoperirile de la Deta din anii 1880-1881. Din aceste documente rezultă următoarele :

1. La 30 noiembrie 1880 la Deta, pe pămîntul farmacistului Emil Braumüller, argatul acestuia descoperă în timp ce ară un vas cu 2091 de monede. Descoperitorii predau tezaurul autorităților locale, care informează de descoperire pe Sigismund Őrmoș, în tripla sa calitate de prim prefect al comitatului Timiș, președinte al Asociației de Istorie și Arheologie din Timișoara și colecționar multilateral. La cererea acestuia, după topirea zăpezii sînt recuperate de pe teren fragmentele vasului în care se afla tezaurul și, împreună cu tezaurul sigilat, trimise la Timișoara. Pentru determinarea pieselor, Sigismund Őrmoș trimite la rîndul său tezaurul directorului muzeului din Budapesta. Aici se va întocmi un tabel cuprinzînd repartizarea pe tipuri și variante a celor 2091 de monede. După reținerea pentru muzeul maghiar a 168 de piese, celelalte sînt retrimise la Timișoara, împreună cu tabelul. Din cantitatea de monede rămasă, 121 de piese revin farmacistului Emil Brau-

müller ca drept al descoperitorului, marea majoritate a tezaurului intrând însă în colecția particulară a lui Sigismund Őrmoș, acesta dispunând de tezaur după preferință, de-a lungul anilor donând diferite cantități muzeului din Timișoara (de exemplu, la 1891 donează 200 de monede colecției numismatice a muzeului, împreună cu alte descoperiri) sau specialiștilor și colecționarilor particulari (26 de monede lui J. Hampel, 30 de monede dr. Fr. Reiman din Viena etc.), astfel că, la o dată neprecizată, se găsesc în colecție 1899 monede, iar în anul 1889 doar 1567 de piese.

La scurt timp după reîntoarcerea de la Budapesta, monedele tezaurului de la Deta se amestecă între ele, precum și cu alte piese ale colecției Őrmoș, fapt ce impune o nouă clasificare. Puțin cunoscător al monedelor de sec. XI-XIII, Sigismund Őrmoș se va adresa unui specialist, dr. Francisc Reiman din Viena, căruii îi trimite, în 1889, cele 1567 de monede pe care le mai păstra. Acesta reorganizează tezaurul, depistând 47 de piese provenind din alte descoperiri și amestecate în cadrul colecției cu cele de la Deta, apoi retrimite documentația și monedele, reținându-și 30 de piese ca recompensă pentru munca de clasificare.

Bătrîn și bolnav, Sigismund Őrmoș este în imposibilitate să-și sistematizeze cele peste 10.000 de monede ale colecției personale. Îl informează pe numismatul vienez că a sistematizat monedele romane în 94 de categorii și pe cele maghiare în 84 de categorii, rămânând nesistematizate cele cuprinse sub titlul larg de "internaționale" (diverse, din toată lumea) și care sînt foarte numeroase. Se adresează specialistului rugîndu-l să preia munca de sistematizare a acestei părți a colecției, cerîndu-i totodată să se intereseze de valorile de vînzare a diferitelor piese, pentru a-și evalua colecția în eventualitatea unei vînzări. Se pare că deoarece dr. Fr. Reiman nu a putut prelua munca de sistematizare a colecției, Sigismund Őrmoș s-a adresat și altor specialiști.

2. La 10 ianuarie 1881, în hotarul satului Deta, aparținînd comunei Deta, pe pămîntul domenal dintre aceste două localități (parcele lui Samuel Br  nner), argatul acestuia descoperă un tezaur feudal compus din 359 de taleri apuseni (belgieni mai ales) și 1028 de monede mărunte, precum și 25 de piese de podoabă. Predat autorităților, tezaurul este trimis Asociației de Istorie și Arheologie din Timișoara care face o primă clasificare a pieselor și îi expediază, la r  îndul său, muzeului din Budapesta. După cercetarea pieselor, muzeul maghiar re  ține bijuteriile și o parte din monede, returnând restul tezaurului asociației din Timișoara   nso  it de o scrisoare explicativă prin care datează întreaga descoperire în sec. al XVI-lea. Apropierea de nume dintre localitățile Deta și Deta, precum și apartenen  a administrativă a satului Deta la comuna Deta au făcut ca și acest tezaur să intre în bibliografia de specialitate, de asemenea, sub genericul de tezaurul de la Deta⁵.

71

*A dettai pœst iromlalat 1880 in November 30.
Lajstroma. Anzûche Bailgriff
ip. f. 111.*

1. Frisack.

<i>Fig.</i>	<i>Lein.</i>	<i>Lein.</i>	<i>Lein.</i>	<i>Lein.</i>	<i>Lein. nach Anzahl.</i>
1			Wäl 24 1871-22.	642	2
2			.	334	2
3			.	108	-
4			.	3	2
5			.	15	2
6			.	2.	2 <i>Leipzig</i>
7			.	1.	1 <i>Leipzig</i>
8			.	9.	2
9			.	6.	2
10			Wäl 24 1871-22.	2.	2 <i>Leipzig</i>
11			.	3.	2
12			.	1.	1 <i>Leipzig</i>
13			.	24.	2
14			.	2.	2 <i>Leipzig</i>
<i>Summa: 1152</i>					

Pl.1.-Tabel cu monedele descoperite la Deta, jud. Timiș.
Prima pagină.

3. Din cele prezentate mai sus, se naște întrebarea; cărui fapt i se datorează confuzia de a transformat cele 2091 de monede ale tezaurului de la Deta în 10.000 de piese publicate sau menționate de bibliografia de specialitate ? Din documentele de la Muzeul Banatului rezultă că spre sfârșitul vieții sale Sigismund Örmöş s-a adăsat mai multor specialiști pentru clasificarea pieselor colecției. După moartea sa, colecția a ajuns la Viena pentru studiu. Noi credem că Arnold Luschin, atunci când a publicat ceea ce el considera a fi tezaurul de la Deta (unul din cele mai cunoscute trezore feudal-timpurii din zonă datorită peregrinărilor sale și numeroaselor menționări), publică de fapt nu acest tezaur, ci un număr mai mare de descoperiri provenind de pe teritoriul Banatului, fond monetar în cadrul căreia monedele colecției Örmöş erau probabil cele mai numeroase⁶.

Aceasta dovedește că A. Luschin nu a cunoscut sau nu a luat în considerare scurta prezentare făcută de S. Örmöş în "Buletinul" Asociației din Timișoara în anul 1883⁷, precum și faptul că piesele au ajuns la Viena fără documentele referitoare la tezaur, documente aflate parte în arhiva particulară a lui S. Örmöş, parte în arhiva curentă a Asociației și aranjate în ordinea găsită de noi mai târziu, după ce fondul Örmöş a fost donat societății. Ulterior, greșeala comisă de A. Luschin a fost preluată și de alți cercetători. Chiar și când se citează "Buletinul" Societății din Timișoara, informația este cunoscută superficial sau preluată mecanic⁸.

4. Conform tabelului conținând clasificarea monedelor din tezaurul de la Deta, păstrat la Muzeul Banatului din Timișoara, cele 2091 de piese ale descoperirii se împart astfel :

I. 1239 monede de Friesach (sec. XII-XIII), din care 961 fără emitent.

II. 34 monede de Aquileia.

III. 344 monede de Salzburg, majoritatea de la arhiepiscopul Eberhard II (1200-1246).

IV. 436 monede de Reichenthal (Reichenburg).

V. 34 monede de Köln, din care 9 buc. de la episcopul Philip I de Heinsberg (1167-1191) și 13 buc. de la episcopul Adolphus I de Altona (1193-1205).

VI. Trei monede maghiare de la Andrei al II-lea.

VII. Una monedă engleză de la Henric I al Angliei (1100-1135).

Tabelul menționat constituie, până în prezent, unica dovadă concretă pe baza căreia se poate stabili, pe tipuri și variante, componența acestui tezaur, fapt ce va permite apoi separarea monedelor tezaurului de la Deta de celelalte monede, provenind din alte descoperiri și publicate sub acest titlu, înlesnindu-se astfel o mai bună evidență a pieselor aflate azi în muzee și contribuind totodată la o mai reală cunoaștere a circulației monetare în Banat în perioada feudalismului timpuriu⁹.

Salzburg. 1274.

<i>Fig. num.</i>	<i>Scara.</i>	<i>Titel.</i>	<i>Datal.</i>	<i>Et. aurum</i>	<i>" argentea</i>
42.	 <i>ADVILE-GIA-P.</i>	<i>Titel II/1</i> 9430	11.	2	
43.	 <i>P</i>	"	3.		
44.	<i>Unguar de bronză</i>	"	7.	2	
	<i>MESE PISCOP</i>				
45.	<i>U. a. bronză.</i>	"	2	1	<i>hianzib</i>
46.	<i>U. a. + PORTVTE SANA</i>	"	1	4	<i>hianzib</i>
47.	<i>U. a. Nepot v.</i>	"	1.	-	<i>hianzib</i>

III. Salzburgi veschek.

II. Erhard (1200-1246)

48.	 <i>ERHARHA RUG EPUS</i>	<i>Titel II/1</i> 9602	39.	2	
49.	<i>U. a. </i>	"	10	2	
50.	<i>U. a. </i>	"	2.	2	<i>hianzib</i>
51.	<i>U. a. </i>	"	1.	1	<i>hianzib</i>
52.	<i>U. a. </i>		32.	2	
53.	<i>U. a. </i>		3.	2	
54.	<i>U. a. ERHARDVS</i>		1.	1	<i>hianzib</i>

et alii: 1251.

Pl. 2. - Tabel cu monedele descoperite la Deta, jud. Timiș. Pagina 3.

Lista documentelor aflate în arhiva Muzeului Banatului Timișoara¹⁰.

1. "Despre descoperirile de la Deta și Denta", raport prezentat de S. Ōrmoș în anul 1888 Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara. Filele de dosar nr.62,63,64,93.
2. Ciorna scrisorii recomandate expediată de Sigismund Ōrmoș lui Petru Ostoici, prim pretor al plășii Deta la 27 august 1881. De ea este anexată recipisa de expediere a banilor trimiși de muzeul din Budapesta pentru cele 168 de monede oprite. Filele nr.66-67.
3. Ciorna scrisorii adresate de Sigismund Ōrmoș la 26 I.1881 directorului Muzeului Național al Ungariei, Ferencz Pulszky, în care îl încunoștințează pe acesta despre condițiile descoperirii, solicită clăsarea monedelor care însoțesc scrisoarea și efectuarea unui tabel explicativ al acestor monede. Fila nr.68.
4. Scrisoarea prim pretorului plășii Deta Petru Ostoici, adresată lui Sigismund Ōrmoș în calitate de prefect al orașului și comite suprem al județului Timiș, prin care acesta este informat de achitarea recompensei date lui Emil Braumüller și argatului său. Filele nr.69-70.
5. Tabel cu monedele tezaurului de la Deta descoperite la 30 noiembrie 1880. Filele nr.71-75.
6. Scrisoarea lui Emil Braumüller către S.Ōrmoș din 26 I.1881, prin care expeditorul mulțumește pentru punerea la dispoziție a tabelului pentru clăsarea monedelor ce i-au revenit din descoperire. Fila nr.77.
7. Scrisoarea lui E.Braumüller datată 28 XII.1880, prin care cedează monedele descoperirii (cele rămase după reținerea pieselor de către muzeul din Budapesta și reținerea de către descoperitor a părții ce îi revine) lui S.Ōrmoș. Fila nr.78.
8. Circulară a ministrului de finanțe maghiar referitoare la procedura de urmat în cazul descoperirilor de trezore monetare. Filele nr. 79 și 86.
9. Notă informativă datată 5 decembrie 1880 a autorităților comunei Deta către Sigismund Ōrmoș referitor la condițiile descoperirii de la Deta. Filele nr.80 și 85.
10. Notă informativă, datată 15 decembrie 1880, a autorităților comunei Deta informând despre recuperarea fragmentelor vasului și expedierea întregului tezaur la Timișoara. Filele nr.81 și 83.
11. Tabel întocmit de Sigismund Ōrmoș cu piesele tezaurului de la Deta aflate în colecția sa. Nedatat. Total piese : 1899 buc. Fila nr.82.
12. Scrisoare a lui Timary Imre din Deta adresată lui Sigismund Ōrmoș referitoare la tezaurul de aici. Fila nr.83.
13. Ciorna adresei de informare de către Sigismund Ōrmoș a conducerii muzeului din Budapesta, cu amănunte privind descoperirea din 1882. Filele nr.87 și 91.
14. Adresă. Judecătoria din Deta expediază lui Sigismund Ōrmoș

59

Ar gisa lelet állott 2091 dból:

Ebből megtartatik: 168 db. à 15 kr. = 25 fr. 20 kr.

Visszarámondatik: 1923 db. érem, a leletjegyek számainak
megfelelőleg rászott aranyokból és a jegyek mássalata.

Pl.3.-Tabel cu monedele descoperite la Deta, jud. Timiş. Ultima pagină.

al doilea tezaur de la Deta la 31. I. 1882. Fila nr.90.

15. Răspunsul lui Ferencz Pulszky, directorul muzeului din Budapesta, la scrisoarea lui Sigismund Ūrmoş. Fila nr.89.

16. Ciornă a unui raport întocmit de Sigismund Ūrmoş către Asociaţia de Istorie şi Arheologie din Timişoara, intitulat : "Din nou despre descoperirile de la Deta". Filele nr.94 şi 108.

17. Scrisoarea dr.Fr.Reyman către S.Ūrmoş, datată 10.IX.1889, prin care primul acceptă să studieze tezaurul de la Deta. Filă nenumerată.

18. Scrisoare a dr.Fr.Reyman către Sigismund Ūrmoş. Explică modul în care a clasat în mape noi, pe categorii, cele 1537 de monede. Datată 29.IX.1889. Fila nr.98.

19. Scrisoarea dr.Fr.Reyman către Sigismund Ūrmoş. Informează asupra diverselor preţuri ale monedelor pe piaţa vieneză, pentru o eventuală vânzare a colecţiei. Datată 5.X.1889. Fila nr.97.

20. Scrisoare dr.Fr.Reyman datată 6.X.1889. Explicaţii suplimentare la tabelul de clasificare a monedelor de la Deta întocmit de numismatul vienez. Fila nr.95.

21. Scrisoarea dr.Fr.Reyman, datată 13.X.1889, către Sigismund Ūrmoş. Alte explicaţii privind clasificarea monedelor. Fila nr.96.

22. Tabelul întocmit de dr. Fr.Reyman, care clasează monedele din tezaur trimise de Sigismund Ūrmoş. Document cu multe corecturi şi greu lizibil. Hîrtia este foarte deteriorată, îndeosebi marginile. Filele nr.99,100,101,102.

23. Ciornă de scrisoare a lui Sigismund Ūrmoş către dr.Fr.Reyman, datată 9.IX.1889. Informaţii referitoare la tezaur. Filele 103 şi 107.

24. Ciornă de scrisoare a lui Sigismund Ūrmoş către dr.Fr.Reyman, datată 14 septembrie 1889. Alte informaţii legate de tezaur. Filele nr.104 şi 106.

25. Ciornă de scrisoare a lui Sigismund Ūrmoş către dr.Fr.Reyman, datată 9 octombrie 1889. Roagă pe dr.Reyman să se intereseze de diferitele preţuri ale monedelor pentru o eventuală vânzare a colecţiei. Hîrtia documentului este foarte uzată, scrisul greu lizibil şi cu multe ştersături. Fila nr.105.

26-36. Diferite notiţe şi mandate poştale de expediere legate de tezaur.

A N E X A II.

Document nr.9

1914

1880

"Ilustrisime Domn,

Pe ogorul farmacistului Braumtiller Emil argatul acestuia, numit Mathias Ströbl, la 30 noiembrie a.c., în timpul aratului a dat de o oală de pământ plină cu monede mărunte de argint. Oala, care era crăpată dinainte, a fost zdrobită de fierul plugului, în timp ce tezaurul, în

greutate de 2 kg. 450 grame, a fost depus în casieria comună într-o pungă sigilată. După ce am făcut un control sumar al monedelor, din care prezentăm 26 de piese diferite, vă rugăm cu respect a lua măsuri în consecință, respectiv a emite directivele cuvenite.

5 decembrie 1880

la Primăria comunei Deta

.....

Altrinberger Sebastian, notar

Hung Carol, primar (jude)".

Document nr.10

1914

1880

"De la primăria comunei Deta

Ilustrissime Domn,

În conformitate cu stimata Dumneavoastră adresă emisă la 6 a lunii curente, avem onoarea a vă înainta monedele de argint găsite în hotarul comunei Deta și fragmentele care au format vasul de pământ ce conținea monedele respectiv, motivând întârzierea noastră faptul că terenurile arabile până acum au fost acoperite cu zăpadă și locul unde s-a găsit tezaurul nu s-a marcat deschis, iar înainte de topirea zăpezilor nici fragmentele ceramice nu au fost găsite. Proprietarul terenului, Braumüller Emil, a declarat că dorește ca banii găsiți să fie repartizați în conformitate cu dispozițiile legale, cîte o treime pentru dînsul și argatui său Ströbl Matias și altă treime pe seama statului.

Deta,

15 decembrie 1881,

Cu supunere respectuoasă,

Supuși servi în calitate de reprezentanți comunali,

Altrinberger Sebastian

Hung Carol

notar

jude".

Document nr.7

"Ilustrisimului Domn Sigismund de Örmoș, Comite Suprem al Comitatului Timiș, din Timișoara.

Subsemnatul îmi iau permisiunea de a mă adresa Domniei Voastre cu rugămintea de a dispune în mod absolut liber de monedele de Frisach retrimise reprezentanței comunale din localitate la 13 decembrie anul curent, găsite pe pămîntul meu, al cărui proprietar sînt, declarînd în același timp că sînt de acord cu orice dispoziție s-ar lua din partea Domniei Voastre.

Al ilustrității Voastre supus,

Emil Braumüller,

Deta, 28 decembrie 1880".

Document nr.3

"Excelenței Sale Domnului Pulski Ferencz, în calitate de director

Stimate prietene,

Cu privire la descoperirea monetară de argint de la Deta, potrivit dorinței tale exprimate în ultima noastră întâlnire și în conformitate cu înțelegerea încheiată cu proprietarul tezaurului, am plăcerea să trimit alăturat tezaurul pentru studiu, cu mențiunea că el a fost descoperit la 30 noiembrie anul trecut în timpul aratului, pe terenul farmacistului Braumüller Emil de la Deta, de către argatul său Mathias Ströbl, într-o oală de pământ, care, fiind sfărâmicioasă, a fost zdrobită de fierul plugului. După întrevederea avută cu Dl. Braumüller, acesta mi-a trimis și partea sa, proprietarul punându-mi-le la dispoziție pentru analiza stocului și datarea calității pieselor. Selectând după dorință pe seama muzeului piesele ce urmează a se reține și expedind proprietarului o contravaloare echitabilă, retrimiteți-mi monedele menționate împreună cu un tabel. Totodată, trimiteți-mi o descriere amplă despre materialul anexat, precum și o altă descriere după cele 26 de monede expediate de mine D-lui Hampel și tabelul respectiv.....
26.I.1881".

Document nr. 2

"Respectabilului Domn Prim Pretor Ostoici Petru - Deta

Tezaurul monetar găsit de argatul Mathias Ströbl, argatul domnului farmacist Emil Braumüller, la 30 noiembrie anul trecut în hotarul ținutului Deta și expediat nouă de către susnumitul domn farmacist, l-am expediat la 26.I. a.c. direcțiunii muzeului național din partea căreia, prin răspunsul nr.1086 a.c., sîntem informați că s-au găsit 2091 monede, majoritatea fiind de Friesach, Aquileia, Köln, Reichenthal din intervalul de timp 1076-1246.

Printre monede s-au găsit și trei bucăți ale regelui Andrei II, o variantă nemaiîntîlnită încă. Tot tezaurul reprezintă 106 variante și prin acest fapt se pretează la completarea colecției numismatice a muzeului. Din tezaur, muzeul și-a reținut 168 de piese, expedind și suma de 25 florini contravaloare

Timișoara, 25 august 1881".

Document nr. 25

"Posed pentru folosința mea privată o colecție de monede destul de importantă, pe care am împărțit-o în categoriile Romană, Maghiară și Internațională, și care totalizează peste 10.000 exemplare. Monedele romane și maghiare sînt ordonate în catalog pe categorii, dintre care sînt 94 romane și 84 maghiare. Sînt indicate locurile descoperirilor, iar descoperirile importante sînt descrise.

Cu monedele de Friesach și Bactria nu m-am ocupat și nu le

cunoaște, de asemenea sînt și foarte bătrîn și pe deasupra și bolnav ca să mă mai ocup cu studii noi și așa aceea am pierdut speranța de a mai putea ordona vreodată această parte a colecției mele, mai ales din considerentul că starea mea nervoasă, legată de noi tulburări, nu-mi permite această muncă migăloasă și cumplită.

Ar fi probabil cel mai bine dacă aș putea valorifica întreaga colecție sau cel puțin partea de monede de Friesach și Bachtria. Pentru a merge în aceeași direcție, doamne Doamnă Voastră cunoaște această parte a colecției mele, dacă Domnia Voastră ar găsi timp, aș avea rugămintea ca, pentru orientare, să mă înștiințați ce valoare ar avea această colecție, care sînt piesele cele mai valoroase, la ce preț ar putea fi vîndută o asemenea colecție și cui să mă adresez pentru a întreprinde următorii pași.

.....
Timișoara, 9 octombrie 1889".

Document nr. 16

"Din nou despre descoperirile de la Deta.

Asupra descoperirii de la Deta, ce s-a găsit pe pămîntul farmacistului Braumüller Emil, revin încă odată.

În raportul scris despre această descoperire, am dat curs observației că tezaurul ar fi de dorit să fie studiat de dr. Reyman Fr., mare specialist al monedelor de Friesach și Bachtria.

Aceasta s-a întîmplat după ce, printr-o cercetare anterioară, am aranjat monedele după tipuri. În 14 ale lunii septembrie am trimis spre studiu un număr total de 1531 monede. Cererea mea a fost îndeplinită la 5 decembrie și monedele cu descrierea mi-au parvenit.

Numărul mare de monede, cunoștințele mele insuficiente asupra monedelor de Friesach și Bachtria, dar și permanenta așa stare bolnăvicioasă nu-mi permit să mă apuc de munca obositoare de aranjare a monedelor, să le separ într-adevăr după categorii împreună cu descrierea. Am să încredințez această sarcină aceluia care va urma după mine și va ajunge în posesia monedelor. Pentru îndeplinirea muncii lui găsește destule îndrumări în scrisorile primite de la dr. Fr. Reyman, precum și din acte.

Este nevoie în orice caz de aranjarea monedelor, deoarece fără aceasta, valoarea numismatică a lor va lipsi, rămînd doar simpla lor valoare metalică.

Actele cu privire la corespondența dusă cu dr. Fr. Reyman sînt anexate aici, între acte aflîndu-se descrierea după care în descoperirea de la Deta se găsesc 961 de monede de Friesach, care au poartă numele emitentului; 66 de monede poartă numele episcopului de Salzburg Ebehard al II-lea (1200-1246); 223 de monede, după părerea lui Wellenheim, au fost bătute de același episcop Ebehard II în Reichenhall, dar probabil că sînt emise în Friesach sau Salzburg; 94 de bucăți aparțin după Wellenheim episcopului de Salzburg Frigyes (1270-

1284), Zeller consideră în schimb aceste piese ca bătute în Salzburg de Ebehard al II-lea, pentru domeniul episcopal din Salzburg ; 112 bucăți aparțin, după Wellenheim, monetăriei de Istria ; din Aquilein sînt 11 bucăți, iar de la Triest, ale episcopului Girardo, 1 bucată. Intre diferite 15 alte bucăți sînt adunate menedele eustriece sau de Baban-berg (1 buc.), Baiern (1 buc.), ale episcopului de Köln Adolf Altona von Berg (5 buc.), ale episcopului Philip Heinzberg din Köln (6 buc.), Freisingen 1 buc., Hearic I al Angliei 1100-1135, 1 buc.

În descriere, următoarele 47 de bucăți nu aparțin descoperirii de la Deta, ci provin din diferite locuri, care se găsesc scrise pe plăci. În sfîrșit, cele două monede rămase la urmă, păstrate tot cu descoperirea de la Deta, una reprezintă pe împăratul german Frigyes (Frederic) I cu armata 1152-1190, a doua este un friesach din Aquileia.

Ca recompensă pentru munca grea a domnului Reymann, acesta a dobîndit 30 de monede alese de dînsul.

.....
Scris la Timișoara, 9 octombrie 1889".

Document nr.13

"Ilustrisimului Domn Pulski Ferencz, în calitate de director al Muzeului Național Maghiar din Budapesta,

La 10.I.a.c. pe pămîntul domenal din comuna Deta, deținut în arendă de Simion Brünner, s-a găsit de către Filip Valko un tezaur de monede și bijuterii din argint și în urma intervenției Asociației de istorie și arheologie din Banat către judecătoria de ocol Deta, numita judecătorie, în virtutea adresei sale nr.136 din anul curent, aici anexată, a trimis nouă spre consultare tezaurul format din 359 monede mai mari, în greutate de 9,08 kg. și alte monede mai mici și bijuterii în greutate de 3,37 kg, cu scopul ca secția numismatică de la Muzeul Național Maghiar să verifice și să studieze stocul. Avînd în vedere sarcinile care incumbă Asociației de Istorie și Arheologie din Banat față de descoperirile arheologice de pe teritoriul său, studiind tezaurul de la Deta s-a constatat că unele din monede provin din secolele XVI-XVII, ca și bijuteriile de argint, avînd caracteristicile acestei epoci.

Monedele mai mari, de mărimea unui taler, în număr de 359 buc., sînt în majoritate acoperite cu o patină verzuie, bine conservate și prezintă frecvente identități, putînd fi păstrate în colecții particulare și muzeu. Majoritatea monedelor mari sînt belgiene, din anii 1644-1655, pe avers poartă inscripția circulară "MON ARG PRO CONFAC BELG.GEL", dar mai sînt monede spaniole, austriece, poloneze, din aceeași epocă. Numărul monedelor mărunte se cifrează la mai multe sute. Majoritatea sînt de proveniență poloneză, de la sfîrșitul sec. al XVI-lea, bătute de regii Stefan și Sigismund Bathory, dar mai sînt monede din Dubrovnik (Ragusa), germane și franceze și mici monede turcești.

Monedele, aproape în totalitate, sînt perforate, ceea ce denotă că au servit ca galbe, acest fapt devalorizînd atît de mult tezaurul, încît nu merită a fi conservate.

Fragmentele de podoabă din argint sînt în număr de 25 buc. Au servit cîndva ca agrafe pentru dolman sau paltale de brîu.....
Timișoara, la 3 februarie 1882".

Document nr.15

"Ilustrisime Domn Comite Suprem,

Am onoarea a vă informa că terminînd cercetarea tezaurului de monede și bijuterii de la Deta, am încheiat acțiunea în ziua de azi prin adresa noastră 303 către judecătoria de ocol Deta.

Din tezaur ne-am reținut 465 monede de argint în valoare de 450 fl. și 25 de buc. bijuterii în valoare de 30 fl. Restul tezaurului se cifrează la 922 monede, care, potrivit dorinței ilustrimității Voastre, împreună cu sumele de mai sus, le-am trimis direct, chiar azi, susnumitei instanțe judecătorești.

Budapesta, 24 noiembrie 1882

Pulszki F. Director"

Muzeul Național al Ungariei.

N O T E

- 1 I.Sabău, Circulația monetară în Transilvania în sec.XI-XIII, în "Studii și cercetări numismatice", II, 1958, p.269-301 (catalog p.284-299, cu bibliografie).
- 2 Arnold Luschin-Ebengreuth, Friesacher Pfennige, în "Numismatische Zeitschrift", 1922, p.96 : "Cel mai mare tezaur de monede de Friesach pe care l-am putut cerceta a fost scoasă la iveală în anul 1880 la Deta în Banat la jumătatea drumului dintre Timișoara și Vîrșeș (Descoperirea C.). Încă nu a fost descris, dar o scurtă știre despre descoperire a dat-o Raiman în revista lunară a secției noastre I, 360 ... Descoperirea de la Deta trebuie să fi cuprins cel puțin 10.000 de monede de Friesach, 2091 de monede despre care posed date exacte au ajuns, prin intermediul domnului Sigismund de Ormoș, într-o primă selecție, la Muzeul Național Maghiar din Budapesta. Aproximativ 1500 de bucăți s-au aflat în mîinile lui F.Raiman. Din restul monedelor am putut achiziționa aproximativ 6.600 de bucăți, printre care, cu excepția a 258 de monede (sau aproape 4%, în special denari de Colonia, de Aquileia și opt denari maghiari ai regelui Andrei II), restul sînt doar monede de Friesach. De aceea sînt în măsură să dau informații asupra aproximativ 9.000 de monede pe baza observațiilor proprii și a unor informații verosimile străine pe care le-am trecut în fișa de bază a descoperirii".

- 3 "Történelmi és régészeti Értesítő Temesvárotról" (=TRÉT), VII, 1, p.62-63 (scrisoarea lui Sigismund Őrmoș către Asociația de Istorie și Arheologie din Timișoara : "Decarece monedele de Friesach pentru mine sînt necunoscute, nu am făcut clasificarea lor, ci am trimis cele 2091 de monede ..." ; a se vedea și TRÉT, 1881, p.76.
- 4 Arhiva secției de istorie a Muzeului Banatului, dosar "MUZEU", p. 63-108.
- 5 "Archaeologia Ertesítő", 1888, Budapest.
- 6 A.Luschin, în calcularea celor 10.000 de monede ale tezaurului (vezi nota nr.2), adună cele 2091 de monede ajunse la Budapesta cu cele 1500 de monede cunoscute de Raiman și cu cele 6.600 de bucăți achiziționate de el însuși. De fapt, după cum se vede din anexă, cele 1500 de monede cercetate de dr. Raiman sînt parte din totalul de 2091 de piese ajunse într-o primă fază la muzeul maghiar. Cum colecția Őrmoș cuprinde aproximativ 10.000 de monede (anexa II, doc.nr.25 și TRÉT, 1891, p.61-62: "După ultima mea constatare, colecția mea numismatică cuprinde 9650 de monede"), din care cea mai mare parte neclasate și integrate în categoria "internațională", nu ar fi exclus ca cele 6.600 de monede achiziționate de A. Luschin să nu reprezinte altceva decît partea de monede feudal-timpurii a colecției Őrmoș, în care să se integreze și monedele rămase colecționarului din descoperirea de la Deta.
- 7 TRÉT, 1883.
- 8 I.Sabău, op.cit., p. 288 ; C.Feneșan, Cîteva considerații privind circulația monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu, în "Crisia", VI, 1974, Oradea, p.109-110.
- 9 Nu efectuăm aici o cercetare din punct de vedere numismatic a datelor oferite de documente. Aceasta este o problemă mai complexă, pe care sperăm să o realizăm în viitor, cu colaborarea unui specialist numismat.
- 10 Prezentarea documentelor este făcută în ordinea așezării lor în dosar. Toate documentele sînt manuscrise. Doc.nr.6,7, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 sînt scrise în limba germană, celelalte în limba maghiară. Pentru publicare (anexa II) am selectat doar acele pasaje sau documente care se referă direct la conținutul și componența tezaurului de la Deta și Deta din anii 1880 și 1881.

DOKUMENTATION BETREFEND INHALT UND BESTAND DER
MÜNZENFUNDE VON DETTA (KREIS TIMIȘ) IN DEN JAHREN
1880-1881

Zusammenfassung

Im Archiv der Abteilung für Geschichte des Banater Museums von Temesvar (Timișoara) wurden Dokumente entdeckt die Funde von Deta aus den Jahren 1880-1881 behandeln, Dokumente welche fol-

gende Schlussfolgerungen betreffs Inhalt und Bestand dieser Schätze erlauben :

1. Am 30 November 1880 wurde auf dem Territorium der Gemeinde Detta ein Gefäß mit 2091 Silbermünzen im Gewicht von 2,450 Kg. entdeckt. Der Schatz wurde an Őrmoş Sigismund Präsident des Verbandes für Geschichte und Archäologie von Timișoara geschickt. Dieser sandte der Schatz zwecks Studium aus Museum von Budapest. Hier wurden die Münzen in die persönliche Sammlung von Őrmoş S. eingegliedert wurden.

2. Am 10 Januar 1881 im Bereich des Dorfes Denta, welches zur Gemeinde Detta gehört, entdeckt man einen zweiten Schatz bestehend aus 359 ausländische Taler, 1028 kleine Münzen und 25 Schmuckstücke. Durch das Eingreifen des Temesvarer Verbandes gelangt der Schatz ins Ungarische Nationale Museum, welches die Schmuckstücke und ein Teil der Münzen behält, den Rest nach Temesvar zurückschickt.

3. Nach dem Tode von Őrmoş S. gelangt seine numismatische Sammlung nach Wien zwecks Studium. Aufgrund der in den erwähnten Dokumenten enthaltenen Informationen erachten wir, dass A. Luschin in seiner Beschreibung des Schatzes von Detta nicht den eigentlichen Schatz von Detta beschreibt. Sondern die ganze numismatische Sammlung des Őrmoş S., in der sich die Münzen vermischt haben.

4. Anhandt der erklärenden Tabelle des Museums aus Budapest, werden die 2091 Münzen wie folgt eingeteilt : 1234 Friesacher Münzen, 34 Aquileia-Münzen, 344 Salzburger Münzen, 436 Reichenhallen Münzen, 34 Kölner Münzen, 3 ungarische Münzen von Andreas II, eine englische Münze des Henric I von England.

TEZAUURUL DE MONEDE MEDIEVALE ROMÂNEȘTI ȘI BIZANTINE DIN SEC. XIV-XV DESCOPERIT LA ANSAMBLUL FEUDAL GLAVACIOC, JUD. ARGEȘ

de ROMEO MASCHIO
și SPIRIDON CÎRSTOCEA

În satul Glavacioc, com. Ștefan cel Mare, jud. Argeș, pe un promontoriu aflat la confluența a două ape, Glavaciocul și Balabanul, se află biserica și celelalte construcții, unele în ruină, ale fostei mănăstiri Glavacioc, existentă pe vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn¹, domnul Țării Românești (1386-1418).

În anul 1977 au fost efectuate cercetări arheologice la sud-est de biserică². Printre secțiunile trasate se numără și secțiunea A, dimensiunile 11 x 2 m, între absida de răsărit a bisericii și așa-numita Casă domnească (vezi pl. I).

În caseta A₂, în dreptul earourilor 5, 30-7 din secțiunea A, la -1,62 m a fost descoperit un mormânt (nr. 7), reprezentînd un adult impresionant prin fizicul său (circa 2 m înălțime). Mortul a fost înhumat în poziție normală, cu antebrațele pe piept și capul căzut puțin spre dreapta. Singurul inventar găsit asupra lui îl constituie un tezaur aflat sub încheietura piciorului stîng și bazin, compus din 91 monede: 80 ducați de argint bătute de domnitorul Mircea cel Bătrîn și 11 monede bizantine - sferturi de perper - emise de împărații bizantini Manuel al II-lea Paleologul și Ioan al VIII-lea Paleologul.

Ducații din acest tezaur au fost emiși de Mircea cel Bătrîn între 1396-1418³ și fac parte, potrivit clasificării lui Octavian Iliescu, din categoria a doua, cu legenda în limba slavă și efigia lui Mircea, încadrîndu-se în tipul nr. 5⁴.

După mobilele heraldice, cei 80 ducați se încadrează în 4 serii: seria I, primul cartier fasciat, al doilea plin - 30 monede; seria a II-a, primul cartier fasciat, în al doilea stea - 5 monede; seria a III-a, primul cartier plin, al doilea fasciat - 2 monede; seria a IV-a, în primul cartier stea, al doilea fasciat - 32 monede⁵. Deoarece 9 monede au reversul tocit și nu se distinge scutul n-au putut fi încadrate în nici una din cele 4 serii, iar două monede au suferit o dublă batere.

Potrivit clasificării realizate de Pavel Chihaia, ducații din acest tezaur se încadrează în tipul nr. 6, emiși între anii 1401-1415⁶.

Din cele 11 monede bizantine, 4 au fost bătute de Manuel al II-lea Paleologul (1391-1423) și 7 de Ioan al VIII-lea Paleologul (1423-1448), făcînd parte din ultimele emisiuni ale Imperiului bizantin.

Ducați - Mircea cel Bătrîn

Seria I-a

1. Av. I-*WM*-*ava*

Mircea cu barbă, în picioare, din față, purtând pe cap coroana, înveșmîntat într-o "surcotă" cu jupă, avînd deasupra o mantie, ține în mîna dreaptă lancea vertical cu vîrful în sus, iar în mîna stîngă globul cruciger. Cerc perlat exterior.

Rv. + *WM*-*ava*

Scut înclinat spre stînga, despicat, în primul cartier patru fascii, al doilea plin, timbrat de un coif deschis în profil spre stînga, pe care stă acvila, cu aripile strînse, spre stînga, avînd capul spre dreapta. Cerc perlat exterior.

AR \downarrow 0,54 g, 11 mm. Conservare bună.

2. Av. I-*WM*-*ava*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*ava*

Ca mai sus.

AR \downarrow 0,37 g, 13 mm; tocită.

3. Av. (I-*WM*)-*ava*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*ava*

Ca mai sus.

AR \uparrow 0,34 g, 14 mm; tocită, ruptă.

4. Av. I-(*WM*)-*ava*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*ava*

Ca mai sus.

AR \uparrow 0,36 g, 14 mm; tocită,

5. Av. I-*WM*-*ava*

Ca mai sus.

Rv. + (I-*WM*)-*ava*

Ca mai sus.

AR, 0,40 g, \uparrow 15 mm; tocită, ruptă.

6. Av. I-*WM*-*ava*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*ava*

Ca mai sus.

AR, 0,36 g, \uparrow 14 mm; tocită.

7. Av. I-*WM*-*ava*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*ava*

Ca mai sus.

AR, 0,51 g, \downarrow 14 mm; conservare bună.

8. Av. I-(*WM*)-*ava*

Ca mai sus.

Rv. + (I-*WM*)-*ava*

Ca mai sus.

AR, 0,49 g, \uparrow 14 mm; tocită.

9. Av. I-*WM*-*ava*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*ava*

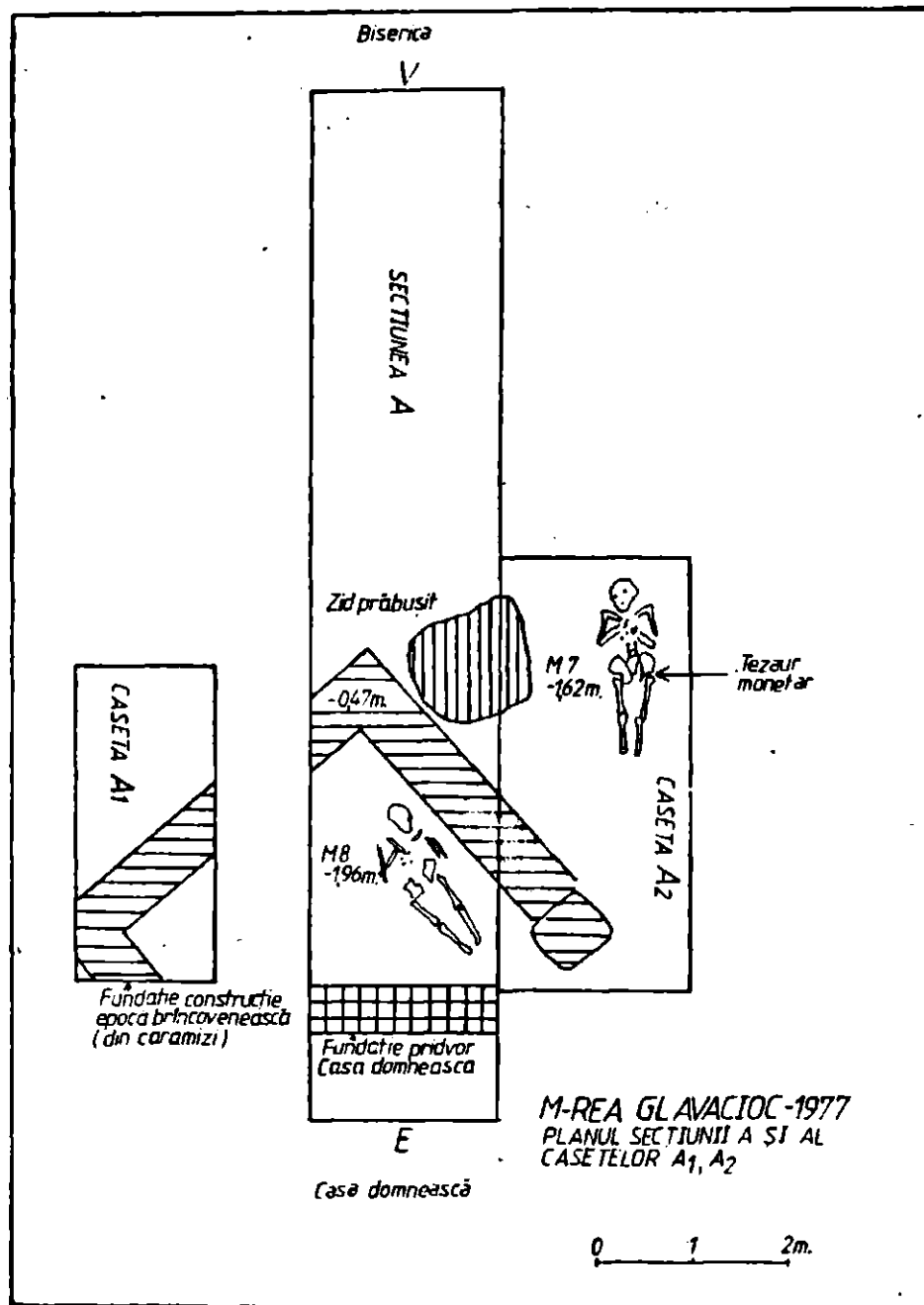
Ca mai sus.

AR, 0,43 g, \downarrow 14 mm; tocită, ruptă.

10. Av. I-*WM*-*ava*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*ava*

Pl. I.

Ca mai sus.
AR, 0,49 g, ↓ 14 mm; conser-
vare bună.

11. Av. I-10(M)-2vaE

Ca mai sus.

Rv. + 10MI-2vaE

Ca mai sus.
AR, 0,47 g, ↑ 14 mm; conser-
vare bună.

12. Av. I-10(M)-(2)vaE

Ca mai sus.

Rv. (+) 10M-2vaE

Ca mai sus.
AR, 0,38 g, ↓ 14 mm; tocită,
ruptă.

13. Av. I-10M-2vaE

Ca mai sus.

Rv. 10M2-(2v)AE

Ca mai sus.
AR, 0,41 g, ↑ 14 mm; tocită.

14. Av. I-10M-2vaE

Ca mai sus.

Rv. + 10M2-2vaE

Ca mai sus.
AR, 0,35 g, ↑ 14 mm; ruptă
muchia.

15. Av. I-10M-(2vaE)

Ca mai sus.

Rv. (+) 10M-(2vaE)

Ca mai sus.
AR, 0,26 g, ↑ 13 mm; tocită,
ruptă.

16. Av. I-10M-2vaE

Ca mai sus.

Rv. + 10M2-2vaE

Ca mai sus.
AR, 0,51 g, ↑ 14 mm; con-
servare bună.

17. Av. I-10M-2vaE

Ca mai sus.

Rv. + 10M-2vaE

Ca mai sus.
AR, 0,52 g, ↑ 14 mm; bună.

18. Av. I-10M-2vaE

Ca mai sus.

Rv. + 10M-2vaE

Ca mai sus.
AR, 0,48 g, ↑ 14 mm; tocită,
muchia ruptă.

19. Av. I-(10)MI-2vaE

Ca mai sus.

Rv. (+) 10MI-2vaE

Ca mai sus.
AR, 0,44 g, ↑ 13 mm; tocită.

20. Av. I-10M-2(v)AE

Ca mai sus.

Rv. (+) 10M-(2vaE)

Ca mai sus.
AR, 0,27 g, ↑ 13 mm; toci-
tă, ruptă.

21. Av. I-10M2-2vaE

Ca mai sus.

Rv. + 10M2-2vaE

Ca mai sus.
AR, 0,49 g, ↑ 15 mm; bună.

22. Av. I-10M-2vaE

Ca mai sus.

Rv. + 10MI-2vaE

- Ca mai sus.
AR, 0,49 g, ↑ 15 mm; bună.
23. Av. (1-1)UM-2vab
Ca mai sus.
Rv. (1)UM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,38 g, ↑ 14 mm; tocită, muchia ruptă.
24. Av. 1-UM-2vab
Ca mai sus.
Rv. +1UM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,42 g, ↑ 14 mm; bună.
25. Av. 1-UM-2vab
Ca mai sus.
Rv. +1UM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,36 g, ↑ 14 mm; tocită, muchia ruptă.
26. Av. 1-UM-2vab
Ca mai sus.
Rv. +1UM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,54 g, ↑ 15 mm; bună.
27. Av. 1-UM-2vab
Ca mai sus.
Rv. +1UM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,42 g, ↑ 13 mm; tocită
28. Av. (1-1)UM-2vab
Ca mai sus.
Rv. MIB-P6A
Ca mai sus.
AR, 0,74 g, ↑ 14 mm; tocită, ruptă.

29. Av. (1-1)UM-2vab
Ca mai sus.
Rv. (1)UM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,42 g, ↑ 14 mm; tocită, ruptă.
30. Av. (1-1)UM-2vab
Ca mai sus.
Rv. (1)UM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,51 g, ↑ 14 mm; tocită.

Seria a II-a

31. Av. 1-UM-2vab
Ca mai sus.
Rv. +1UM-2vab
Scut înclinat spre stînga, despiciat, în primul cartier patru fascii, în al doilea stea, timbrat cu un coif deschis, în profil spre stînga, pe care stă acvila cu aripile strînse, spre stînga, avînd capul spre dreapta. Cerc perlat exterior.
AR, 0,45 g, ↑ 14 mm; bună.
32. Av. 1-(1UM)-2vab
Ca mai sus.
Rv. (1UM)-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,31 g, ↓ 14 mm; tocită, muchia ruptă.
33. Av. (1-1UM)-2vab
Ca mai sus.
Rv. + (1UM)-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,33 g, ↓ 14 mm; tocită, ruptă.

34. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. + IWM-avaB

Ca mai sus.

AR, 0,53 g, ↑, 14 mm; bună

35. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. (+)IWM-avaB

Ca mai sus.

AR, 0,44 g, ↑, 15 mm; bună.

Seria a III-a

36. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. (+)IWM-avaB

Scut înclinat spre stînga, despîcat, primul cartier plin, în al doilea patru fascii, timbrat de un coif deschis, în profil spre stînga, pe care stă acvila cu aripile strînse spre stînga, avînd capul spre dreapta. Cerc perlat exterior.

AR, 0,36 g, ↑, 14 mm; tocită.

37. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. + IWM-avaB

Ca mai sus.

AR, 0,43 g, ↑, 14 mm; tocită.

Seria a IV-a

38. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. + IWM-avaB

Scut înclinat spre stînga, despîcat, în primul cartier stea,

în al doilea patru fascii, timbrat de un coif deschis în profil spre stînga pe care stă acvila cu aripile strînse, spre stînga, avînd capul spre dreapta. Cerc perlat exterior.

AR, 0,39 g, ↑, 13 mm; tocită, ruptă.

39. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. (+)IWM-avaB

Ca mai sus.

AR, 0,35 g, ↑, 14 mm; tocită, ruptă.

40. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. + IWM-avaB

Ca mai sus.

AR, 0,55 g, ↓, 15 mm; tocită.

41. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. + IWM-avaB

Ca mai sus.

AR, 0,38 g, ↓, 13 mm; tocită.

42. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. (+)IWM-avaB

Ca mai sus.

AR, 0,39 g, ↑, 14 mm; tocită.

43. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. + IWM-avaB

Ca mai sus.

AR, 0,41 g, ↑, 13 mm; tocită.

44. Av. I-IWM-avaB

- Ca mai sus.
Rv. + IWM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,34g, ↑, 13 mm; tocită.
45. Av. I-IWM-2vab
Ca mai sus.
Rv. + IWM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,42 g, ↑ 14 mm; tocită.
46. Av. I-IWM-2vab
Ca mai sus.
Rv. + (IWM)-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,46 g, ↑ 14 mm; tocită.
47. Av. I-IWM-2(vab)
Ca mai sus.
Rv. + (IWM)-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,36 g, ↑ 14 mm; tocită, muchia ruptă.
48. Av. (I)-IWM-(2vab)
Ca mai sus.
Rv. + IWM-(2vab)
Ca mai sus.
AR, 0,25 g, ↑ 14 mm; tocită, ruptă.
49. Av. I-IWM-2(v)ab
Ca mai sus.
Rv. + IWM-(2vab)
Ca mai sus.
AR, 0,38 g, ↑ 14 mm; tocită, ruptă.
50. Av. I-IWM-2(va)ab
Ca mai sus.
- Rv. + IWM-(2)var
Ca mai sus.
AR, 0,42 g, ↑ 14 mm; tocită, ruptă.
51. Av. I-IWM-(2)var
Ca mai sus.
Rv. + IWM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,46 g, ↑, mm; bună.
52. Av. (I)-IWM-(2vab)
Ca mai sus.
Rv. + (I)WM-(2)var
Ca mai sus.
AR, 0,48 g, ↑, 14 mm; tocită.
53. Av. I-IWM-2(vab)
Ca mai sus.
Rv. + IWM-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,36 g, ↓ 13 mm; tocită, muchia ruptă.
54. Av. I-IWM-(2vab)
Ca mai sus.
Rv. + (IWM)-2vab
Ca mai sus.
AR, 0,32 g, ↑ 14 mm; tocită, ruptă.
55. Av. I-IWM-2vab
Ca mai sus.
Rv. + IWM-(2vab)
Ca mai sus.
AR, 0,41 g, ↑ 14 mm; tocită, muchia ruptă.

56. Av. I-*WM*-(*avaE*)

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-(*avaE*)

Ca mai sus.

Ar, 0,41 g, ↑ 14 mm; tocită.

57. Av. (I-I)*WM*-(*avaE*)

Ca mai sus.

Rv. + (I*WM*)-*avaE*

Ca mai sus.

AR, 0,24 g, ↑ 14 mm; tocită, ruptă.

58. Av. (I-I)*WM*-(*avaE*)

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*avaE*

Ca mai sus.

AR, 0,41 g, ↑ 14 mm; tocită.

59. Av. (I-I)*WM*-*ava(E)*

Ca mai sus.

Rv. + I(*WM*)-*avaE*

Ca mai sus.

AR, 0,32 g, ↑ , 14 mm; tocită, ruptă.

60. Av. I-(I*WM*)-(*avaE*)

Ca mai sus.

Rv. (I*WM*)-*avaE*

Ca mai sus.

AR, 0,19 g, ↑ , 13 mm; tocită, ruptă.

61. Av. I-I*WM*-*avaE*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*avaE*

Ca mai sus.

AR, 0,51 g, ↑ , 14 mm; tocită.

62. Av. I-*WM*-(*av*)*ae*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*av(aE)*

Ca mai sus.

AR, 0,40 g, ↑ , 14 mm; tocită, muchia ruptă.

63. Av. I-(I)*WM*-(*avaE*)

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-(*avaE*)

Ca mai sus.

AR, 0,34 g, ↑ , 14 mm; tocită.

64. Av. (I-I)*WM*-*avaE*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*ava(E)*

Ca mai sus.

AR, 0,44 g, ↑ , 14 mm; tocită, muchia ruptă.

65. Av. I-I*WM*-(*avaE*)

Ca mai sus.

Rv. (I*WM*)-*avaE*

Ca mai sus.

AR, 0,36 g, ↑ , 14 mm; tocită.

66. Av. I-*WM*-*avaE*

Ca mai sus.

Rv. + *WM*-*avaE*

Ca mai sus.

AR, 0,32 g, ↑ , 14 mm; muchia ruptă.

67. Av. (I-IW)M-avaB

Ca mai sus.

Rv. (+IW)M-a(v)aB

Ca mai sus.

AR, 0,44 g, ↑, 14 mm; tocită, ruptă.

68. Av. I-IWM-a(va)B

Ca mai sus.

Rv. (+I)WM-ava(B)

Ca mai sus.

AR, 0,41 g, ↑, 14 mm; tocită.

69. Av. (I-IWM)-a(v)aB

Ca mai sus.

Rv. +IWM-(a)vaB

Ca mai sus.

AR, 0,37 g, ↑, 13 mm; tocită, ruptă.

Ducați nefcadrați în seriile
de mai sus.

70. Av. (I-IW)M-ava(B)

Ca mai sus.

Rv. +IWM-(ava)B

Se vede doar coiful și acvila.

AR, 0,32 g, ↑ 13 mm; tocită.

71. Av. I-IWM-a(va)B

Ca mai sus.

Rv. +IWM-(a)vaB

Se vede coiful și o parte
din acvilă.

AR, 0,27 g, ↑, 13 mm; tocită,
ruptă.

72. Av. I-IWM-avaB

Ca mai sus.

Rv. +IWM-avaB

Se văd coiful și acvila.

AR, 0,37 g, ↑, 13 mm; tocită,
ruptă.

73. Av. I-(IWM)-(ava)B

Ca mai sus.

Rv. +IWM-(ava)B

Se vede un colț din scut unde
apar două fascii, iar deasupra
o parte din coif.

AR, 0,16 g, ↑, 13 mm; tocită,
ruptă.

74. Av. (I-IWM)-(a)vaB

Ca mai sus.

Rv. (+IWM)-avaB

Se vede numai coiful.

AR, 0,35 g, ↑, 14 mm; tocită.

75. Av. (I-IW)M-(ava)B

Ca mai sus.

Rv. (+IWM)-avaB

Se văd coiful și acvila.

AR, 0,36 g, ↑ 14 mm; tocită.

76. Av. (I-I)WM-(a)va(B)

Ca mai sus.

Rv. (+IWM)-(ava)B

Se vede numai acvila.

AR, 0,26 g, ↑, 13 mm; tocită,
ruptă.

77. Av. (I-IWM)-avaB

Ca mai sus.

Rv. (+IWM)-2vab

Se văd coiful și acvila.

AR, 0,29 g, ↑, 13 mm; tocită, ruptă.

78. Av. I-IWM-2(vab)

Ca mai sus.

Rv. (+IWM)-(2vab)

Se văd coiful și acvila.

AR, 0,23 g, ↓, 13 mm; tocită, ruptă.

Dublă batere

79. Av. IWM-(2v) a (B)

Apare numai partea inferioară a corpului lui Mircea.

Rv. $\frac{WM}{M}$

Scut din care se vede al doilea cartier cu patru fascii. Deasupra două coifuri și două acvile.

AR, 0,28 g, ↑, 14 mm; tocită.

80. Av. 12vab - 2v

Mircea cu barbă, în picioare, din față, purtând pe cap coroana, înveșmântat într-o "surcotă" cu jupă, având deasupra o mantie, ține în mîna dreaptă lancea vertical cu vârful în sus. În cîmpul drept apare încă o lance cu vârful în jos.

Rv. +12vab - +12,

Două acvile, iar între ele un coif.

AR, 0,44 g, ↑, 15 mm; tocită.

Imperiul bizantin

Manuel al II-lea Paleologul (1391-1423)

1/4 hyperperi

81. Av. $\overline{\text{IC}} \overline{\text{XC}}$ în cîmp.

Bustul lui Isus Hristos cu barbă, purtând nimf și colobion, cu mîna dr. binecuvîntează, în st. Evanghelia. Totul în cerc perlat și cerc liniar exterior. Între cele două cercuri, globule mari.

Rv. +M(ANOU)HABAC(CIAEY)COPAAEOXΓ

Bustul imperial purtând stema cu prepedilia și divitision cu maniakion.

AR, 3,70 g, ↓, 20 mm.

BMC, II, p.637, nr.8, pl.LXXVI, 12. S.Bendall și P.J.Donald, LPC, p.160-161, nr.2, Constantinopolis.

82. Av. $\overline{\text{IC}} \overline{\text{XC}}$

81 |

82 |

83 |

84 |

85 |

86 |

87 |

88 |

89 |

90 |

—

91

Rv. + ΜΑΝΟΥΗΛ ΒΑΣΙΛΕΥΣΟ (ΠΑΛΕΟΛΓ

AR, 3,72 g, ↑, 20 mm.

BMC, II, p.637, nr.9, pl.LXXVI,13.

83. Av. $\overline{\Gamma\zeta}$ $\overline{\chi\varsigma}$

Rv. + ΜΑ(N)ΟΝΗΛΒΑΣΙΛΕΥΣΟΠΑΛΕΟΛΓ

AR, 3,73 g, ↑, 20 mm.

84. Idem, dar, $\overline{\Gamma\zeta}$ $\overline{\chi\varsigma}$

Rv. + Μ(ΑΝ)ΟΝΗΛΒΑΣΙΛΕΥΣΟΠΑΛΕΟΛΟΓ

AR, 3,64 g, ↓, 19 mm.

Ioan al VIII-lea Paleologul (1423-1448)

1/4 hyperperi

85. Av. ca mai sus, dar $\overline{\Gamma\zeta}$ $\overline{\chi\varsigma}$

Rv. ca mai sus, dar + ΙΩΑ(ΝΙΣΒΑ)ΣΙΛΕΥΣΟΠΑΛΕΟΛΟΓΟ

Rv. ca la BMC, II, p.640, nr.1.

AR, 3,67 g, ↓ 19 mm.

S.Bendall și P.J.Donald, LPC, p.172-173, nr. 2 var.

86. Av. Ca mai sus.

Rv. + ΙΩΑΝΙΣΒΑΣΙΛΕΥΣΟΠΑΛΕΟΛΟΓΟ

AR, 3,70 g, ↓, 19 mm.

87. Av. $\overline{\Gamma\zeta}$ $\overline{\chi\varsigma}$
Ε Π

Rv. + ΙΩ(ΑΝΙΣΒΑΣΙΛΕΥΣΟ)ΠΑΛΕΟΛΟΓΟ

Rv. BMC, II, p.636, nr.1, dar nu Manuel al II-lea, ci Ioan al VIII-lea.

AR, 3,68 g, ↓, 19 mm.

88. Av. $\overline{\Gamma\zeta}$ $\overline{\chi\varsigma}$
C Π

Rv. + ΙΩΑΝΙΣΒΑΣΙ(ΛΕΥΣΟ)ΠΑΛΕΟΛΟΓΟ

Rv. BMC, II, p.367, nr.11, dar nu Manuel al II-lea, ci Ioan al VIII-lea.

AR, 3,70 g, ↓, 20 mm.

89. Idem, dar Rv. + $\overline{\text{I}\Psi\text{ANICBA(CI}\overline{\text{AEVCO)}}\text{PALEOA(OFO)}}$

AR, 3,66 g, \downarrow , 19 mm.

90. Av. $\overline{\text{TC HC}}$
C Π

Rv. (+ $\overline{\text{I}\Psi\text{ANICBACI}\overline{\text{AEVCO}}\text{(PALEO)A(OFO)}}$

AR, 3,55 g, \downarrow , 20 mm.

91. Av: $\overline{\text{TC HC}}$, între cele două cercuri lizeza C.

Rv. (+ $\overline{\text{I}\Psi\text{ANICB(ACI}\overline{\text{AE}}\text{)VCOPALEOA(OFO)}}$

AR, 3,72 g, \downarrow , 20 mm.

BMC, II, p.641-642, nr.9, dar fără C între cele două cercuri.

În timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, Țara Românească a cunoscut o importantă dezvoltare economică și politică, o creștere a influenței sale în sud-estul Europei. Această stare economică prosperă, cu schimburi comerciale active, este reflectată și de abundența monedelor emise de Mircea cel Bătrîn. După moartea acestuia se declanșează luptele feudale interne în momentul când Țara Românească trebuia să facă față presiunii otomane. În aceste condiții, activitatea monetăriei Țării Românești se restrânge, astfel că monedele emise de Mircea cel Bătrîn circulă și după dispariția lui. Prezența ducaților emiși de Mircea cel Bătrîn în tezaurul de față, ca și uzura lor pronunțată dovedesc faptul că ele circulau și în al doilea sfert al sec. al XV-lea.

Descoperirile monetare din țara noastră atestă prezența monedei bizantine în viața economică pe teritoriul României "din secolul al V-lea și până la sfârșitul secolului al XIV-lea, dată la care ele dispar din circulație în această zonă geografică"¹. Monedele bizantine găsite în tezaurul de la Glavacioc dovedesc pătrunderea lor pe teritoriul țării noastre în al doilea sfert al sec. al XV-lea. Ținând cont de relațiile dintre domitorii munteni Dan al II-lea (1420-1431, cu întreruperi) și Vlad Dracul (1436-1447, cu întreruperi) cu împărații Manuel al II-lea și Ioan al VIII-lea⁸ și de faptul că monedele bizantine sînt puțin tocite, presupunem că tezaurul de la Glavacioc a aparținut unui participant la evenimentele politice și militare din această perioadă.

NOTE

* Această comunicare a fost prezentată cu un text mai restrîns la Sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului județean Argeș, 21-22 mai 1978.

1 Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, vol. II, doc. nr.53, p.112-115.

2 Primele cercetări arheologice au fost întreprinse în biserică de

Virgil Drăghiceanu pentru "cercetarea pietrei aflate în stînga naosului". În comunicarea făcută la 11 martie 1930, Virgil Drăghiceanu afirma că a dat de "temeliile fostei biserici, din veacul al XV-lea, și anume de absida nordică a acelei biserici" (Pr. Ioan Mușețeanu, Mănăstirea Glavacioc. Monografie istorică, Tipografia cărților bisericești, București, 1933, p. 11, 54-55).

Noile cercetări arheologice au fost efectuate în 1968 de dr. Nicolae Constantinescu de la Institutul de arheologie București și Anca Păunescu de la Muzeul Județean Argeș, în 1969 de Anca Păunescu și Spiridon Cristocea de la Muzeul Județean Argeș, în 1970 de Spiridon Cristocea de la Muzeul Județean Argeș, iar în 1977 de un colectiv condus de arheologul Dinu Rosetti, alcătuit din Spiridon Cristocea, Romeo Maschio și Ene Laurențiu de la Muzeul Județean Argeș. Documentația cercetărilor și materialele arheologice se păstrează la Muzeul Județean Argeș.

- 3 Octavian Iliescu, Moneda în România, Edit. Meridiane, București, 1970, p. 21.
- 4 Ibidem.
- 5 Idem, Cu privire la problema realizării unui "corpus" al monedelor feudale românești, în Studii și materiale de istorie medie, vol. I, Edit. Academiei, București, 1956, p. 297.
- 6 Pavel Chihaiia, Din cetățile de scaun ale Țării Românești, Edit. Meridiane, București, 1974, p. 186-188.
- 7 Octavian Iliescu, op. cit., p. 10.
- 8 Ducas, Istoria turco-bizantină (1341-1462), ediție critică de Vasile Grecu, Edit. Academiei, București, 1958, p. 250-254.

LE TRÉSOR DE MONNAIES MÉDIÉVALES ROUMAINES ET BYZANTINES DES XIVe XVe SIÈCLES DÉCOUVERT DANS LE COMPLEXE FÉODAL GLAVACIOC, DÉP. D'ARGÈS.

Résumé

Les fouilles archéologiques effectuées en 1977 dans le complexe monastique féodal Glavacioc, com. Ștefan cel Mare, dép. d'Argès ont fait possible la découverte d'un trésor monétaire contenant 80 ducats frappés par Mircea cel Bătrîn et 11 monnaies byzantines - quarts de hyperperes, 4 frappés par Manuel II Paléologue et 7 par Jean VIII Paléologue.

La présence dans ce trésor, à côté des monnaies de la Valachie, des monnaies byzantines, appartenant aux dernières émissions de Constantinople, prolonge la période de leur pénétration sur le territoire roumain jusqu'à la première moitié du XVe siècle.

DATE PRELIMINARE ASUPRA TEZAURULUI DE LA BALTA SĂRATĂ, COM. CRÎNGENI, JUD. TELEORMAN

de ECATERINA ȚÎNȚĂREANU
și CORNELIU BEDA

În primăvara anului 1979, în timpul lucrărilor agricole, mecanizatorul Cornel Dunca, de la secția SMA Crîngeni, a descoperit, la o adâncime de circa 30 cm, în zona satului Balta Sărată, comuna Crîngeni, un tezaur monetar medieval, depus într-o oală de ceramică, tipică sec. al XIV-lea, fragmentată de lama plugului.

Cu ajutorul organelor locale de miliție, a unor cadre didactice, elevi și cooperatori a fost recuperat din întreg tezaurul un număr de 3161 monede, precum și câteva fragmente. Din informațiile culese ulterior reiese că tezaurul a conținut inițial un număr de monede mai mare decât cel recuperat.

Tezaurul se compune din 1420 monede medievale românești, emise de Vladislav I Vlaicu (1364-1374), Radu I (c.1377-c.1383) și Dan I (c.1383-c.1386), domni ai Țării Românești și 1741 monede medievale bulgărești emise de țarii Ioan Alexandru și Mihail (1331-1355) și Sracimir (1360-1396), emisiunile ultimului cuprinzând 1700 monede (grosi sau ducați). Până la elaborarea unui studiu aprofundat asupra tezaurului ne limităm să dăm câteva date preliminare, generale, privind emisiunile românești.

De la Vladislav I Vlaicu, primul emitent de monedă din Țara Românească, avem 23 de exemplare, ducați și dinari, cu legenda în slavonă și latină, cu scutul pe avers și acvila pe revers, cuprinzând mai multe tipuri.

Emisiunile de la Radu I sînt formate din 227 de monede, din care 221 au scutul pe avers și acvila pe revers, 6 monede fac parte din tipul cu cavalier și una din tipul cu cruce și cîte o stea cu șase raze în cantioane. Emisiunile sînt ducați și dinari cu legenda în slavonă și latină, cu nenumărate variante - una dintre monede (cu scut și acvilă) are scutul bătut pe ambele fețe, acvila de pe revers fiind slab imprimată. 106 monede încă nefiind curățate nu au putut fi precizate.

Cele mai multe dintre monedele identificate, respectiv 1064 de exemplare, sînt bătute de următorul domn, Dan I, predecesorul lui Mircea cel Bătrîn. Emisiunile acestora sînt ducați. Greutatea totală a tezaurului este de 1804 grame, iar titlul argintului este între 800 și 900 la mie.

Tezaurul de la Balta Sărată cuprinde cel mai mare număr de monede descoperite în țară bătute de primii trei emitenți ai Țării Românești, analiza lui putînd duce la cunoașterea cît mai aprofundată a primelor tipuri monetare muntenești.

DONNÉES PRÉLIMINAIRES SUR LE TRÉSOR DE BALTA
SĂRATĂ, COMMUNE DE CRÎNGENI, DÉPARTEMENT DE
TELEORMAN

Résumé

En 1977 on a découvert un trésor de monnaies médiévales du XIVème siècle dans le village Balta Sărată, commune de Crîngeni, département de Teleorman.

Le trésor est formé de 1.420 monnaies médiévales de Valachie (des émissions de Vladislav I - Vlaicu, Radul et Dan I) et de 1.741 monnaies de Bulgarie émises par les tsars Jean Alexandre avec Michel d'une part et par Stracimir d'autre part.

Le trésor comprend le plus grand nombre de monnaies découvertes jusqu'à présent et attribuées aux premiers trois émetteurs de monnaies médiévales de Valachie.

NOTĂ PRELIMINARĂ ASUPRA UNUI TEZAU DE ASPRI DIN SEC. AL XV-LEA DESCOPERIT ÎN COM. PIUA PETRII, JUD. IALOMIȚA

de PARASCHIVA STANCU
și VIOREL COJOCARU

În anul 1974, Muzeul Național de Istorie a achiziționat de la Iulian Ghindaru un tezaur descoperit pe teritoriul comunei Piua Petrii în apropiere de drumul național ce duce de la Țândărești la Vadul Oii, cu ocazia lucrărilor de modernizare ale acestui drum. Pe baza informațiilor date de descoperitor s-a putut stabili atât punctul topografic, cât și împrejurările ce au scos la iveală tezaurul.

Astfel s-a precizat faptul că piesele au fost găsite în anul 1971, pe când lucra cu excavatorul, la o adâncime de 1,70 m - 2 m, depozitate într-un vas de lut în formă de urcior, fără toartă, din care nu s-a mai putut recupera nici un fragment. Ne-a fost semnalat apoi punctul unde s-a dezgropat tezaurul: la 30 m de șosea și la 50 m de punctul numit "Mînăstirea", loc unde s-au deplasat în zilele imediat următoare Constantin Știrbu (șef secție numismatică) și Lucian Chițescu (șef secție istorie medie) de la Muzeul Național de Istorie, împreună cu descoperitorul. S-a efectuat astfel o primă cercetare de teren, în urma căreia nu s-au mai găsit alte monede.

În anul următor, aici au început săpături sistematice organizate de Muzeul Național de Istorie în colaborare cu Muzeul județean Călărași, săpături ce au fost reluate în fiecare an.

Tezaurul achiziționat era format dintr-un bloc compact de piese lipite în urma unui puternic incendiu și nu au putut fi desprinse decât la laboratorul de restaurare al muzeului nostru, în urma procesului de curățare.

O primă etapă a detașat din masa blocului un număr de 200 monede (nr. inv. 71.626-71.825). În etapa următoare, insistându-se în continuare pentru deslipirea pieselor, s-au mai putut recupera încă 227 monede, 11 nasturi sferici (cu diametrul de 0,5 mm), două jumătăți de nasturi și doi bulgări de argint, unul din ei format din 4 monede și un nasture, puternic lipite între ele (nr. inv. 131.179-131.407).

Obiectul lucrării de față îl vor constitui monedele celor două loturi provenite din aceeași descoperire. Ele sînt aspri (akçe-le) turcești emiși de Mahomed II (1451-1481) în ani și monetării diferite. Astfel, din anul hegirei 855 (an creștin 1451) avem 13 ex. (circa 3%), din 865 H (1460/1461) sînt 398 ex. (93%), iar din ultimul an de emisiune 875 H (1470/1471) 15 monede (3,3%).

Locul de batere este reprezentat prin șapte ateliere monetare.

Serres (Serez) cu 59 buc. (13,8%), Novar (Novo Brdo) cu 124 buc. (29,0%), Edirne (Adrianopole) cu 131 buc. (30,9%), Konstantiniye (Constantinopol) cu 15 buc. (3,3%), Bursa cu 29 buc. (6,7%), Ayasuluk (Efes-Altolongo) cu 9 buc. (2,1%) și, în sfârșit, Amasya cu 7 buc. (1,7%).
Vezi tabelul 1.

După cum reiese din cele de mai sus, anul 1461 e reprezentat prin toate cele 7 monetării, iar atelierul din Edirne înregistrează cel mai mare număr de monede.

Piesele în discuție au pus mari probleme de identificare. În afara modului defectuos de batere, cu multe piese descentrate, din câmpul monedei ieșind o parte din legendă în care e cuprins fie anul, fie monetăria, au mai intervenit și greutăți impuse de condițiile speciale de păstrare ale acestui tezaur. Foarte multe piese au fost arse, din monedă rămânând o simplă bucată de metal cu multe porozități și cu vagi urme de legendă pe o parte a ei, dar cu câteva elemente în plus pe cealaltă parte, lucru ce a permis totuși identificarea pe ani, deoarece fiecare emisiune a lui Mahomed II din anii pe care îi avem în tezaur este un tip aparte, perfect individualizat. Apoi, numeroase piese au fost lipite între ele, deslipirea unora antrenând desprinderea unei părți din suprafața monedei de care a fost prinsă. De asemenea, multe monede sînt șterse, fie în urma circulației, fie datorită baterii cu o stanță uzată, ce nu mai permitea impresiunea clară, reliefată a literelor. Unele monede sînt tăiate pe margine, deosebindu-se clar de cele cu pastila rotundă, iar altele, deși au marginile rotunjite, lipsesc totuși porțiuni de formă triunghiulară, dînd marginii monedei un aspect dantelat.

Un lucru ce ne-a atras atenția este faptul că unei porțiuni șterse de pe avers îi corespunde o porțiune ștearsă de pe revers, plasată exact în același punct, lucru observat pe un număr de 25 monede.

Același lucru a ieșit în evidență și pentru monede otomane mai tîrzii, - akçe-le emise de Baiazid II (1481-1512), Selim I (1512-1520) din tezaurul de la Orbeasca de Jos, jud. Teleorman sau kuruși, altmîșlici emiși de Mustafa III (1757-1774) și Abdülhamid I (1774-1789) din tezaurul de la Curtești, jud. Botoșani, precum și pentru monede emise de Mircea cel Bătrîn (tezaurul de la Tîrgoviște, jud. Dîmbovița) și Petru Mușat (tezaurul de la Cîrlăteni, jud. Dorohoi). Acest lucru s-ar putea pune în legătură cu tehnica de batere a monedelor la vremea respectivă.

Unele piese prezintă legende eronate, cu litere din legenda de pe avers apărînd pe revers și invers, iar în cazul monedelor nr. 717, 718, 713 apare aversul cuplat cu jumătate din reversul altei piese.

Acestor cauze le datorăm faptul că din 427 monede, pentru 52 nu s-a putut preciza monetăria.

Legat tot de aspectul exterior al pieselor, datorită arderii lor, nu se poate stabili gradul de uzură datorat circulației, ce ar indica o perioadă mai scurtă sau mai îndelungată de folosire sau o trecere relativ rapidă la tezaurizare, după emiterea lor.

Tabel nr 1

Monetărie	An			Total	Procente
	1451	1460/61	1470/71		
SEREZ	3	56	-	59	13,8
NOVAR	1	122	1	124	29,0
EDIRNE	6	125	-	131	30,9
KOSTANTINIYE	-	11	4	15	3,3
BURSA	-	28	1	29	6,7
AMASYA	-	5	2	7	1,7
AYASLUK	-	9	-	9	2,1
Monetărie neidentificată	3	42	7	52	12,1
Placată	-	-	-	1	0,2
Total	13	398	15	427	

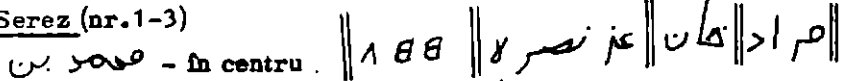
Tabel nr.2

Nr. crt	Monetărie	AN	Ag.	Cu	Au	Nr. inventar	Nr. ordine
1	SEREZ	1451	980,05	13,95	6,00	131179	3
2	EDIRNE	1451	992,00	3,22	4,78	131180	9
3	SEREZ	1461	984,58	9,51	5,91	131185	38
4	EDIRNE	1461	983,88	5,69	10,43	131275	246
5	NOVAR	1461	989,10	5,47	5,43	131217	135
6	KOSTANTINIYE	1461	973,61	21,69	4,70	131346	323
7	BURSA	1461	994,66	4,07	1,27	131362	355
8	AMASYA	1461	987,81	5,02	7,17	131365	359
9	Incusă	1461	980,15	9,98	9,86	131377	391
10	KOSTANTINIYE	1471	987,50	6,93	5,57	131400	417
11	AMASYA	1471	989,71	4,15	6,14	131401	419

În continuare dăm descrierea pieselor, oprindu-ne doar asupra tipului reprezentativ pentru fiecare an de emisiune și monetărie. Menționăm că identificarea monedelor s-a făcut după cataloagele alcătuite de Nuri Pere și Ibrahim Artuk.²

Anul 1451 (855 H)

Serez (nr.1-3)

- Av. - în centru. Legendă circulară dispusă în jurul unei stele cu șase raze. Textul ca mai sus.
- Mehmed bin Murad han azze nasruhu 855 (Mehmed han fiul lui Murad han, victoria să-i fie veșnică, 1451). Legendă dispusă circular, împărțită prin patru grupe de câte două linii paralele.

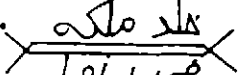
- Rv. Hullide mülkü

 duribe Serez

Nuri Pere, ca nr.85 (monetărie diferită); I.Artuk, nr.1461.

Novar (nr.4)

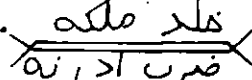
- Av. Ca mai sus

- Rv. duribe Novar

Nuri Pere, ca mai sus; I.Artuk, nr.1458.

Edirne (nr.5-10).

- Av. Ca mai sus

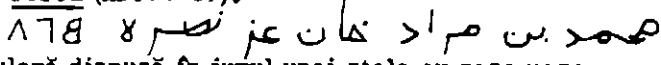
- Rv. duribe Edirne

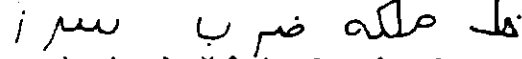
Nuri Pere, ca mai sus; I. Artuk, nr.1452.

Monetărie neidentificată (nr.11-13)

Anul 1460-1461 (865 H)

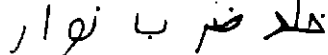
Serez (nr.14-69).

- Av. Legendă circulară dispusă în jurul unei stele cu șase raze. Textul ca mai sus.

- Rv. Textul ca la anul 1451. Legendă circulară în jurul unei stele cu șase raze. Nuri Pere, ca nr.86 (monetărie diferită); I.Artuk, nr.1462.

Novar (nr.70-191)

- Av. Ca mai sus.

- Rv. - Hullide mülkü darb Edirne. Nuri Pere, ca mai sus; I.Artuk, nr.1459.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

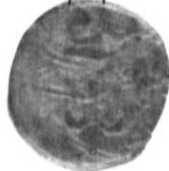
14

15

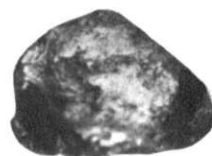
16

17

18

19

Edirne (nr.192-316).

Av. Ca mai sus.

Rv. خلا ملک ضرب اد رز Hullide mülkühü darb Edirne.
Nuri Pere, ca mai sus; I.Artuk, nr.1454.

Kostantiniye(317-327)

Av. Ca mai sus.

Rv. خلا ملک ضرب قسطنطنیه Hullide mülkühü darb Kostantiniye.
Nuri Pere, ca mai sus; I.Artuk, nr.1434.

Bursa (nr.328-355).

Av. Ca mai sus.

Rv. خلا ملک ضرب ب م سه Ca mai sus, dar bătut la Bursa.
Nuri Pere, ca mai sus; I.Artuk, nr.1448.

Amasya (nr.361-369)

Av. Ca mai sus.

Rv. خلا ملک ضرب اماسیه Ca mai sus, dar bătut la Amasya.
Nuri Pere, ca mai sus; I.Artuk, nr.1445.

Ayasluk (nr.361-369)

Av. Ca mai sus.

Rv. خلا ملک ضرب ایا سلق Ca mai sus, dar bătut la Ayasluk.
Nuri Pere, ca mai sus; I.Artuk, nr.1441.

Monetărie neprecizată (nr.370-411)

Anul 1470-1471 (875 H)

Novar (nr.412)

Av. اصمد بن امراء خان اعز نصر ۸۷۵ Legenda pe 4 rînduri.

Rv. خلا ملک ضرب انوار Legenda pe 4 rînduri.
Nuri Pere, ca nr.87 (monetărie diferită); I.Artuk, nr.1460.

Bursa (nr. 413).

Av. Ca mai sus.

Rv. خلا ملک ضرب ب م سه Ca mai sus, dar bătută la Bursa.
Nuri Pere, ca mai sus; I.Artuk, nr.1450.

Kostantiniye (nr.414-417)

Av. Ca mai sus.

Rv. خلا ملک ضرب قسطنطنیه Ca mai sus, dar bătut la Kostantiniye.
Nuri Pere, ca mai sus; I.Artuk nr.1435.

Amasya (nr.418-419)

Av. Ca mai sus.

Rv. خلا ملک ضرب اماسیه Ca mai sus, dar bătut la Amasya.

Nuri Pere, ca mai sus; L. Artuk, nu are.

Monetărie neprecizată (nr. 420-426).

Monedă placată (nr. 427).

Bulgări de argint (nr. 428-429).

O altă problemă este cea a greutății monedelor, pe care o vom aborda cu oarecare rezervă, date fiind condițiile de păstrare și recuperare a pieselor.

Este cunoscut faptul că aceeași - principala monedă a statului otoman în sec. XV-XVI - a fost emisă pentru prima oară de Orhan I la Bursa în anul 1327 (727 H)³, când dintr-un dirhem de argint (măsură de greutate de 3,207 g) se bat $2\frac{3}{4}$ accole, fiecare cântărind 1,18-1,20 g. Această greutate descreește însă treptat, ajungând în timpul domniei lui Mehmed II la mai puțin de 1 g, domnie marcată și ea de același fenomen, observat pe emisiunile succesive ale sultanului amintit⁴.

Astfel, și în tezaurul nostru, greutatea accolei emise la Serez în anul 1451 este în medie de 0,81 g, în 1460-61 de 0,80 g, iar în 1470-71 de 0,77 g. Pentru monetăria din Novar media anului 1451 este de 0,83 g, a anului 1460-61 de 0,80 g, iar în 1470-71 de 0,78 g. Același lucru se poate spune și despre celelalte monetării.

Evident că piesele vechi, mai grele, erau căutate, iar în momentul unei noi emisiuni, monedele bătute anterior erau demonetizate, funcționari speciali le adunau plătind 10 accole noi pentru 12 vechi și această măsură aducea sultanului un venit de 800.000 ducati⁵.

O altă chestiune este cea a conversiunii monedelor, a raportării monedei de argint la cea de aur. Astfel, dacă sub Orhan I un ducat venețian valora 10 accole, în 1467 valoarea accolei scade, o monedă de aur fiind egală cu 40 aspri, iar în 1479 cu 45,5 aspri⁶. Acest lucru trebuie pus în legătură cu scăderea în greutate sau cu scăderea cantității de metal prețios pe care îl conține moneda.

Analiza prin activare cu neutroni, efectuată la Institutul de Fizică Atomică pe un număr de 11 monede ce fac parte din acest tezaur, aduce noi date asupra purității metalului.

Concentrația elementelor argint, cupru, aur s-a determinat printr-o metodă de microprelevare. Cu ajutorul unui tub de cuarț s-a prelevat o cantitate infimă (sub 0,1 mg) de probă. Apoi tubul a fost plasat într-un ambalaj individual de aluminiu. Probele monedelor de analizat, împreună cu probele prelevate în mod similar de pe aliaje cu concentrații elementale cunoscute au fost iradiate la reactorul nuclear al I.F.L.N. După iradiere, tuburile de cuarț au fost scoase din ambalajele de aluminiu, plasate într-o fiolă de plastic și tratate chimic cu acid azotic, metodă folosită pentru prima dată, ce a făcut posi-

bilă începerea măsurătorii γ spectrometrice a probei, imediat după iradiere și nu la 24 de ore, cum se procedea de obicei. Spectrometria γ s-a efectuat cu un detector de Ge (Li) de foarte bună rezoluție și un analizor cu 4096 canale, într-un timp diferit de la o probă la alta. În spectrele monedelor de argint sînt puse în evidență elemente ca: Ag, Cu, Au, In, As, Sb, Zn. Nici o monedă din cele studiate nu are cantități semnificative de Zn, Sb, In, și ca atare atenția s-a axat numai pe Ag, Cu, Au.

Rezultatele acestei analize sînt ilustrate în tabelul 2. Observăm că în monetăria din Serez se bat în anul 1460/61 piese cu titlul mai ridicat decît în anul 1451 (984,58‰ față de 980,05‰), iar pentru monetăria din Koastantiniye saltul este vizibil: de la 973,61‰ în 1460-61 la 987,50‰ în 1470-71. Însă aliajul de cea mai bună calitate, foarte apropiat de perfecțiune - 1000‰, caracterizează o monedă emisă la Bursa, ce are titlul de 994,55‰ (existînd imposibilitatea de a obține un aliaj omogen, se permite o toleranță a titlului de 7-10‰)⁷.

În medie, titlul anului 1470/71 este superior celui din 1451 (986,02‰) și din 1460/61 (986,82‰), ridicîndu-se la 988,60‰, depășind cu mult finețea de 90‰ (900‰)⁸.

Acest lucru schimbă problema raportului între moneda forte de aur și cea de argint - aceeaș. Nu este oare posibil ca acest raport să se modifice numai datorită scăderii greutății monedei și nu scăderii fineței, a cantității de metal prețios? Deocamdată aceasta este doar o ipoteză ce va deveni sau nu certitudine atunci cînd se vor analiza mai multe monede din același an și aceeași monetărie.

Un alt element scos în evidență de analizele efectuate este cel al provenienței zăcămintului minereului original. Deoarece raportul Au/Ag este socotit ca amprentă a minei, cele trei rapoarte de 0,13, 0,57 și 1,0 procente indică în mod clar utilizarea a trei surse de materie primă, deci trei zăcăminte diferite.

Deoarece unele din tezaurele ce cuprind emisiuni ale lui Mahomed II. an în componență monede incuse, s-a analizat și o monedă de acest fel din anul 1460/61, al cărui titlu este de 980,15‰, fapt ce o înscrisă în rîndul monedelor bune, baterea în negativ constituind doar o eroare de batere și nu o dovadă a încercării de falsificare.

Nu același lucru se poate spune și despre piesa nr. 427 ce e formată dintr-un sîmbure de metal comun (fier) acoperit cu o pojghiță de argint, care a început să se desprindă cu timpul de pe miaz. Dimensiunile ei inițiale au făcut totuși posibilă atribuirea ei lui Mahomed II, după unele elemente de tipologie și a unei mici părți de legendă. Despre această monedă se poate afirma cu certitudine că este un fals.

Falsificarea monedelor a creat problema statului otoman și legislația din timpul lui Mahomed II prevede norme speciale în privința bătării monedei, această operație fiind controlată cu atenție de la extragerea și prelucrarea minereului pînă la punerea în circulație a banilor⁹. Contrafacerea atrăgea după sine pedeapsa cu moartea, lucru ce nu a

atacului lui Ștefan cel Mare - 27 februarie 1470, fapt ce ne face să propunem modificarea acestei date, plasând-o oricum după 30 iunie 1470. Așadar, arderea Orașului de Floci trebuia să se fi produs între 30 iunie 1470 și 13 septembrie 1473, data uricului ce menționează în mod cert arderea așezării.

Este posibil ca incendiarea Orașului de Floci să fi avut loc în martie 1471 cu ocazia conflictelor dintre Ștefan cel Mare și Radu cel Frumos, încheiate cu bătălia de la Soci²⁰.

În afară de monede, tezaurul mai cuprinde și obiecte de podoabă - nasturi sferici. Datorită creșterii nivelului tehnic, al specializării meșteșugarilor, și aici în Orașul de Floci se desfășoară o activitate meșteșugărească, scoasă în evidență de săpăturile arheologice ce au identificat existența unui atelier pentru prelucrarea osului, în vederea confecționării unor bumbi asemănători celor metalici din tezaurul nostru²¹. Prezența acestor nasturi de argint alături de monede din același metal ne face să sugerăm, cu titlu de relativitate, ipoteza existenței unui meșter ce prelucra argintul provenit poate și din topirea monedelor. Pe linia continuării colaborării cu I.F.I.N. ne-am gândit și la o analiză a acestor nasturi, precum și a bulgărilor de argint, analiză ce ar putea confirma sau infirma ipoteza de mai sus.

Vom mai reveni cu precizări asupra acestui tezaur ce a ridicat atât probleme de istorie politică și economică a Țării Românești, cât și de numismatică otomană, când vom fi în posesia unor date ce ar duce la elucidarea lor.

NOTE

- 1 Constanța Știrbu, Noi tesaururi monetare intrate în patrimoniul Muzeului de istorie al R.S. România, în "Cercetări numismatice", II, Muzeul Național de Istorie, București, 1978, p.91.
- 2 Nuri Pere, Osmanlılarda Mmiesi Paralar, Istanbul, 1968; Ibrahim Artuk, Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki Islâmî Sikkeler Katalogu, vol.II, İstanbul, 1974.
- 3 Aurel Decei, Istoria Imperiului otoman până la 1656, București, 1978, p.36.
- 4 Nicoară Beldiceanu, Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie, London, 1976, p.74.
- 5 Franz Babinger, Mahomet II le Conquerant et son temps (1432-1481), Paris, 1954, p.543.
- 6 Nicoară Beldiceanu, Les actes des premiers sultans conservés dans la manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris, La Haye, 1960, p.176.
- 7 Robert Delort, Introduction aux sciences auxiliaires de l'histoire, Paris, 1969, p.310.
- 8 Nicoară Beldiceanu, Les actes n.83, nota 1.

- 9 Ibidem, p.79-82.
- 10 N. Skender Riza, Counterfeit of money on the Balkan Peninsula from the XV to the XVII century, în "Balcanica", 2, Beograd, 1970, p.71.
- 11 Grigore Tocilescu, 534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova, privitoare la legăturile cu Ardealul (1346-1603), București, 1931, nr.200.
- 12 Octavian Ilescu, Vlad l'Empaleur et le droit monétaire, "Revue Roumaine d'Histoire", XVIII, 1, 1979, p.128; Paraschiva Stancu, Aspri turcești din sec.al XV-lea descoperiți în satul Colceag, com. Inotești, jud. Prahova, "Cercetări numismatice", II, p.124, anexa II.
- 13 M.M.Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Aspecte ale vieții economice din orașele și Țirgurile Dobrogei sub stăpânirea otomană (sec. XV-XVII), "Studii", tom.26, 1973, nr.1, p.43-44.
- 14 Dinu C.Giurescu, Relațiile economice ale Țării Românești cu țările peninsulei balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea, în "Romanoslavica", XI, p.176-177.
- 15 M.Costăchescu, Arderea Țirgului de Floci și a Ialomiței în 1470, Iași, 1935, p.5-8.
- 16 D.R.H., B, vol.I, Edit. Academiei, București, 1966, nr.69.
- 17 L.Chiteșcu, Cercetări arheologice la Piuș Petrii (Orașul de Floci) jud. Ialomița, în "Cercetări arheologice", III, Muzeul Național de Istorie, București, 1979, p.214.
- 18 D.R.H., A, vol. II, București, 1976, nr.191.
- 19 M.Costăchescu, op.cit., p.8-11; N.Grigoraș, Moldova lui Ștefan cel Mare, Iași, 1982, p.97.
- 20 N.Grigoraș, op.cit., p.101; N.Iorga, Istoria lui Ștefan cel Mare, Edit. pentru literatură, 1966, p.109.
- 21 Radu Lungu, Contribuții la istoria meșteșugurilor medievale în Țara Românească, în "Revista de istorie", 3, tom.34, 1981, p.516.

NOTE PRÉLIMINAIRE SUR UN TRÉSOR D'ASPRES DU XVe S.
DÉCOUVERT DANS LA COMMUNE DE PIUȘ PETRII, DÉP. DE
IALOMIȚA

Résumé

On présente un trésor formé par 427 monnaies ottomanes frappées par Mahomet II (1451-1481), 11 boutons sphériques, deux fragments de boutons et deux boules en argent dont une contenant quatre monnaies et un bouton collés entre eux. Le trésor a été découvert dans la commune de Piuș Petrii, dép. de Ialomița en 1971 à l'occasion des travaux de modernisation de la route nationale entre Țândărei et Vadul Oii.

Les 427 monnaies sont émises pendant les années de l'Hégire 855 (1451 de n.è.) - 13 pièces, 865 (1460/61) 398 pièces et 875

(1470/71) - 15 pièces dans les centres monétaires de Serez (59 pièces), Novar (124 pièces), Edirne (131 pièces), Kostantiniye (15 pièces), Bursa (29 pièces), Ayasuluk (9 pièces) et Amasya (7 pièces) . Pour 52 pièces on n'a pas pu établir le lieu d'émission à cause du fait que plusieurs monnaies se trouvent dans un mauvais état de conservation et d'autres présentent de défauts de frappe.

La localité de Piu Petrii est, en fait, l'ancienne cité médiévale "Oraşul de Floci" incendiée pendant l'attaque de Stefan cel Mare (Etienne le Grand) contre la Valachie le 27 février 1470. Mais les 15 monnaies du trésor, frappées au cours de l'année de l'Hégyre 875, année qui commence le 30 juin 1470 et finit le 21 mai 1471 nous obligent à modifier la date de l'incendie de la localité provoqué par Stefan cel Mare (Etienne le Grand) entre 30 juin 1470 et 13 septembre (la date finale de l'ordonnance princière émanant d'Etienne le Grand, se rapportant à l'incendie de "Oraşul de Floci" de Ialomiţa).

L'exposé met en discussion aussi la question du poids et du titre des monnaies frappées par Mahomet II. À la suite des analyses effectuées à I.F.I.N. sur un nombre de 11 monnaies frappées à dates et en centres monétaires divers, on a pu conclure que la pureté du métal ne diminue pas pendant les 3 émissions successives de Mahomet II, mais tout au contraire, la moyenne du titre des monnaies émises en 1470/71 est plus haute que celle des années 1451 et 1460/61, et le titre le plus élevé appartient à une monnaie frappée en 1460/61.

En outre on avance l'hypothèse de l'existence en "Oraşul de Floci d'une orfèvrerie.

Explicația planșei

Pl.I.- nr.1-4, aspri emiși în anul 1451: nr.1-2 monetăria din Serez (av.și rev.), nr.3 - monetăria din Novar (rv.) nr.4 - monetăria din Edirne (rv.); nr.5-12 - aspri emiși în anul 1640/61; nr.5-6 - monetăria din Serez (av.și rv.), nr.7 - monetăria din Novar (rv.), nr.8 - monetăria din Edirne (rv.), nr.9 - monetăria din Kostantiniye (rv.), nr.10 - monetăria din Bursa (rv.), nr.11 - monetăria din Amasya (rv.), nr.12 - monetăria din Ayasuluk (rv.); nr.13-16 - aspri emiși în anul 1470/71: nr.13 - monetăria din Novar (av.și rv.), nr.14 - monetăria din Bursa (av.și rv.), nr.15 - monetăria din Kostantiniye (av.și rv.), nr.16 - monetăria din Amasya (av.și rv.); nr.17 - monedă placată; nr.18 - bulgăre de argint format din 4 monede și un nasture; nr.19 - bulgăre de argint.

TEZAUURUL DE LA BĂLEȘTI, JUD. VASLUI ȘI IMPORTANȚA LUI ISTORICĂ

de CONSTANȚA ȘTIRBU
și ANA-MARIA VELTER

Tezaurul de la Bălești, jud. Vaslui, a fost descoperit în jurul anului 1936. Numărul de piese ce compuneau tezaurul la descoperirea sa nu se cunoaște cu precizie. A fost achiziționat de colecționarul Saint Georges în același an și a figurat în inventarul muzeului său. În anul 1948 a intrat în colecția Muzeului Național de Antichități de unde, în anul 1971, a fost transferat Muzeului Național de Istorie al R. S. României.

Lotul aflat la Cabinetul Numismatic al muzeului cuprinde 918 monede de argint emise: în Patriarhatul de Aquileia, de Antonius Gaetani (1395-1402) - 2 bucăți, și de Lodovico de Teck (1412-1437) - 6 bucăți; în Ungaria, de Matei Corvin (1458-1490) - 673 bucăți, de Vladislav II (1490-1516) - 204 bucăți, și de Ludovic II (1516-1526) - 11 bucăți; și în Moldova de Despot Vodă (1561-1563) - 18 bucăți, și de Ștefan Tomșa (1563-1564) - 4 bucăți.

Prezența monedelor Patriarhatului de Aquileia în tezaurul monetar de la Bălești nu este surprinzătoare, acesta fiind cel de al treilea tezaur cunoscut până acum în Moldova¹, care cuprinde astfel de monede. Ele circulă alături de monedele ungurești și pătrund pe calea schimburilor comerciale cu Transilvania sau cu statele din nordul Italiei.

Monedele ungurești, frecvent pomenite în documentele de epocă, sînt pregnant ilustrate de descoperirile monetare. Măneda mărunță maghiară - dinarul -, confecționată dintr-un argint de bună calitate, a rezistat mult timp și a fost preferată în Moldova în schimburile comerciale. Tezaurul de la Bălești ilustrează și el preferința acestei monede, cu precădere a aceleia din timpul lui Matei Corvin și a urmașilor săi imediați, monedă care circulă încă un secol după data ei de emisie².

Monedele din acest tezaur aparținînd lui Matei Corvin sînt emise după marea reformă monetară din 1468-1470, mai puțin o piesă, dinarul tip CNH-219/9, emisă în anul 1464. Monedele, dinari, acoperă toată perioada de emisie de după reformă, respectiv anii 1468-1490, fiind reprezentate atît toate tipurile de dinari care s-au bătut, cît și principalele monetării. Astfel, de la marea monetărie din Kremnitz sînt 548 de dinari, de la Baia Mare 99, de la monetăria din Viena 9, de la Buda 8, Sibiu 5, de la monetăria din Kassau 2, la care se adaugă și două

monede incuse, cărora nu li s-a putut identifica monetăria. Observăm că și în această descoperire se menține proporția obișnuită din tezaurul moldovenesc.

De la Vladislav II sînt monede emise în monetăria: Kremnitz 195 dinari, Baia Mare 5 dinari, iar 4 dinari, cu siglele M-M, provin dintr-o monetărie încă neidentificată.

De la Ludovic II tezaurul cuprinde 9 dinari emiși în monetăria de la Kremnitz, o monedă cu siglele A-V (probabil p monetărie din Transilvania) și o monedă incusă.

Pentru o mai bună ilustrare a acestor emisiuni am întocmit un tabel cronologic cuprinzînd toate datele necesare identificării pieselor în discuție.

Deși într-o proporție mică, cele 22 monede emise în monetăria de la Suceava - de către Despot Vodă, 17 dinari și un mangr și de Ștefan Tomșa 4 dinari - completează datele cunoscute pînă acum privind emisiunile celor doi domni moldoveni, cu variante noi pe care le-am descris în anexa I.

De la Despot Vodă în tezaur se află un mangr emis în anul 1562 după data de 19 aprilie, potrivit raportului³ lui Belsius, secretarul lui Despot, către Maximilian II. Pe lîngă această piesă tezaurul mai conține 17 dinari - din care 6 emiși în anul 1562, 2 cu an de emisie nedistinct și 9 dinari din anul 1563. Remarcăm o serie de variante la tipurile cunoscute pînă acum, privind modul de a reda înfățișarea madonei (cu coroană deschisă și cu nimb, de pildă), prin modul cum sînt redată siglele, cu cerceulețe sau cu puncte deasupra, prin semne heraldice variate, rozete, puncte prinse în legendă, prin modul de transcriere a legendei. Dăm descrierea pieselor în anexa I și ilustrația lor în planșele I și II.

Ținînd seama de monedele publicate pînă acum⁴, ca și de noile variante prezente în tezaurul de față, apreciem că Despot a emis o cantitate destul de mare de dinari față de numărul mic de ani de domnie.

De la Ștefan Tomșa tezaurul conține numai 4 monede: un dinar emis în anul 1563 și 3 bucăți emise în anul 1564.

Trebuie să remarcăm faptul că dinarii ambilor domnitori au fost copiați după monedele ungurești, obișnuite în circulația monetară a Moldovei, cu atît mai mult cu cît tipul de dinar unguresc de la Matei Corvin fusese preluat de monetăria moldovenească încă din timpul lui Lăpușneanu. Se încerca astfel alinierea monedei moldovenești la circulația monetară central europeană.

Documentele vremii, pentru perioada de care ne ocupăm, respectiv domnia lui Despot și Ștefan Tomșa, amintesc prezența la curtea domnitorilor moldoveni a lui Wolfgang - Lupu Sasul - meșter monetar priceput⁵. În privința meșterului monetar al lui Despot, ne permitem să aducem unele precizări privind viața și activitatea sa, ținînd seama de studiile mai vechi privitoare la meșterii aurari din Transilvania, cît și de o serie de documente recent cercetate de noi la Arhivele Statului din Brașov.

Astfel Wolfgang - Lupu Sasul din cronicile moldovenești, înfîlnit în documente și sub numele de Wolf, Wolfgangus, Wolfgang Mydwescher (din Mediaș) - era fiul meșterului aurar din Brașov, Hans sau Johann von Mydwes, menționat în documente sub numele de: meșterul Hans von Mytwess, în 1517, 1518, 1521; meșterul Hans - în 1524, 1525; meșterul Hans von Mydwess - în 1526 și Herr Hans Golsmydt - în 1530⁶. Datorită priceperii sale, meșterului Hans i se încredințează în 1528 aurirea ceasului din turnul orașului Brașov, în 1529 este solicitat să ajute la construirea turnului din localitatea Șomartin, com. Bran, jud. Sibiu, iar în 1530 îl găsim membru în consiliul de conducere al orașului Brașov⁷.

Fiul său, Wolfgang, este menționat pentru prima oară în actele breslei aurarilor din Brașov - în caietul cu lista cronologică a ucenicilor breslei - în anul 1539, când tatăl său îi da ca ucenic pentru o perioadă de patru ani, pe lângă marele meșter orfevrar Andreas⁸, deși inițial îi fusese lui repartizat spre învățătură⁹. Andreas, sau Endres Aurifaber, era la acea dată starostele breslei aurarilor din Brașov¹⁰. În 1543 Wolfgang își încheie ucenicia și îl reînfinim în documentele breslei în 1549 ca meșter aurar. În această calitate este amintit ca dator breslei cu 4 florini, în contul cărora lăsa zălog un inel¹¹. În anul 1554 meșterul aurar Wolfgang face parte din consiliul de conducere al orașului, ocupînd deci un loc de seamă în rîndul aurarilor brașoveni. Va fi însă înlăturat din această funcție, fiind acuzat de adulter, și exilat din oraș¹². În timpul exilului său presupunem că a stat la Sibiu, deoarece într-o scrisoare din 2 aprilie 1555¹³ a magistratului orașului Sibiu, adresată magistratului orașului Brașov, se face o intervenție pentru grațierea aurarului Wolfgang "condamnat la exilare", și rechemarea sa la Brașov, la familia sa. De la această dată meșterul Wolfgang nu mai este amintit în nici un document al breslei orfevrarilor din Brașov.

Cam în aceeași perioadă, mai exact în 1558, în timpul primei domnii a lui Al. Lăpușneanu, după o întrerupere de cîteva decenii, reapare moneda moldovenească, însă într-un sistem nou - cel al dinarilor ungurești, monedele imitînd și tipul iconografic al anetora. Acest tip monetar este perpetuat și sub domniile lui Despot și Ștefan Tomșa, cu unele modificări. Trebuie subliniat și faptul că toate aceste emisiuni poartă sigla S-M.

În 1558, la curtea lui Al. Lăpușneanu îl înfîlnim pe Ioan Heraclide, viitorul Despot Vodă, folosit ca intermediar între domnul moldovean și Transilvania. În această calitate Despot o vizitează pe regina Izabella în 1558. Cu această ocazie, trecînd prin Brașov¹⁴, își tipărește genealogia neamului său, genealogie necesară intențiilor lui viitoare de ocupare a tronului Moldovei. Secolul al XVI-lea a însemnat pentru arta transilvăneană o epocă de efervescentă creație, în care se întrepătrund ideile inovatoare ale Renașterii și Reformei, epoca în care meșteșugul orfevrăriei cunoaște o puternică și minunată înflorire. Om de cultură și reprezentat al ideilor umaniste din epoca sa, Despot Vodă

Fig.1.- Filă din registrul breslei aurarilor din Braşov din anul 1539 în care Wolf, fiul aurarului Hans, este amintit că învaţă 4 ani la meşterul Endres din Braşov. - Arhivele Statului Braşov, Colecţia Biserica Neagră, f.8.

Fig.2.- Document în care Wolf Mydwescher este amintit în anul 1549 dator breslei aurarilor din Braşov cu 4 florini, în schimbul cărora a dat un inel. - Ibidem, f.21.

Fig.3.- Document din anul 1554 în care este amintit aurarul Wolfgang ca făcînd parte din consiliul oraşului Braşov şi menţiunea înlăturării lui. - Ibidem, Registrul de socoteli III B/11, f.221.

Fig.4.- Intervenţia magistratului oraşului Sibiu din anul 1555 pe lângă magistratul oraşului Braşov în vederea graţierii aurarului Wolfgangus condamnat la exilare şi rechemării acestuia la Braşov, la familia lui. - Ibidem, Colecţia Schnell, f.158.

1. 5 3 9

Am Donnerstag nach Maria
 ist sint hat den jüngst
 magten zierlich ein
 groter hater f. v. i

1. 5 3 9

Donnerstag nach den
 gebürt Maria
 haben Sie er lichte warfen
 medmilt dem magten
 endroß den jüngsten hat
 wolff rief in der
 gebürt f. m. g.

Migster zins krenß
 hat die zins zins f. m. g.
 in den f. m. g. f. m. g.
 von zins Migster zins
 hat zins f. m. g.

zins zins f. m. g.
 hat zins zins f. m. g.
 hat zins zins f. m. g.

Migster zins hat zins
 hat zins zins in den f. m. g.
 haben f. m. g. f. m. g.

1 5 4 0

G Am Donnerstag nach Maria
 hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.

G hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.

G hat die zins f. m. g.

G hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.

G Migster Anbruch f. m. g.
 hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.

G hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.
 hat die zins f. m. g.

Fig. 1

Jan 1548
 Gabe die Lieb den
 in welt theil meyster
 Song und weiser und
 frantz leitz
 und haben got fangen
 in der liden purzelt
 und fant vor ff 39

them meiste meiste
 den meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste

1549
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste

them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste
 them meiste meiste
 meiste

Fig. 2.

Anno Domini MDLIII
 Electi sunt Civitatis
 procuratores Prudentes
 Circumspecti S^m b. Joan:
 Irger & b. Wolfgangus
 Medicescher. Qui in procu-
 ratoriam de acceptis &
 in Civitatis Usus erogatis
 Justam suo tempore daturj
 sunt ratione. Ut sequitur.

In hunc locum substituitur
 est ipse propter Adulterium
 Senatu (electo) b. Micha:
 et Renckner.

Accepta
 Scia Secunda post palmis accipimus in
 Nov' a b. Senatus in quibus quid R 70
 Scia Sexta ante Georgij rursus in Confess.
 vis accipimus - R 190

a fost atras de ideea de a implanta în Moldova noile curente culturale-artistice europene.

Creдем că nu greșim afirmând că acesta este momentul în care meșterul aurar Wolfgang, ajuns în plină maturitate creatoare, în jurul vârstei de 40 de ani, nemulțumit de atitudinea concetățenilor săi și încântat poate de perspectivele descrise de Despot, a fost atras de ideea trecerii în Moldova pentru a-și desfășura meșteșugul și talentul la curtea domnească. Cu siguranță plecarea sa în Moldova se încadrează în perioada dintre 1558 și noiembrie 1561, data urcării pe tron a lui Despot.

Aurarul Wolfgang nu a fost singurul meșter transilvănean care a lucrat pentru domnitorii din Moldova sau Țara Românească. Statutele breslei aurarilor din 1511, 1559 și 1561¹⁵ prevăd, într-un articol special, aspre măsuri împotriva meșterilor care vor dezvălui arta meșteșugului lor în atelierele celor două țări române. Cei care încălcau această prevedere erau pedepsiți cu excluderea din breaslă, reprimirea lor fiind posibilă doar după plata unei amenzi de 12 florini în 1511¹⁶, apoi de 8 florini în a doua jumătate a sec.al XVI-lea.

Prezența lui Wolfgang, meșter aurar din Brașov, în fruntea monetăriei sucevene ar putea explica și siglele de pe emisiunile monetare ale domnitorilor Despot și Ștefan Tomșa. Aceste sigle "S-M" le întâlnim și pe sigiliile breslei aurarilor orașului Brașov. Pe sigiliul breslei din sec.al XVI-lea apare în centru figura Sfântului Martin, patronul orfevrarilor, încadrată de siglele "S-M" : Sanctus - Martinus¹⁸. Prezența acestor sigle pe monedele emise în vremea lui Despot Vodă și Ștefan Tomșa s-ar putea datora faptului că aceste emisiuni emanau din mîna meșterului Wolfgang - Lupu Sasul, membru al breslei aurarilor brașoveni. Deci, dacă "S-M" s-ar putea explica prin semnul de breaslă al orfevrarilor brașoveni, sigla "S", de la baza monedelor, credem pe bună dreptate că ar putea sugera inițiala orașului Suceava, locul de batere al monedelor lui Despot și Tomșa, așa cum de altfel au sugerat și alți cercetători înaintea noastră¹⁹. Se pune atunci întrebarea, de ce figurează siglele "S-M" și pe monedele lui Lăpușneanu? Dacă luăm în considerare ipoteza noastră, atunci s-ar putea crede că ori meșterul aurar Wolfgang a venit în Moldova încă din 1558, ori că alt aurar brașovean va fi lucrat monedele lui Lăpușneanu. Remarcăm faptul că atât dinarii lui Lăpușneanu, cît și cei ai lui Despot și Tomșa par a avea același gravor, sau mai sigur aceeași școală de gravură, deoarece atât în modul de redare a literelor din legendă, cît și în redarea însemnelor heraldice de pe avers, sau a madonei de pe reversul acestor dinari, întâlnim asemănări izbitoare.

Cauzele și data îngropării tezaurului, ținînd seama de data ultimei monede (aceea a dinarului emis de Ștefan Tomșa în 1564), sînt asemănătoare cu ale tezaurului de la Buhăieni, jud.Iasi, care are o compoziție apropiată. Așa cum s-a subliniat și în studiul asupra amintitului tezaur²⁰, în acele vremuri de nesiguranță, datorate luptei pentru ocu-

parea tronului, a răscoalelor țărănești, a prezenței unor armate străine, chemate sau nechemate de diferitele partide boierești, mulți au căutat să-și ascundă averile, sau să le scoată peste graniță. Această stare de nesiguranță creată în Moldova în a doua jumătate a sec.al XVI-lea a făcut ca numărul tezaurilor să fie mult mai mare.

Studierea compoziției lor ne va permite să cunoaștem mai bine căile și direcțiile spre care s-a orientat comerțul Moldovei în această jumătate de veac.

Prin comunicarea de față am dorit nu numai să valorificăm un tezaur care se înscrie între bunurile noastre de patrimoniu cultural-național, ci prin datele pe care le oferă studierea lui, completate și cu cele ale altor tezaure de epocă, să putem oferi elemente noi care să întregască știrile consemnate de documentele contemporane.

MONEDE EMISE DE MATEI CORVIN

Sigle	monetăria	bibliografie	datare	monetar	nr.piese	observații	nr.inv.
1	2	3	4	5	6	7	8
n - 	Baia Mare	CNH - 219 - 9 U - 563 PA - 50 HL - p.572 HL - 708	1464 1464	Cristophorus	1		7427
K - 	Kremnitz	CHH - 235A-8 U - 568 PA - 86 HL p.572 HL = 717	1468-70 1468 1468-69	Ioan Constorfer	15		7775-7789
n - 	Baia Mare	CNH - 235A-14 U - 568 PA - 87 HL - p.572 HL = 717	1468-70 1468 1468-69	Stefan Kovach	1		7426
B - S	Buda	CNH - 235A-4 U - 568 PA - 88 HL - p.572 HL = 717	1468-70 1468 1468-70	Mikola Stefan	4		7437 7540 7797-7831

1	2	3	4	5	6	7	8
Q - ♠	Kassau	CNH-235A-6 U-568 PA-89 HL-p.572 HL = 717	1468-70 1468 1468-70	emisiune orășenească	2		7433-7434
h - T	Sibiu	CNH-235A-7 U-568 PA-90 HL-p.562 HL = 717	1468-70 1468	Thomas Altenberger	5		7423 7424 7425 7795-7798
K - ♠	Kremnitz	CNH-235A-9 U-568 PA-92 HL-p.562 HL = 717	1468-70 1469 1468-69	Ioan Constor- fer	29		7624-7628 7629-7643 7705-7713
B - ♠	Buda	CNH-235A-5 U-568 PA-94 HL-p.572 HL = 717	1468-69 1469 1468-70	Stefan Kovach	4		7435 7436 7504 7505
K - ♠	Kremnitz	CNH-235A-10 U-568 PA-95 HL-p.562 HL = 717	1468-70 1470 1470	Vitus Mühl- stein	23		7441 7428-7429 7441 7563-7567 7568-7573 7585-7593

1

2

3

4

5

6

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

1	2	3	4	5	6	7	8
n - X	Baia Mare	CNH-235A-13 U-568 PA-96 HL-p.562 HL = 717	1468-70 1470 1470	arendata oraşului	23	pe avers corbul nu este în scut	7490-7496 7514-7521 7418-7419 7448-7449 7453-7456
n - X	Baia Mare	CNH-235B U-568 HL = 717	1468-70	arendata	44	pe avers corbul în scut	7432; 7444 7459-7477 7478-7484 7487-7488 7498; 7523- 7524; 7527 7529; 7534 7537; 7541 7550-7551 7757; 7759 7763
n - n	Baia Mare	CNH-235A-12 U-568 PA-99 HL-p.572 HL = 717	1468-70 1471-79 1471-81	arendă orăşenească	4		7430 7526 7531 7536
K - V	Kremnitz	CNH-234-6 U-570 PA-119 HL-p.562 HL = 718	1471-81 1472-78 1478.	Vitus Mühlstein	20		7443; 7446; 7606- 7619; 7621-7623; 7772; 7786-7788.

	1	2	3	4	5	6	7	8
K - P	Kremnitz	CNH-234-2 U-570 PA-120 HL-p.572 HL = 718	1471-81 1472-78 1478	Modrer Pal (?) Peck Pal (?)	21			7780-7785; 7862;7867; 7870;7894; 7909-7922
K - ^P V	Kremnitz	CNH-234-5 U-570 PA-121 HL-p.572 HL = 718	idem	Modrer Pal/ Vitus Muhlstein	3			7888-7890 7902-7907
K - G	Kremnitz	CNH-234-3 U-570 PA-122 HL-p.572 HL = 718	1471-81 1472-78	Ioan Constor- fer	21			7714-7734 7832-7836 7841-7857
K - A	Kremnitz	CNH-234-2 U-570 PA-123 HL-p.562 HL = 718	idem	Augustin Langsfelder	18			7735-7752;7792; 7794;7797;7799- 7800;7801-7803; 7805-7807;7809- 7815
K -	Kremnitz	CNH-234 CN-p.64	1471-78					7442
K - S	Kremnitz	CNH-235 U-568 CN-p.62	1468-70	Nikola Stefan	1			7549

1	2	3	4	5	6	7	8
K - V A	Kremnitz	CNH-239A-4 U-572 PA-139 HL-p.573 HL = 719	1482-86 1479-85 1482-86	Augustin Langsfelder/ Vitus Mühl- stein	109		7439-7440; 7530; 7544; 7548; 7552- 7553; 7556; 7558; 7651-7693; 7714- 7754; 7760-7762; 7764-7770; 7793; 7804-7808; 7816; 7878-7887 7898-8008
K - P V	Kremnitz	CNH-239A-3 U-572 PA-140 HL-p.573 HL = 719	idem	Peck Pal/ Vitus Mühl- stein	5		7903-7907
K-P	Kremnitz	CNH-239A-1 U-572 PA-141 HL-p.573 HL = 719	idem	Peck Pal	64		7438; 7450-7451; 7533; 7543; 7697; 7773-7774; 7858- 7861; 7863-7866; 7868-7869; 7871- 7877; 7954-7986
K - P ✱	Kremnitz	CNH-239A-2 U-572 PA-142 HL-p.563 HL = 719	1482-86 1479-85	Peck Pal	30		7431; 7545; 7561- 7562; 7575; 7823; 7827; 7891-7893; 7895-7899; 7891- 7893; 7900-7901; 7908; 8097-8098

1	2	3	4	5	6	7	8
n - X	Baia Mare	CNH-233A-9 U-573 PA-143 HL-p.563 HL = 720	1482-86 1479-85	arendare orășenească	9		7445 7457 7458 7477 7485 7489 7525 7530 7535 7555
h - q	Baia Mare	CNH-233-6 U-573 PA-145 HL-p.563 HL = 720	idem	emisiune orășenească	4		7420-7421 7532 7568
n -	Baia Mare	CNH-233-12 U-573 PA-146 HL-p.563	1482-90 1479-85	arendare orășenească	2		7500-7501
n - II "	Baia Mare	CNH-233A-11 U-573 PA-147 HL-p.563 HL = 720	idem	Jung Albert	1		7499

	1	2	3	4	5	6	7	8
n - H	Bala Mare	CNH-233A-10						7417
		U-573	1482-90	emisiune		7		7486
		PA-148	1479-85	orășenească				7497
		HL-p.563						7502
		HL = 720						7503
								7522
								7542
n - P V	Bala Mare	CNH-233A-8		Vitus			sigla inedită	7620
		U-573	1479-85	Mühlstein		1		
K - P ☼	Kremnitz	CNH-232-1						7539; 7546; 7554-
		U-574	1489	Peter		144		7559; 7574; 7576-
		PA-154	1487-89	Schaider				7579; 7581-7584;
		HL-p.565						7594; 7596-7597;
		HL = 722						7600-7602; 7604-
								7605; 7699; 7821-
								7822; 7825-7826;
								7828-7830; 7923-
								7930; 7931-7953;
								7987; 8089-8096;
								8100-8101; 8103-
								8105
K - P ☼	Kremnitz	CNH-232-2	1489	Peter		35		7422; 7560; 7595;
		U-574	1487-89	Schaider				7598-7599; 7603;
		PA-155						7824; 8099
		HL-p.563						
		HL = 722						

1	2	3	4	5	6	7	8
K - d	Kremnitz	CNH-232-4 U-574 PA-156 HL-p.563 HL = 722	1489 1490 1489-90	Peter Schalder	9		7694-7696 7698 7700-7704
S - W	Viena	CNH-237 U-571 PA-161 HL-p.564 HL = 723	1475 1485-90 1485-90	cu scutul lui Stefan Szapolya	1		7509
S - W	Viena	CNH-238-1 U-575 PA-162 HL = 723	1489 1485-90		8		7506 7508 7510-7512 7513 7507 7538
-	-	-	1470-1486		2	av. incus pe rv.; datare după ca- racterele legen- dei	7447 7547

MONEDE EMISE DE VLADISLAV II

K - d	Kremnitz	CNH-276-2 U-641 PA, AK, p. 298 HL = 803	1490-97 1490-94	Peter Schalder	3		8321-8323
-------	----------	--	--------------------	-------------------	---	--	-----------

1	2	3	4	5	6	7	8
K - M A	Kremnitz	CNH-276-3 U-641 PA, AK, p.298 HL = 803	1490-97 1494	Andreas Hellebrand/ Franz Körndel	2		8312-8313
K - M A B	Kremnitz	CNH-276-4 U-641 PA, AK, p.296 HL = 803	1490-97 1495	idem	8		8172 8298 8314-8319
K - S a	Kremnitz	CNH-276-5 U-641 PA, AK, p.298 HL = 803	1490-97 1497	Stefanos Ryzmegl/ Erasmus Rezl	18		7987 8305-8307 8309-8311 8326-8336
K - h	Kremnitz	CNH-276-7 U-641 PA, AK, p.298 HL = 803	1490-97 1498	Hans Thurzo	1		8303
K - h	Kremnitz	CNH-272A-1 U-643 PA, AK, p.298 HL = 806	1498-1503 1498-1503	idem	17		8139 8160-8162 8174-8176 8186-8188 8192 8196-8198 8236 8308 8324-8325

1	2	3	4	5	6	7	8
K - H	Kremnitz	CNH-272A-2 U-643 PA, AK, p.298 HL = 806	1498-1503	Hans Thurzo	1		8269
K - h	Kremnitz	CNH-272B-1 U-644 PA, Ak. p.298 HL = 807	idem	idem	11	coroană mare; vultur mare.	8147 8164 8230 8231 8233 8242 8251-8252 8264 8266 8268
K - h	Kremnitz	CNH-272B-1 U-644 PA, AK. p.298 HL = 807	idem	idem	8	coroană mare; vultur mic	8140 8149 8150 8159 8163 8173 8178-8179
K - h	Kremnitz	CNH-272B-1 U-644 PA, Ak. p.298 Lakos J., p.26 HL = 807	idem	idem	37	coroană mică; vultur mic; madona cu turnulețe	8145 8227-8229 8232 8234 8238-8241

							8243
							8245-8250
							8276
							8278
							8282
							8300-8301
							8304
							8142
							8253
							8262-8263
							8279-8281
							8284
							8291-8294
							8302
							8146
K - h	Kremnitz	CNH-272B-1 U-644 PA, AK.p.298 Lakos J.p.26 AL = 807	1498-1503 1498-1503	Hans Thurzo	11	coroană mică; vultur mic; madona cu glob	8143-8144 8166 8235 8260-8261 8265 8267 8277 8290 8341
K - H	Kremnitz	CNH-275 U-646 PA(1965)p.30 HL = 808	idem	idem	16	coroană mare; vultur mare	8141 8237 8167

1	2	3	4	5	6	7	8
							8169-8171
							8175
							8177
							8182
							8257
							8275
							8283
							8285-8286
							8288
							8296
K - H	Kremnitz	CNH-272B-2					
		U-644	1498-1503	Hans Thurzo	11	coroană mare;	8151
		PA, AK.p.298	1498-1503			vultur mic	8153-8155
		HL = 805					8158
							8168
							8180-8181
							8185
							8189-8191
							8244
							8289
K - H	Kremnitz	CNH-272B-2					
		U-644	idem	idem	16	coroană mică;	8152
		PA, AK.p.298				vultur mic	8156
		HL = 807					8193-8195
							8254-8256
							8270-8274
							8295
							8297
							8299

n - A	Baia Mare	CNH-272B-3 U-644 PA (1965) p.30 G.Radoczy, p.17 HL = 807	1498-1503 1498-1503	Alexius Thurzo	3		8338-8340
M - M	?	CNH-272 U-644 PA (1965) p.30	idem	?	1		8200
n - m	?	CNH-272 U-644 PA (1965)p.30	idem	?	1		8287
K - h	Kremnitz	CNH-274-1 U-645 PA, AK.p.299 HL = 805	idem	Hans Thurzo	1	madona cu coroană și nimb	8184
K - h	Kremnitz	CNH-272C-1 U-647 PA, AK.p.298	idem	idem	2	vultur în scut; coroana mare	8148 8165
K - H	Kremnitz	CNH-272C-2 U-647 PA, Ak.p.298 HL = 809	idem	idem	4	vultur în scut; coroana mare	8157 8183 8258-8259
K - D	Kremnitz	CNH-272C	idem	?	1	sigla inedită	8337

1	2	3	4	5	6	7	8
n - g	Baia Mare	CNH-272C	1498-1503 1498-1503	Hans Thurzo	1	sigla inedită; vultur în scut	8320
K - h	Kremnitz	CNH-277-1 U-648 PA, AK.p.299 HL = 811	1503-1511	idem	1	vultur în scut	8216
K - H	Kremnitz	CNH-277-2 U-648 PA, AK.p.299 HL = 811	idem	idem	20	datele: 1503, 1505, 1506, 1507 și 1508	8201-8203 8204 8206-8207 8205 8208-8211 8212 8213-8214 8226 8217-8221
M - M	?	CNH-277-3 U-648 PA(1965)p.31 HL = 811	1508-1510 1508-1510	?	2	data: 1508	8215 8222
K - G	Kremnitz	CNH-278-2 U-649 PA, AK.p.299 HL = 811	1506-16	Georgius Thurzo	3	data: 1510 și 1511	8223-8224 8225
n - g	Baia Mare	CNH-278-4 U-649	1512	Alexius Thurzo	1		8199

1	2	3	4	5	6	7	8
PA (1965)p.31 HL = 811							
<u>MONEDDE EMISE DE LUDOVIC II</u>							
K - G	Kremnits	CNH-306A-1 J.p.138 nr.1 PA,AK.p.300 HL = 841	1516-20	Georgius Thurso	2	data: 1517 și 1518	8366 8361
K - A	Kremnits	CNH-306A-2 J.p.138 nr.2 PA,AK.p.300 HL = 841	1519-21	Alexius Thurso	2	data 1520 și 1521	8363 8365
K - B	Kremnits	CNH-306A-3 J.P.142 nr.61 PA, AK.p.300 HL = 841	1521-26	Bernhard Pehelm	4	data: 1525 și 1526	8364 8369 8367-8368
K - ilizi- bil	Kremnits	CNH-306A	1521-26	?	1	data: 1526	8362
A - V	?	CNH-306A HL = 841	1521-26	?	1	data: 1526	8371
-	-	-	1516-26	?	1	data: 1518; av. incus pe rv.	8370

1	2	3	4	5	6	7	8
---	---	---	---	---	---	---	---

MONEDE EMISE DE PATRIARHATUL DE AQUILEIA - ANTONIUS I GAIETANI

A - G	Aquileia	CNI, vol. VI, p. 35, nr. 4	1395-1402	?	2	8353
		Engel-Serrure, III/1905				8357
		p. 1357; Themessl-57				
		Bernardi-656				

MONEDE EMISE DE LODOVICO DI TECK

-	Aquileia	CNI, VI, p. 38, nr. 2				8354-8356
		Temessl-61	1412-1437	?	6	8358-8360
		Bernardi-69a				

ANEXA I.

Dinari.

Tip I. Anul 1562 (ultima cifră inversată). Madona cu val, în cîmp sigla S-M.

1. Av. 156Σ.IOHAHH .D.G.WAIVODA. între două cercuri lineare. Scut scartelat avînd în primul cartier trei fascii, în al doilea o cruce dublă, în cartierul al treilea două capete încoronate, în al patrulea un leu rampant; la mijloc, într-un scut mic, corbul cu inel în cioc.
- Rv. PATRONV S MOLDAWI între 2 c.p. Madona cu val, șezînd, în dreapta cu pruncul Isus. De o parte și de alta a madonei siglele S-M.
- AR, ↘ 15,5 mm, 0,46 g, nr. inv. 6343. CN, I, p. 45, nr. 2. MBR, nr. 787.
2. Av. 156Σ.IOHAHH .D.G.WAIVODA, între 2 c.p. Ca mai sus, dar moneda ștearsă în partea inferioară.
- Rv. PATRONV. S MOLDAWI între 2 c.p. Ca mai sus; monedă uzată, nu se distinge sigla M și se distinge greu începutul legendei.
- AR, → 15,80 mm, 0,46 g, nr. inv. 6336. CN, I, p. 45, nr. 2
3. Av. 156Σ. IOHAHH .D.G.WAIVODA între 2 c.l. Ca mai sus, dar moneda ceva mai bine conservată.
- Rv. PATRONV S MOLDAVI între 2 c.l. Ca mai sus, dar inscripția mai bună.
- AR, ↘ 16 mm, 0,34 g, nr. inv. 6348. CN, I, p. 45, nr. 1 pt. rv. și nr. 2 pt. av.
4. Av. 156Σ. IOHAN .. G.WAIVO .. între 2 c.p. Ca mai sus, dar ștearsă în partea stg. jos.
- Rv. PATRO ... MOLDAV. între 2 c.p. Ca mai sus, dar moneda lucrată mai neglijent.
- AR, ↘ 16 mm, 0,55 g, nr. inv. 6335. CN, I, p. 45-46.

Tip III. Anul 156Σ (ultima cifră inversată). Madona cu coroana deschisă, sigla S-M.

5. Av. 156Σ * IOHAHH D.G.WAIVODA între 2 c.p. Ca mai sus.
- Rv. PATRONV S MOLDAVI între 2 c.p. Ca mai sus.
- Ar, → 15,60 mm, 0,348 g, nr. inv. 6341.

Tip III. Anul 156Z .Madona cu coroana deschisă, în cîmp sigla M-S.

6. Av. 156Z. IOHAHH .D.G.WAIVODA. între 2 c.l. Ca mai sus.
- Rv. PATRONV MOLDAWI între 2 c.l. Ca mai sus, dar în cîmp siglele M-S.
- AR, ↗ 15,5 mm, 0,53 g, nr. inv. 6334.

Tip I. Anul 1562 sau 1563. Madona cu val, în cîmp sigla S-M.

7. Av. 156. I...H .DG WAIVODA. între 2 c.p. Ca mai sus, dar moneda perforată în partea inferioară.

Rv. PATRON V S MOLDAWI între 2 c.p. Ca mai sus, în câmp sigla S-M.

AR, ← 16 mm, 0,38 g, nr.inv.6332. CN, I, p.45-46.

8. Av. 156...HA NH D.G. WAIVODA. între 2 c.p. Ca mai sus, dar mai uzată.

Rv. PATRON . S MOLDAVI între 2 c.l. Ca mai sus, dar mai uzată.

AR, ↘ 15,50 mm, 0,35 g, nr.inv.6333. CN, I, p.45-46.

Tip III. Anul 1563. Madona cu coroana deschisă. În câmp sigla S-M.

9. Av. 1563. IOHAN D.G.WAIDA între 2 c.l. Ca mai sus.

Rv. PATRON . MOLDAWI între 2 c.l. Ca mai sus, în câmp siglele S-M.

AR, → 15 mm, 0,48 g, nr.inv.6342. CN, I, p.47-48.

10. Av. 1563. IOHAN .D.G. WAIV .. c.l.i., c.p.e. Ca mai sus.

Rv. PA.ROMA. MO L DAI c.l.i., c.p.e. Ca mai sus, în câmp siglele S-M.

AR, → 15 mm, 0,63 g, nr.inv.6339.

Tip III. Anul 1563. Madona cu coroana deschisă. În câmp siglele M-S.

11. Av. 1563. IOHAN .D.G.WAIDA c.p.e. Ca mai sus.

Rv. PATRONA... MOLDA ♣ c.l.i., c.p.e. Ca mai sus, în câmp siglele M-S.

AR, ← 14,80 mm, 0,45 g, nr.inv.6330.

12. Av. 1563. IOHANN .D.G. WAIVODA c.l.e. Ca mai sus, dar perforată în două puncte.

Rv. PATRON V S MOГ D.W între 2 c.p. Ca mai sus.

AR, ↘ 16 mm, 0,43 g, nr.inv.6346, moneda ruptă și perforată.

13. Av. 1563. IOHAAIDA. c.l.e. Ca mai sus, dar perforată în două puncte.

Rv.MOг DAWI între 2 c.l. Ca mai sus, sigla M-S.

AR, → 15 mm, 0,21 g, nr.inv.6344.

14. Av. 15.3.IOHANN .D.G. WAIVODA între 2 c.p. Ca mai sus, dar moneda perforată în partea superioară.

Rv. PATRON V S MOLDAV între 2 c.p. Ca mai sus, siglele M-S.

AR, ← 16 mm, 0,40 g, nr.inv.6331.

Tip III. Anul 1563. Madona cu coroana deschisă. Sigla M-S.

15. Av. o1563o IOHAN oDoGoVAIDA între 2 c.l. Ca mai sus. o o

Rv. PATRON A. MOLDAVI c.p.i. Ca mai sus. În câmp siglele M-S.

AR, ↑ 15 mm, 0,30 g, nr.inv.6340. o o

Tip IV. Anul 1563. Madona cu coroana deschisă și nimb. Siglele M-S.

16. Av. 1563. IOHANN .D.G.WAIVODA. între 2 c.p. Ca mai sus.

Rv. PATRON V S MOLDAWI între 2 c.l. Ca mai sus, dar în jurul coroanei un nimb. În câmp siglele M-S.

AR, ↑ 16 mm, 0,50 g, nr.inv.6338.

17. Av. 1563. IOHANN .D.G.WAIWODA. între 2 c.p. Ca mai sus.

Rv. PATRON V.S.MOLDAWI între 2 c.p. Ca mai sus.

AR, ↘ , 16 mm, 0,51 g, nr.inv.6337.

MANGÎR - anul 1565

18. Av. 1565 .IOHANN .D.G.WAIVOD. între 2 c.p. La mijloc cap de bour cu stea între coarne, avînd în cîmpul stg. o rozetă, iar în dr. o semilună.

Rv. ✱ PATRONA ✱ ✱ ✱ MOLDAWI între 2 c.p. In cîmp cap laureat, din profil spre dreapta. Are fruntea proeminentă, barbă și mustăți.

AE, ↑ , 16,50 mm, 1,05 g, nr.inv.6347. Const.Moisil, Creșterea colecțiilor, 1913, m.250.

Monede de la Ștefan Tomșa

Tip I. Anul 1563. Madona cu val, în cîmp sigla M-Ș.

19. Av. 1563... FAH .D.D.WAIDA. între 2 c.l. Scut scartelat. In primul cartier trei bare orizontale, în al doilea o cruce dublă, în al treilea două capete încoronate, în al patrulea un leu rampant. La mijloc, într-un scut mic, corbul cu inel în cioc.

Rv. PATRONA MOL.... c.p.e. Madona cu val, sezînd, ține în dr. pe pruncul Isus. De o parte și de alta a madonei siglele M-Ș.

AR, ↑ , 15 mm, 0,41 g, nr.inv.6345.

Tip III. Anul 1564. Madona cu coroana deschisă. In cîmp siglele M-S.

20. Av. 1564 STEPAN D. 9 .WAIDA. între 2 c.l. Ca mai sus.

Rv. PATRON . MOLDAI între 2 c.l. Ca mai sus. In cîmp siglele M-S.

AR, ↑ , 15,20 mm, 0,49 g, nr.inv.6350.

Tip III. Anul 1564. Madona cu coroana deschisă. In cîmp sigla M-Ș.

21. Av. 1564, ȘTEFAN .D. 9 .WAIDA. între 2 c.l. Ca mai sus, dar de o parte și de alta a scutului cîte un punct.

Rv. PATRONA. MOLDAVI c.l.e. Ca mai sus. Siglele M-Ș.

AR, ↙ 15 mm, 0,61, nr.inv.6351.

Tip III. Anul 1564. Madona cu coroana deschisă. In cîmp siglele S-M.

22. Av. 1564. ȘTEFAN .D. 9 .MAIDA. între 2 c.l. Ca mai sus.

Rv. PATRON MOLDAI între 2 c.l. Ca mai sus. In cîmp si - glele S-M.

AR, ↘ , 15,50 mm, 0,37 g, nr.inv. 6349.

- 1 Constanța Știrbu, Carmen-Maria Petolescu, Paraschiva Stancu, Un tezaur din sec. al XVI-lea descoperit în satul Buhaieni, com. Andrieșeni, jud. Iași, în Cercetări numismatice (= CN), I, București, 1978, p.42-82.
- 2 Arh. St. Brașov, Fond "Primăria orașului Brașov", Colecția Froenius, vol. I, p.247: document din 23 aprilie 1535, dat de la Făgăraș. Actul emana din cancelaria voievodului Transilvaniei, Ștefan Maillat; prin el voievodul poruncește brașovenilor ca în tranzacțiile comerciale să folosească moneda veche maghiară, "dinari buni de la Matei Corvin", vezi și Hurmuzaki, XV/1, p.375 și 608; Costin C. Kirițescu, Sistemul bănesc al leului și precursorii lui, vol. I București, 1967, p.107-108; Constanța Știrbu, Carmen-Maria Petolescu, Paraschiva Stancu, op.cit., p.56-57.
- 3 Călători străini în țările române, vol. II, București, 1970, p.147.
- 4 Constantin Moisil, Creșterea colecțiilor Cabinetului Numismatic al Academiei RSR, 1911, p.23; 1913, p.28-29; vezi lista de descoperiri monetare de la Despot și Tomșa, în CN, I, p.76-78 și nota 15; Alexandru Artimon și I. Mitrea, Tezaurul monetar de la Budești-Plopana, județul Bacău, "Carpica", XI, 1979, p.241-246.
- 5 Johan Sommer, în Călători străini..., vol. II, p.267; vezi și Grigore Ureche, Letopisetul Țării Moldovei, ESPLA, București, 1955, p.163-164; Nicolae Costin, Letopisetul Țării Moldovei, București, 1942, p.455.
- 6 Tihamér Gyárfás, A Brassai ötvösség története, Brașov, 1912, p.153.
- 7 Ibidem, p.84.
- 8 Arh. St. Brașov, "Colecția Biserica Neagră", fila 8.
- 9 T. Gyárfás, op.cit., p.84.
- 10 Ibidem, p.87-88.
- 11 Arh. St. Brașov, "Colecția Biserica Neagră", fila 21.
- 12 Ibidem, "Registrul de socoteli", III/B/11, p.221.
- 13 Ibidem, "Colecția Schnell", II, doc.158.
- 14 Adina Berciu-Drăghicescu, O domnie umanistă în Moldova - Despot Vodă, București, 1980, p.43-44.
- 15 Arh. St. Brașov, fond "Primăria orașului Sighișoara, Breasla aurarilor din Brașov", nr.6 și 7.
- 16 T. Gyárfás, op.cit., p.15.
- 17 Arh. St. Brașov, fond "Primăria orașului Sighișoara, Breasla aurarilor din Brașov", nr.6 și 7.
- 18 T. Gyárfás, op.cit., p.166-167.
- 19 Vezi discuția privitoare la această siglă în: Tabrea, Monedele lui Despot în lumina ultimelor cercetări, în SCN, V, 1971, p.161-176; E. Chirilă și St. Dănilă, Un dinar inedit de la Despot Vodă din tezaurul de la Slătinița, în File de istorie. Culegere de studii, arti-

- cole și comunicări, Bistrița, 1972, p.243-245; O.Luchian, Cîteva știri și ipoteze în numismatica românească, în SCN, VI, 1975, p.251.
- 20 Constanța Știrbu, Carmen-Maria Petolescu, Paraschiva Stancu, op.cit., p.58.

LE TRÉSOR DE BĂLEȘTI, DÉP. DE VASLUI ET SON IMPORTANCE HISTORIQUE

Résumé

Les auteurs présentent un trésor du XVIe siècle découvert dans la commune de Bălești, dép. de Vaslui en 1936, trésor comprenant un nombre de 918 deniers frappés comme suit: Patriarcat d'Aquileia, Antonius Gaetani (1395-1402) - deux pièces et Lodovico de Teck (1412-1437) - 6 pièces; Hongrie, Mathias Corvin (1458-1490) - 673 pièces, Vladislav II (1490-1516) - 204 et Louis II (1516-1526) - 11 pièces, Moldavie, Despot-Vodă (1561-1563) - 18 pièces (17 deniers et 1 mangur) et Ștefan Tomșa (1563-1564) - 4 deniers.

On y fait ressortir l'importance de ce trésor tant pour une meilleure connaissance de la vie économique et de la circulation monétaire de la Moldavie au milieu du XVIe siècle que pour l'étude des émissions monétaires moldaves. Ainsi, on a pu augmenter et enrichir la classification des monnaies frappées pendant les règnes de Despot Vodă et de Ștefan Tomșa avec des variantes nouvelles des types de deniers connus jusqu'à présent.

En outre, d'après les documents inédits conservés aux Archives de la ville de Brașov et en tenant compte des matériaux publiés jusqu'à présent et qui concernent l'activité de l'orfèvre Wolfgang-Lupu Sasu (le Saxon), on fait certaines considérations sur la vie et l'œuvre de ce monnayeur qui a travaillé pour Despot-Vodă et Ștefan Tomșa et très probablement aussi pour Alexandru Lăpușneanu.

O LUPTA MONETARĂ ÎN SEC. AL XVI-LEA: PADIŞAHÎ CONTRA ASPRU

de MIHAI MAXIM

Larga răspîndire a asprului otoman, care devine monedă preponderantă și în țările române încă din a doua jumătate a sec. al XV-lea, s-a datorat calității acestei monede, echilibrului și stabilității economice ale Imperiului otoman o lungă perioadă de vreme, pînă către mijlocul sec. al XVI-lea, precum și impunerii oficiale a asprului ca monedă de calcul și de plată a soldelor pe un vast spațiu geografic, de la cataractele Nilului la porțile Vienei. Dar "scleroza" ce a cuprins treptat instituțiile otomane, viguroase inițial, ca și deplasarea centrului comercial al lumii din Mediterana în Atlantic¹ au făcut ca economia otomană, mai mult tentaculară și de consum decît productivă și expansivă (ca și cea spaniolă, de altfel), să nu mai poată acoperi marile cheltuieli, mereu sporite, cerute de campaniile care altădată aduceau numai beneficii². Față în față cu o economie occidentală dinamică, ce adoptase noi metode de producție și comerț, economia otomană sclerozată pierdea mereu teren, nu mai găsea resurse suficiente în ea însăși de alimentare a imperiului, de acoperire a cheltuielilor tocmai într-o vreme cînd era mai mult ca oricînd nevoie de bani: numărul ienicerilor și spahiilor de Poartă crescuse în decurs de un secol de cîteva ori, se majoraseră de asemenea soldele și bacșișurile aproape la fiecare schimbare de padișahi³. Armele de foc, achiziționate în număr tot mai mare, costau tot mai scump⁴. Sume mari se trimiteau anual în plus de la Istanbul pentru întreținerea garnizoanelor otomane de la Budă dnpă 1540 (260.000-280.000 de galbeni), în Cipru după 1570 (50.000 de ducăți), pentru flota din Mediterana după Lepanto (1.200.000 piese de aur), ceea ce ne duce astfel la un total suplimentar de peste 2.050.000 de galbeni⁵. Foarte costisitoare s-au dovedit a fi și campaniile de la Szigetvár (1565-1566), de la Astrahan (1569, cu o tentativă de a săpa un canal Volga-Don, pentru a face legătura între Marea Neagră și Marea Caspică), bătălia de la Lepanto (1571), dar mai ales lungile războaie cu Iranul (1578-1590, 1602-1612, 1616-1618, 1623-1639), care au dovedit ineficacitatea sistemului sipahi-timariot în zonele transcaucaziene nou cucerite și care au întrerupt în bună măsură tradiționalul comerț de tranzit cu mătase iraniană și mirodenii indiene, lipsind astfel Vistieria otomană de un venit anual de circa 300.000-500.000 de galbeni, dar și atelierele prelucrătoare de materie primă necesară (mătase, argint etc.)⁶. Toate aceste cheltuieli fără precedent, ca și pierderea con-

trolului asupra drumului blănurilor Istanbul-Asia Centrală, via Crimeea, au făcut să crească continuu deficitul "bugetului" central otoman, care a apărut prima oară la ultimii ani ai sultanatului lui Kanuni Sultan Süleyman și a ajuns în 1581 la uriașă sumă de 56.255.412 aspri (aproape 1 milion de galbeni)⁷.

Eforturile depuse de autoritățile otomane pentru a face rost de bani erau tot mai mari. Încă Lütü Pașa, mare vizir între 1539 și 1541, arăta că "e o adevărată minune să găsești cu ce să plătești 15.000 de oșteni"⁸, pentru ca Sinan Pașa, viitorul adversar al lui Mihail Viteazul, să admită după 1588 că veniturile statului otoman nu mai acopereau decât 2/3 din cheltuieli⁹.

Și cum moneda este o oglindă sintetică a unei economii, a stabilității și dinamismului său, asprul otoman a început a fi privit cu tot mai multă neîncredere¹⁰, pare a fost alimentată și de scăderea treptată a conținutului său în argint, greutatea ("masa") monedei scăzând la 1/3 după mai multe devalorizări de la 1,152 gr la 1326, când a fost bătută prima oară, la 0,681 gr la 1565 și 0,384 gr la 1584-1586, când a fost radical devalorizată oficial¹¹. Aceste reduceri succesive ale cantității de argint urmăreau acoperirea, fie și parțială, a deficitului, lansând pe piață o cantitate sporită de monedă din aceeași cantitate de metal prețios și încasând unele venituri și taxe suplimentare la fiecare batere nouă de monedă¹². Asemenea emisiuni serveau în-deosebi la acoperirea cheltuielilor presante, prilejuite de urcarea pe tron a unui nou sultan (când obișnuit se și făceau bateri de monedă nouă), pentru plata unor bogate bahşiş-uri, precum și a unor majorări de lefuri.

Această "politică monetară", foarte periculoasă în condițiile sclerozării economiei, deci ale restrîngerii surselor interne de venituri, ale diminuării veniturilor externe (din motivele arătate) și ale luptei - iremediabil pierdute - cu economia sănătoasă a Occidentului¹³, a făcut să crească treptat decalajul dintre cursul oficial și cel real, de pe piață, al asprului fa raport cu aurul și monedele de argint străine, decalaj constatat documentar începînd cu ultimul sfert al sec. al XVI-lea.

Astfel, la 1579, când sultanul și ducatul (techinul) se socoteau la Vistieria otomană la încasări la 59 de aspri (iar la cursul oficial de pe piață la 60 de aspri), iar florinul unguresc la 57 de aspri, pe piața otomană toate aceste monede se vindeau "la negru" cu 63 de aspri¹⁴. După documente otomane din aceeași vreme, piesa de aur se vindea pe piață cu 70 de aspri în multe părți ale imperiului (Kastamonu, Bursa, Salonic, Rusciuk, Silistra), iar la Caffa chiar la un curs dublu față de cel oficial¹⁵. La frontierele orientale, unde argintul era mai abundent, schimbul mai puțin dezvoltat, iar gustul podoboilor mai mare, aurul era mult mai scump (fenomenul înscriindu-se în scumpirea tot mai accentuată a metalelor prețioase pe măsură ce ne apropiem de Orient, spre care se scurgeau aceste metale)¹⁶, cursul piesei de aur ridicîndu-se pe piață la 75-80 de aspri către 1580, deci cu

15-20 aspri peste cursul oficial¹⁷. Contribuabilii refuzau să-și plătească impozitele în monedă forte, cum pretindeau ilegal și abuziv unii dregători, care, de fapt, o făceau pentru a și-o păstra în buzunare, trimițând la centru doar aspri¹⁸. În criză de aur, se luă hotărârea ca deșterdarii de Alep¹⁹, Damasc²⁰, Diyarbakır²¹ și Erzurum²² să trimită obligatoriu la Istanbul impozitele transformate în aur (din rezervele vistieriiilor acestor provincii orientale), dar astfel de convertiri nu erau admise decât numai pentru nevoile statului²³. Totodată, se dădură porunci de restrângere a activității atelierelor, care confecționau stofe țesute în fir de aur²⁴ și argint²⁵, de economisire a metalului prețios la împodobirea documentelor²⁶, de redresare a producției unor mine²⁷, în special din părțile orientale, învecinate cu Iranul, de deschidere a altora noi²⁸ și chiar de acaparare a unora aflate în teritoriile statelor vecine²⁹, în fine de revitalizare a activității monetărilor vechi³⁰ și de înființare a altora noi³¹.

Paralel s-au trimis firmele beilerbeilor și deșterdarilor din provinciile orientale (Yemen³², Egipt³³, Alep³⁴, Damasc, Basra, Lahsa, Şehrizol, Bagdad, Rum, Diyarbakır, Van, Erzurum³⁵), precum și din Anatolia și Rumelia³⁶, cerându-le să oprească scurgerea aurului și argintului către Iran, India și ținuturile arabe, să interzică contrabanda cu metal prețios; de asemenea, s-a ordonat kadiilor să vegheze ca strângerea dărilor³⁷, ca și plata soldelor oștenilor³⁸, să nu se facă în monedă falsă, ciuntită sau cu lipsă la greutate, ci aceasta să fie strânsă și predată monetărilor spre a fi rebătută (potrivit normei legale : 450 aspri din 100 dirhemi de argint)³⁹.

Pregătită de dasele emisiuni de aspri ale sultanilor și de lansarea pe piață a unei impresionante cantități de monedă falsă și ciuntită, bătută în ateliere clandestine⁴⁰, și chiar de stat⁴¹, inflația monetară otomană fu grav acoentuată de către invazia aurului, dar mai ales a argintului american după 1580 (pe ruta Sevilla-Genova-Raguza)⁴², sub forma monedelor mari de argint europene (realii spanioli, talerii austriaci, leii olandezi)⁴³, paralel cu răspândirea tot mai largă a monedelor de argint mai puternice, din teritoriile arabo-iraniene, madîn-ul (para-ua) și şahf (padişahf)-ul. În această fază, influența monedelor europene asupra asprului otoman încă nu trebuia exagerată, cum a atras atenția Halil Sahillioğlu, care a arătat că aceste piese - numite turcește, invariabil, guruş (cei austriaci - tam guruş, cei olandezi - esedf guruş) - reprezentau în exercițiul financiar 1582/1583 doar 2,5% din venituri.

Adevărata invazie a argintului american, care avea să dea o grea lovitură activității minelor de argint autohtone, devenite nerentabile⁴⁴, a început însă în Imperiul otoman abia către 1584, când, după aprecierea lui F. Braudel, "unul din articolele comerciale care intrau în Turcia erau realii spanioli, trimiși ladă după ladă"⁴⁵. Un captiv german, aflat în Egipt în anii 1606-1610, nota că venețienii și englezii aduceau la Alexandria butoiașe întregi de taleri, care-i desfăceau pe

piața cairotă ca pe oricare altă marfă⁴⁶.

S-a demonstrat că, în primul rând ca urmare a deprecierei asprului, au loc și o umflare artificială a prețurilor (inflația).

În aceste condiții, autoritățile otomane hotărârea să recurgă la devalorizarea oficială a asprului.

Această devalorizare, despre care s-a scris destul de mult⁴⁷, nu s-a întreprins însă brusc, în 1584, cum se crede îndeobște pe baza unui pasaj din Tarih-i Selanikî (Istoria lui Selânikî), ci treptat, în intervalul 1583-1586 (din decembrie 1583, adică practic din 1584, de aceea se vorbește de marea devalorizare oficială a asprului din 1584-1586).

Mai întâi, din decembrie 1583 (exercițiul financiar 11 martie 1583/11 martie 1584), cursul piesei de aur fu urcat la Vistieria otomană, la încasări de la 59 de aspri la 73 de aspri (la plăți și oficial pe piață de la 60 la 75 de aspri), iar al talerilor de la 39 la 53 aspri (respectiv, la plăți și oficial pe piață de la 40 la 55 aspri)⁴⁸. Aproape 2 ani mai târziu, la 17 ramazan 993/12 septembrie 1585 (exercițiul financiar 1585/1586) i se poruncește marelui ceaș (çavuşbaşı) al Porții să anunțe "poporului" că noul curs al piesei de aur a fost urcat la 108 aspri la încasări și 110 aspri la plăți și oficial pe piață, iar al talerului la 63, respectiv 65, aspri⁴⁹.

În același an financiar 1585/1586, noile cursuri monetare stabilite la Vistieria imperială, după cum rezultă din registrele sale, erau de 118 aspri la încasări (și 120 aspri la plăți și oficial pe piață) pentru piesa de aur, 68 (respectiv 70) aspri pentru talerii simpli, olandezi (Lowenriksdaler-ii) și 78 (respectiv 80) aspri pentru talerii mari austriaci (Joachimstaler-ii), cursuri care vor rămâne oficial neschimbate (cu o excepție pentru taleri în intervalul 1590-1600) până la 1640⁵⁰. Noile raporturi monetare au fost stabilite paralel cu coborârea conținutului în argint al akçe-lei de la 0,682 grame la 0,384 grame, "după mai multe măsuri de ajustare între 1584 și 1586"⁵¹. Cum prețurile mărfurilor și alimentelor urcaser subit și dezordonat și cum soldele se plăteau în noua monedă (ceea ce însemna o reducere a puterii de cumpărare a sumei respective la circa 1/2 din cea anterioară), ienicerii staționați în capitală se răsculară în 1589 și obținură decapitarea lui Mehmed Pașa, beilerbeiu, cu rang de vizir, al Rumeliei, și a lui Mahmud Efendi, marele defterdar, însărcinați din 1587-1588 (anul Hegirei 996) cu operațiunea de "redresare a monedei împărătești" (tashih-i sikke-i humâyun)⁵². Răscoala se explică și prin aceea că această operațiune "s-a făcut prea în pripă, Vistieria neputând strânge capitalul necesar pentru a retrage de pe piață vechea monedă, în timp ce decretul devalorizării"⁵³.

În Imperiu această retragere fu împlinită către 1590, în Moldova însă mai circulau încă asprii vechi la 1591, după cum rezultă din cunoscutul catastif de goștina oilor, întocmit de Petru Schiopul⁵⁴.

Rezultatele reformei n-au fost însă nici pe departe la înălțimea

astăptărilor. Asprii buni au dispărut treptat de pe piață, lufnd fie calea piețelor periferice, fie aceea a atelierelor de prelucrare a argintului. Uneori aceste monede erau divizate în 3-4 bucăți și folosite astfel în circulație⁵⁵.

Autoritățile otomane au trebuit deci să impună cursuri forțate pentru taleri, în intervalul 1590-1600, după cum rezultă din registrele Porții, sau pur și simplu să interzică în mai multe rânduri, în perioada următoare, intrarea lor în teritoriile otomane⁵⁶, iar în anii 1600, 1618, 1624 și 1641 au întreprins noi reforme monetare, constînd în devalorizarea asprului, a cărui greutate a fost din nou redusă la 0,323 și 0,307 grame de argint⁵⁷. Abia către mijlocul sec. al XVII-lea se va înregistra o anumită stabilizare relativă a cursului asprului și a prețurilor, fapt valabil, dealtfel, și pentru "zona de economie atlantică"⁵⁸.

În cursul acestei devalorizări treptate a asprului, moneda otomană a trebuit să lupte cu argintul american (talerii europeni)⁵⁹, cu parauc egipteană⁶⁰ și cu alte monede de argint, superioare asprului în ce privește cantitatea de argint conținută. A fost o luptă inegală, căci, de fapt, în spatele monedelor era lupta pe termen lung a unor economii: era vorba, pe de o parte, de economiile occidentale, de care am amintit mai sus și care beneficiau după 1569 de avantajele unor "capitulații", care le acordau reducerea taxelor vamale la mărfurile lor produse în serie și mai ieftine pînă la 3% ad valorem⁶¹, sau de cea egipteană, care a cunoscut o conjunctură favorabilă datorată revitalizării drumului mirodeniilor prin Marea Roșie în intervalul 1550-1570 și marelui boom al cafelei și grîului în perioada următoare, pînă la 1655⁶²; pe de altă parte, de economia otomană, în care dezinteresul pentru producție și lipsa unei concepții mercantile (deși nici una, nici alta nu trebuie exagerate)⁶³ au sleit treptat, alături de alți factori, resursele de venituri și posibilitățile de autoreglare⁶⁴.

În acest cadru al luptei asprului cu monedele mai puternice de argint, într-o perioadă în care argintul, ca și aurul dealtfel, se scurgea masiv către Iran și Oceanul Indian, se plasează și lupta aspru-şahf (padişahf), puțin cunoscută în istoriografie.

*

De fapt problema centrală, care are nevoie de clarificări, nu este atît aceea a desfășurării și rezultatelor acestei lupte, care răzbat limpede din documente (asprul pierzînd treptat teren în favoarea celorlalte monede), ci mai ales aceea a însăși "identității" acestei controversate monede, rivală a asprului.

Pînă nu demult s-a văzut în această monedă o piesă de aur bătută de Selim I (şilorf-sahf), începînd din 1512⁶⁵. Abia în 1965, într-o teză de docență, nepublicată încă, cercetătorul turc Halil Sahillioğlu, astăzi cel mai mare istoric economist al Turciei, a afirmat că este vorba de o monedă de argint, de origine iraniană, adoptată și de oto-

mani din 1513⁶⁶. Această afirmație a fost reluată de același autor în 1978, când scria că şahf, "de origine iraniană și bătută la monetăriile din Basra, Bagdad, Van, Glümüşhane, Diyarbakır și Alep, a jucat cel mai activ rol în circulația monedelor de metal din secolul XVI, după aspru și para"⁶⁷. S-a emis și opinia (neconfirmată ulterior) a unei origini otomane a acestei monede, datînd încă de la Orhan I (5,965 g, valorînd 5 aspri)⁶⁸. În ce ne privește, ocupîndu-ne de monedele de plată a haraciului moldo-muntean către Poartă în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, am putut constata cu acest prilej⁶⁹ că sub denumirea de padişahf, şahini, şaini⁷⁰, moneda a pătruns prin gelepi⁷¹ și probabil prin ieniceri și pe piața românească, după izbucnirea războiului osmano-iranian din 1578-1590. Încă la 1585, în perioada marii devalorizări oficiale a asprului, ea este menționată ca principala monedă de plată a tributului muntean, cu care Petru Cercel fugise în Ardeal⁷². La 1589, călătorul englez Fox, trecînd prin Țara Românească, citează prețuri locale în şahiye⁷³, ceea ce indică o largă răspîndire a acestei monede pe piață, în detrimentul asprului. Confirmarea acestui fapt o avem și în faptul că tot atunci, adică în anul financiar 1588/1589, tributul Țării Românești a fost aproape integral (93,76%) achitat în padişahf la cursul oficial de 8 aspri piesa⁷⁴. Moneda trebuie să fi fost destul de răspîndită și în Moldova, căci în același exercițiu financiar 36,3% din tributul acestei țări era plătit în padişahf la același curs de 8 aspri⁷⁵. Și așa-zisul "impozit pentru redresarea monedei împărătești" (akçe-i tashfih-i sikke-i humâyun) din anii 1586, 1587 și 1588, a fost achitat de munteni și moldoveni tot în padişahf (integral și la același curs)⁷⁶. Din aceleași documente otomane rezultă că în 1590, paralel cu impunerea unui curs forțat pentru taleri (cotați toți cu 68 aspri, indiferent că erau mari sau mici)⁷⁷, Poarta a cerut domnilor români și tuturor dregătorilor otomani să interzică orice tranzacție în padişahf (deci ele existau!), motivîndu-se că această monedă venind din "Partea de Sus" (Yukaru Canibden), adică dinspre teritoriile iraniene, anexate Imperiului otoman, "este în cea mai mare parte calpă și de aramă"⁷⁸. Deși fenomenul falsificării padişahf-i lor în ultimul sfert al sec. al XVI-lea este o realitate, verificată documentar, totuși firmanul amintit exagera această realitate, spre a discredita numita monedă, a cărei largă răspîndire pe piață, în special în teritoriile orientale, în dauna asprului, care nu mai are căutare, reiese limpede din sursele turnești.

Dar ce spun cataloagele numismatice? Acestea n-o menționează.

Halil Sahillioğlu, care este un excelent cunoscător al documentelor economice otomane, nu și-a pus întrebarea care este această monedă pe piață, n-a avut curiozitatea s-o vadă și s-o pipăie într-o expoziție numismatică. Numismații, la rîndul lor, s-au limitat la materialul numismatic, fără a încerca însă o corelare a acestuia cu informațiile documentare, pentru a lămuri această problemă.

Singur eminentul nostru numismat Octavian Iliescu, aplecat deopo-

trivă asupra documentului numismatic, ca și asupra celui de cancelarie, a scris în 1979⁷⁹: "Începînd din domnia lui Soliman I (1520-1566), alături de monedele specificate mai sus - filurf-şahî de aur, aspri de argint și mângîri de bronz - se bat în cîteva monetării orientale ale Imperiului otoman dirhemi de argint, o monedă cu o greutate de 4,5 g. Emisiunea acestor dirhemi s-a extins sub Selim al II-lea (1566-1574) și mai ales sub Murad al III-lea (1574-1595), cînd noua monedă otomană pătrunde și în țările române⁸⁰. Ne putem întreba dacă acești dirhemi nu reprezintă în realitate monedele denumite în izvoare contemporane padişahî sau şahî, şahini, şaini, ultimul termen fiind menționat într-un document emis în Țara Românească de către Gabriel Movilă, la data de 25 februarie 1619⁸¹. Problema rămîne încă deschisă, pînă ce vom cunoaște rezultatele obținute de către cercetătorul turc mai sus citat" (subl.ns. - M.M.).

Astăzi, după ce am avut posibilitatea să reluăm în Turcia cercetarea unor documente de arhivă și să urmărim direct cercetările profesorului H. Sahillioğlu, dar și ale altor specialiști turci (Ibrahim Artuk⁸², Merçil Erdoğan⁸³ etc.), după ce am confruntat sistematic pentru fiecare sultan în parte și fiecare emisiune monetară informațiile documentare editate⁸⁴ și ineditate⁸⁵ cu datele cataloagelor și altor lucrări numismatice (Ismail Galib⁸⁶, Nuri Pere⁸⁷, Ibrahim Artuk⁸⁸, Ekrem Kolerkılıç, Anton Schaendlinger⁸⁹), am constatat că, în adevăr, e vorba de una și aceeași monedă⁹⁰.

Dar de unde confuzia, misterul acestei monede? Mai întîi, din lipsa corelării celor două categorii de izvoare de care am vorbit mai sus. Confruntarea lor atentă, minuțioasă, arată fără putință de tăgadă că e vorba de aceleași emisiuni, începînd cu Selim I, de aceleași monetării (Van, Diyarbakır/Amid, Bagdad, Damasc, Alep, Tebriz, Gence etc.), de aceleași greutate (de la 4,7-4,6 g la 2 g)⁹¹, de aceleași valoare (de la 6 la 8 aspri) ale dirhemilor din cataloage cu cele ale (padi)şahî-lor din documente. Pe de altă parte, confuzia a provenit și din faptul că, începînd cu Selim I, sultanii otomani și-au atribuit titlul de şah nu numai pe acești dirhemi, dar și pe monedele de aur și chiar și pe aspri, de unde și denumirea de şahî⁹². Or, termenul de şahî provine nu atît de la acest epitet ("moneda împărătească"), cum s-a crezut, ci de la moneda iraniană de argint care a precedat-o, şahruhî, bătută în sec. al XV-lea de suveranii turcomani din Iran (de Akkoyunlu) Şahruh, Kiliç Bey și Uzun Hasan și care la Şirvan se mai numea tengge sau tenge⁹³. Sub asemenea denumiri această monedă a fost depistată recent de H. Sahillioğlu și în registrele kadiilor (sicil defterleri) de la Bursa din a doua jumătate a sec. al XV-lea, fiind adusă de negustori iranieni⁹⁴.

Cuceririle orientale ale lui Selim I (1512-1520), Süleyman I (1520-1566) și Murad III (1574-1595) au adus Imperiului otoman importante centre producătoare de argint de la Glümüşane și Diyarbakır (Amid), precum și renumitele monetării arabo-iraniene de la Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Van, Şirvan, Tebriz, Adana, Alep, Damasc, Bagdad.

Cairo și Alexandria⁹⁵, inaugurându-se astfel "o nouă epocă în istoria monetară otomană"⁹⁶. Cum în aceste centre era în vigoare practica emiterii şahruhi-ilor (în teritoriile est-anioliene), dar și a dirhem-ilor arabi de argint (din teritoriile mameluce), s-a preluat această practică, potrivit tradiției otomane de respectare și adaptare la obiceiurile și practicile locale, inclusiv pe plan monetar⁹⁷, unde continuă, bunăoară, vechile emisiuni de ashraff de aur și madini de argint locale. Și cum împăratul otoman se numea padişah, i s-a spus oficial, în documentele Porții, padişahî ("imperialul") acestei monede arabo-iraniane. Această denumire se întâlnește în special în timpul lui Murad al III-lea poate și datorită faptului că acum dirhemii erau prevăzuți cu tuğra-ua împărătească (tuğra-i padişahî)⁹⁸. Pentru perioada anterioară, când, e drept, și emisiunile sînt mai rare, moneda e cunoscută sub denumirile de şahî sau chiar, sub Selim II, de selimî⁹⁹.

A fost bătută această monedă prima oară la 1513 de către Selim I, cum crede Sahillioglu? Nu cunoaștem sursa documentară a istoricului turc, dar în orice caz trebuie să observăm că la acea dată teritoriile est-anioliene, cu centrele amintite, încă nu erau cucerite și anexate de otomani¹⁰⁰, ca atare otomanii n-aveau cum bate moneda acolo. Schaedlinger menționează primul dirhem în 921 H./1515-1516, adică după terminarea campaniei din Iran, noua monedă fiind emisă la Gence în greutate de 3,40 gr.¹⁰¹. Trebuie, de asemenea, făcută precizarea că dirhemii-şahî au început a fi emiși nu de către Süleyman I, ci, cum am văzut, de către Selim I.

Noua monedă avea să fie din ce în ce mai căutată pe piața otomană, pe de o parte datorită conținutului său mai ridicat în argint, fiind bătută într-o zonă spre care se scurgea, în drum spre Iran, argintul otoman, pe de altă parte și grație faptului că oferea posibilități sporite de achiziționare de mătase iraniană pentru marile ateliere prelucrătoare de la Bursa și Istanbul. În acest cadru, ne întrebăm dacă adoptarea acestei monede de sorginte iraniană de către Selim I, care, se știe, a impus și o "blocadă economică" împotriva Iranului, nu va fi urmărit și scopul de a putea pătrunde mai ușor pe piața iraniană, în vederea procurării prețiosului articol amintit. Majorarea treptată a cursului padişahî-ului la Vistieria otomană și pe piață: 6-6,5 aspri sub Selim I, 7-7,5 aspri către 1583, 8 aspri din ultimele luni ale acestui an înainte¹⁰², 10 aspri sub Ibrahim I (1640-1648)¹⁰³, apare ca firească în urma creșterii neîncrederii în aspru, dar și a sporirii însemnătății unei monede, care se bătea în chiar zonele teatrului de operațiuni din timpul lungului război cu Iranul (1578-1590 etc.), fiind folosită la plata oștenilor, dar și pentru achiziționarea materiei prime necesare marilor ateliere otomane, tot mai dificil de procurat¹⁰⁴.

Marile speculații cu această monedă, care biruise asprul și care la 1582/1583 reprezenta 17,11% din veniturile Vistieriei otomane (Exterioare)¹⁰⁵, falsificările numeroase la care este supusă în diverse părți ale Imperiului, inclusiv în Rumelia¹⁰⁶, precum și încercarea

Porții de a-și susține moneda tradițională - akçeua - potrivit concepției islamice că tot prestigiul suveranului stă în hutbe ve sikke (rostitirea predicii de vineri în numele său și baterea de monedă)¹⁰⁷ au impus interzicerea ei temporară în intervalul 1590-1600, fixarea unui curs forțat de numai 5 aspri în anii 1606-1615¹⁰⁸, pentru ca în perioada următoare padişahf să revină totuși pe piața otomană, dar în confruntarea inegală cu monedele mari de argint europene. De fapt, însuși triumful acestei monede, cu un conținut în argint de aproape 10 ori mai ridicat decât al asprului, asupra monedei otomane tradiționale, e un indiciu că economia otomană resimțea încă în sec. al XVI-lea, dar mai ales după invazia argintului american, nevoia unei monede de argint mai puternice, care să facă față concurenței pieselor străine. În acest context se înscrie și încercarea lui Osman II din 1618 de a bate onluk - o monedă de 10 aspri în greutate de 3 g¹⁰⁹; care anunță într-un fel emiterea plăștrilor otomani (kuruş) de la 1687 înainte.

În concluzie, lupta aspru-(padi)şahf, înfățișată mai sus, a fost în realitate o luptă aspru-dirhem, care se constată nu numai documentar, dar și numismatic, prin noile descoperiri monetare, inclusiv pe teritoriul României¹¹⁰.

NOTE

- 1 Mihai Maxim, Imperiul otoman în secolul al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Istoria evului mediu (coordonator: Radu Manolescu), vol. III, București, 1978, p. 323-344.
- 2 Un singur exemplu: Busbecq, solul habsburgic la Curtea din Istanbul la mijlocul sec. al XVI-lea, relatează că o singură campanie în Europa aducea otomanilor 5-6000 de robi, adică (la prețul de 40-50 de coroane un rob) pînă la 300.000 coroane (circa 250.000 ducăți). Busbecq, Türk mektupları (Scrisori turcești), trad. turcă: Hüseyin Cahit Yalçın, Istanbul, 1939, p. 132, 34, 246. Or, sistemul avea să nu mai funcționeze în cursul lungilor războaie cu Iranul (1578-1639, cu unele întreruperi), țară cu o populație musulmană și o oaste preponderent turcomană, cu puține cîmpii ("o țară atît de puțin fertilă în comparație cu a noastră", scrie Busbecq, p. 139-140), în fine cu o tactică "scitică" a distrugerii și pîrjolirii pămîntului în fața inamicului (*ibidem*, p. 142).
- 3 Efectivele oastei centrale (permanente) otomane au evoluat astfel : 7.866 ieniceri și 5.088 spahii (total : 12.954 oameni) în exercițiul financiar 1527/1528 ; 12.798 ieniceri și 8.739 spahii (total : 21.537 oameni) în 1567/1568 ; 18.905 ieniceri și 8.366 spahii (total : 27.371) în 1582/1583 ; 53.499 ieniceri și 14.070 spahii (total : 67.569 oameni) în 1669/1670. În exercițiul financiar 1527/1528 lefurile oștenilor permanenți se ridicau la 46.380.726 aspri (circa 800.000 galbeni), în vreme ce la 1582/1583 însumau 88.787.786

aspri (circa 1,5 milioane de galbeni la cursul oficial sau aproximativ 5.250 kg aur). De notat că ienicerii pretindeau să li se plătească solda în aur, pe care apoi îi revindeau "la negru" la preț dublu sau chiar triplu. Ponderea soldelor ienicerilor în bugetul statului otoman era de 10,26% în 1527/1528 (a spahiilor : 20,60%), de 15,42% în 1567/1568 (a spahiilor : 26,84%), de 15,15% în 1582/1583 (a spahiilor : 18,06%) și de 21,02% în 1669/1670 (a spahiilor : 10,90%). Alte detalii apud: O.L.Barkan, The Price Revolution on the Sixteenth Century : a turning point in the economic history of the Near East, în "International Journal of Middle East Studies", 6 (1975), p.20 (Table 4). Pentru bahşiş-urî vezi Tarih-i Selânikî (Istoria lui Selânikî), ed. Istanbul, 1281/1864, p. 68, 129-135 și O.L. Barkan, H.974/975 (M.1567/1568) Malî Yûsuna Ait Bir Osmanlı Bütçesi (Un buget otoman din anul Hegirei 974/975-1567/1568 e.n.), în "Istanbul Universitesi İktisat Fakültesi Mecmuası", vol.19, oct. 1957-iul.1958, nr.1-4, p.288,305.

- 4 Primele indicii ale superiorității tehnologice a Occidentului apar în cursul războiului osmano-hebsburgic din 1593-1606, când otomanii au rămas surprinși de calibrul tunurilor austriece, considerate "ciudate", "nemaivăzute", ca cele găsite în cetatea Esztergon (Gran), în oct.1605. Cf. Cengiz Orhonlu, Telhisler (1597-1607) (Telhis-uri...), İstanbul, 1970, doc.121, p.102-103.
- 5 Mihai Maxim, op.cit., p.344-345 (tot acolo și veniturile statului otoman, comparativ cu cele realizate de Spania și Veneția).
- 6 Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiyenin iktisadi vaziyeti üzerinde bir tetkik münasebetiyle (În legătură cu o cercetare privind situația economică a Turciei în perioada fondării și dezvoltării Imperiului otoman), în "Belleten", Ankara, XV, nr.60, 1951, p.672-673, 666-667 ; idem, L'Empire Ottoman, rapport au Ier Congrès international d'études du Sud-Est européen, Sofia, 1966, p.37,39 ; Halil Sahillioğlu, Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740 (Un secol de istorie monetară otomană, İstanbul, 1965 (teză de docență, mss.), p.6-7 ; idem, Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ın ilk yılı bütçesi (Bugetul Ciprului în primul an de administrație otomană), "Belgeler", Ankara, vol.IV, nr.7-8, 1970, p.9; pentru cheltuielile garnizuanei din Buda în exercițiul financiar 1559/1560, vezi Gyula Káldy-Nagy, în "Nepszabadsag" din 15 nov. 1970 (trad.turcă: "Belleten", vol.XXXIV, nr.136, p.696); vezi și Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-Iran siyasî münasebetleri, I 1578-1590 (Relațiile politice osmano-iraniene...), İstanbul, 1962. Otomanii erau conștienți de efectele negative ale războiului asupra veniturilor provenind din taxele vamale; astfel, în vederea înviorării drumului comercial pe ruta Iran-Bagdad-Şehrizol, care, el singur, aducea Vistieriei otomane 4-5 milioane de aspri din taxe vamale (bac), Poarta a ordonat serdarului armatei la 14 receb 992/22 iul.1584 construirea unei cetăți pe această rută, aproape de frontiera cu Iranul

- (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Mühimme Defteri (Condică a afacerilor importante), vol.52, p. 356, doc.955) sau repararea și lărgirea cetății Hayber, sangeacbeilikul Dertenk, beilerbeilikul Bagdad (ibidem, p.364, doc.984 din 19 receb 992/27 iul.1584).
- 7 H.Sahillioğlu, Années sivas et crises monétaires dans l'Empire Ottoman, "Annales E.S.C.", 24 année, no.5, sept.-oct.1969, p.1082. E drept însă că în exercitiul financiar următor (1581/1582) bugetul statului otoman înregistrează, dimpotrivă, un excedent de 2071967 aspri (34.532 galbeni). Cf.O.L.Barkan, The Price Revolution on the Sixteenth Century, p.17 (Table 3).
 - 8 H.Sahillioğlu, Années sivas et crises monétaires dans l'Empire Ottoman, p.1079.
 - 9 Ibidem.
 - 10 Lucrul se reflectă nu numai în goana după galbeni și taleri, ci și în preferința populației pentru monedele locale, în dauna asprului: para-ua egipteană, penez-ul din ținuturile sîrbești, asprul de Caffa (Keefe akçeşi) etc. Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Mühimme Defteri, vol.5, p.167, ord.406 din 27 rebiüllevvel 973/22 oct.1565 către kadiul de Belgrad; ibidem, vol.31, p.352, ord.785 din 27 receb 985/10 oct.1577; vezi, de asemenea, Voyages en Égypte de Johann Wild 1606-1610, IFAO, le Caire, 1973, p.250.
 - 11 Greutatea ("Masa") asprului a evoluat astfel : 1326- 1,152 g, 1431- 1,181 g, 1460- 0,931 g, 1480- 0,768 g, 1492- 0,731 g, 1565- 0,681 g, 1586- 0,384 g, 1600- 0,323 g, 1618- 0,307 g, 1624- 0,307 g, 1640- 0,307 g, 1659- 0,257 g, 1666- 0,229 g, 1685- 0,188 g, 1696- 0,178 g, 1699- 0,139 g, 1705- 0,169 g, 1740- 0,180 g, (H. Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750) (Locul circulației monetare mondiale în istoria monetară otomană.1300-1750), în (Ankara) "Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi", 1978, Özel Sayısı (număr special), Tabelul 8.
 - 12 S-a calculat, bunăoară, că Mehmed II obținea în acest chip, la fiecare emisiune monetară, un câștig net echivalent cu uriașa sumă de 800.000 de galbeni, vezi Ekrem Kolerkılıç Osmanlı İmparatorlugunda Para (Banii în Imperiul otoman), Doguş Ltd.Şirketi Matbaası, Ankara, 1958, p.24.
 - 13 Mihai Maxim, op.cit., p.342.
 - 14 Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches, III, p. 800; M. Berza, Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV-XIX, în "Studii și materiale de istorie medie", II, București, 1957, p.12, n.3; Mihai Maxim, Considérations sur la circulation monétaire dans les Pays Roumains et l'Empire Ottoman dans la seconde moitié du XVIe siècle, în "Revue des études sud-est européennes", XIII, 3, 1975, p. 409-410.
 - 15 Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Mühimme Defteri, vol.47, ord.224, p. 88, din 6 rebiülâhîr 990/30 aprilie 1582 (pentru sangeacbeilikul de

- Kastamonu); *ibidem*, ord. 255, p.99 din 12 rebillâhîr 990/12 mai 1582 (pentru Bursa și împrejurimile ei); *ibidem*, vol.48, p.35, doc. 98 din 23 receb 990/13 aug. 1582 (pentru Salonic și Rusciuk); *ibidem*, p.55, doc. 158 din 5 şaban 990/25 aug.1582 (pentru Cipru)etc. Pentru cursul piesei de aur la Caffa, dat de genovezi (600 "aspri de Caffa", în loc de 300, cum se stabilise oficial), *ibidem*, vol. 34, ord.159, p.71, din 28 muharrem 986/6 aprilie 1576.
- 16 Sahillioglu, Osmanlı Para Tarihinde, p.13-14 (raportul aur-argint în Europa era de 1/13, în timp ce în Orientul Apropiat era de 1/10).
- 17 Piesa de aur valora pe piață 80 de aspri în livaua (sangeacebîlikul) I.el, încă în 14 rebillâhîr 985/1 iulie 1577 (Mühimme Defteri, vol. 30, p. 324, ord. 753) și 75 aspri în vilaietul Uşak, la 18 zilhicce 987/6 februarie 1580 (*ibidem*, vol.41, ord. 1017, p. 474). Vezi și Mühimme Defteri, vol. 39, p.155, ord.342 din 23 zilhicce 987/11 febr. 1580.
- 18 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, vol.36, p.51, ord.153 din 6 zilhicce 986/3 febr.1579 (către kadiul de Sivas *ibidem*; vol.33, p. 365, ord.748 din 29 zilhicce 985/9 mart.1578 (către beilerbeul de Damasc). Contribuabilii trebuiau să plătească dările în monedă bună, inclusiv în aspri (buni), și nu în aur, cum se crede îndeobște, fără cunoașterea documentelor. Vezi Mihai Maxim, Culegere de texte otomane, București, 1974, doc.14; idem, L'Autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVIe siècle, "Revue des études sud-est européennes", XV, 2/1977, p.229-230; vezi, de asemenea, Feridun Ruxanzade, Münşe'at üs-selâtin (Correspondența sultanilor), în caractere arabe, II, p.398-399 (berat către Alexandru Iliaș, domnul Moldovei, din 1620).
- 19 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, vol. 36, p.23, ord.68 din 15 zilkade 986/13 ian.1579.
- 20 Mühimme Defteri (din aceeași arhivă, care se va cita în continuare), vol.34, p.3, ord.7 din 7 muharrem 986/16 martie 1578 (către beilerbeul și defterdarul de Damasc); *ibidem*, vol.40, p.271, ord.633 din 27 ramazan 987/26 martie 1579 (către defterdarul de Damasc).
- 21 *ibidem*, vol.30, p.105, ord. 254 din 17 safer 985/7 mai 1577 (către beilerbeul și defterdarul de Diyarbakır); *ibidem*, vol. 32, p. 300, ord.549 din 27 zilkade 986/25 ian. 1579 către defterdarul din Diyarbakır.
- 22 *ibidem*, vol.33, p.185, ord.371 din 9 zilkade 985/18 ian. 1578 către beilerbeul de Erzurum; *ibidem*, vol. 41, p.369, ord. 792, din gurre-i zilkade 987/20.dec.1579 către defterdarul de Erzurum.
- 23 *ibidem*, vol.36, p.51, ord. 153 din 6 zilhicce 986/3.febr.1579 către kadiul de Sivas.
- 24 *ibidem*, vol.26, p.214, ord.603 din 21 cemaziülevvel 982/15 sept. 1574 către kadiul de Bursa (cerîndu-i să interzică funcționarea

altor ateliere de confecționare a stofelor cu fir de aur kârhane. În afară de cele de stat, căci, ținându-se prea multe stoffe cu fir de aur, cantitatea de aur "s-a micșorat").

- 25 Ibidem, vol.30, p.103, ord. 249 din 17 safer 985/4 iul.1577 către kadiul de Istanbul, menționându-se că la Istanbul, în prima jumătate a sec. al XVI-lea existau 268 ateliere (tezgâh) de confecționare a stofelor cu fir de argint; în contextul unei "foame" crescînde de argint, sultanul Süleyman (Magnificul) a poruncit reducerea numărului lor la 100, cifră care însă nu s-a respectat, fiind nevoie de noul firman din 1577, care stabilea numărul maxim al acestor ateliere consumatoare de argint la 128, impunându-le să producă mai mult kemha, care consuma mai puțin argint, decît seraser (apud Mihai Maxim, Imperiul otoman în secolul al XVI-lea ..., p.334-335); Mühimme Defteri, vol. 41, p. 180, ord.396 din 6 şevval 987/ 26 nov. 1579 către kadiul de Bursa, poruncindu-i să interzică, în jurisdicția sa, activitatea atelierelor particulare de producere a stofelor cu fir de argint.
- 26 Mühimme Defteri, vol. 67, p.24, ord.54 din gurre-i muharrem 999/ 30 oct. 1590 către kadiul de Istanbul.
- 27 Ibidem, vol.33, p.198, ord. 401 din 8 zilkade 985/17 ian. 1578 către beilerbeii de Erzerum (cu privire la activitatea minei Canice din Kazaua Trol); ibidem, vol. 42, ord. 368, p.93 și 369, p.94, ambele din 9 regeb 989/9 aug. 1581, precum și ord.382 și 383, p.100, ambele din 9 regeb 989/9 aug.1581, documente consemnînd porunca de a se trimite mineri (madenci) din diverse sangeacuri (de Caffa, Adana), din beylerbeylikul Rumeliei etc. la minele de argint de la Sirvan.
- 28 Ibidem, vol. 30, p. 238, ord. 558 din 19 rebiülevvel 985/7 iun.1577, către sangeakbeii Bosniei, menționînd că, descoperindu-se un bogat zăcămint (maden) de argint în locul zis Zirin oğlu din apropierea cetăților Prizren și Astarin, să se deschidă 1-2 puțuri (fırlın) și să se extragă metalul prețios.
- 29 Ibidem, vol.52, p.372, ord.1006 din 19 rebiülahır 992/12 mai 1583 către beilerbeii Bosniei (sangeacbeii Bosniei a fost ridicat la rangul de beilerbeylik în 1580 - M.M.), arătîndu-se că în apropierea frontierei (în ținuturile austriece), lângă cetatea Rastonice existînd o mină de argint, să se cucerească cetatea și mina respectivă, dar în mod discret și prudent, spre a nu se crea complicații în zonă (Imperiul otoman se afla în război cu Iranul și avea nevoie de relații pașnice cu Imperiul habsburgic - M.M.).
- 30 Ibidem, vol.64, p.79, ord. 233 din 21 ramazan 996/14 aug. 1588 către kadiul de Edirne (Adrianopol), cerîndu-i să trimită cîțiva meșteri, cu instrumentele lor, de la monetăria (darbhane) Edirnelui (Adrianopolului), la monetăria Istanbulului.
- 31 Ibidem, vol. 36, p.286, ord. 754 din 27 rebiülevvel 987/ 24 mai 1579 (porunca de înființare a unei noi monetării în Cipru, pentru

a rebate monedă nouă din asprii mici și ciunțiți).

- 32 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, vol. 5, p.629, ord.1755 din 12 zilkade 973/31 mai 1566 către beilerbeii de San'a (interdicția trimerii de arme și argint "în părțile Indiei"); vol.73,p.227,ord. 531-532 din 25 ramazan 1003/3 iunie 1595 ("din vechime breasla negustorilor lua din Țările-bine-păzite (Imperiul otoman - M.M.)aspri și mărfuri și le ducea în Yemen și în alte țări arabe, iar de acolo, luînd(alte) mărfuri, se întorcea(și) făcea negoț, în vreme ce acum unii negustori nu mai iau (cu ei) mărfuri, ci iau kuruşî de argint și-i duc în acele părți, vînzîndu-i ...").
- 33 Ibidem, vol. 61, p.39, ord. 105 din 28 receb 994/15 iulie 1586 către beilerbeii Egiptului (în trecut negustorii otomani care veneau în Egipt, aduceau cu ei mărfuri și luau în schimb mărfuri, în timp ce acum ei aduc cu sine "aur curat" ceea ce provoacă "reducerea" (cantității de) aur și criza (acestui metal în teritoriile otomane); în consecință, se poruncește revenirea la vechea practică și vechea interdicție privind scoaterea aurului în afară).
- 34 Ibidem, vol.28, p.11, ord.21 și 22 din 19 cemazillevvel 984/ 14 aug. 1576, către kadiul de Haleb (unele corăbii fac contrabandă cu argint, pe care-l cumpără în taină și ieftin din Alep și apoi îl vînd scump "în ținuturile persane" (Acem diyarına); vol.52,p.310,ord. 824 din 13 rebillevvel 992/3 iulie 1574 către beilerbeii și defterdarul de Alep și copii beilerbeilor de Damasc(Sam), Bagdad, Basra, Lahsa, Yemen și șerifului de Mecca și Medina (un negustor al Curții din Istanbul mergea cu argint, stoffe și postav/çuha în părțile orientale, pentru a cumpăra pentru Palat pietre prețioase, în condițiile scutirii de plata taxelor vamale).
- 35 Ibidem, vol.3, p. 448, ord. 1341 către beilerbeii de Erzurum (se interzice ducerea în "Partea de Sus" - Yukarı Canib - Iran, de către negustori, a vaselor de aur și argint, precum și a banilor-gheață (nakid akça); vol. 21, p. 216, ord. 517 din 21 zilkade 980 / 25 martie 1573 către beilerbeii de Erzurum și copii către beilerbeii de Van, Diyarbekîr, Bagdad, Basra, Şehrîzol și Lahsa (față de unele încălcări de pînă acum, pe drumuri tainice, și în ciuda unor avertismente repetate anterioare, se reiterează interdicția fermă de scoatere a aramei-bakîr, argintului, asprilor buni - iri akça, cailor buni și cerealelor, cu un termen mai general mühimmat-provizii, înspire Iran); vol.22, p.238, ord.461 din 14 rebilâhîr 981/ 13 aug. 1573 (repetarea interdicției anterioare, cu adaosul interzicerii scoaterii puștilor); vol.26, p.199, ord.549 din 19 cemazillevvel 982/6 sept. 1574 către beilerbeii și defterdarul de Erzurum (majoritatea monedelor de argint bătute în tîrgul Çatha, subordonat Erzurumului, sînt, se afirmă, cu lipsă la greutate și chiar și acelea sînt duse de negustori în Iran, încît nu se mai găsește monedă bună, adevărată-sahîh para, pe piață, calpuznii (kal-bazanlar) introduc în comerț monedă calpă, iar contribuabilii

(reaya) nu au cu ce-și plăti impozitele ; se interzic categoric astfel de practici, poruncindu-se și mutarea tarapanalei din Çatha în orașul Erzurum (nefs-i Erzurum) ; vol. 39, p. 128, ord. 303 din 8 zilhicce 987/26 ianuarie 1580 către beilerbeiu de Erzurum și copii către beilerbeii de Diyarbakır, Van, Bagdad, Şehr-i zol, Rum, Basra, Lahsa, Alep, Damasc (se interzice scoaterea în vilaietele orientale, adică iraniene, a aurului, argintului, aramei, cositorului, plumbului și kuruş-ilor, se instituie în acest scop paza drumurilor și trecătorilor).

- 36 Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Mühimme Defteri, vol. 28, p. 174, ord. 405 din 25 receb 984/18 oct. 1576 către kadii Rumeliei și Anatoliei : negustorii din "Țările bine păzite" (Memâlik-i mahruse) adică din Imperiul otoman - iau aramă din Ungaria (Micaristan) și o trec în Anatolia, ceea ce provoacă pagubă minelor de aramă de aici ; de aceea, în viitor arama să se vîndă doar în Rumelia, să nu mai fie trecută în Anatolia ; vol. 51, p. 70, ord. 217 din 2 şaban 991/21 aug. 1583 către intendentul monetăriei (din Istanbul) Nesimi Çavuş : să fie prinși cei care duc în "Cealaltă Parte" (Öte Yaka), adică în Iran, "aspii grosolani" (kaba akçe), bătuți cu lipsă la greutate, anume 470 și 480 akçe din 100 de dirhemi de argint (în loc de 450 akçe, cît prevedeau normele legale). Cu alte cuvinte, falsificatorii bat akçe suplimentare din argintul economisit din baterea cu lipsă la greutate și le trec, prin contrabandă, în părțile iraniene. Vezi și Mühimme Defteri, vol. 51, p. 1, ord. 1 din receb 991/21 iul. - 19 aug. 1583 către kadiul și eminul de Gallipoli (Gelibolu) : interdicție similară celei precedente, menționându-se, în plus, trecerea clandestină de argint (gümüş), kuruş-i și aramă spre "Cealaltă Parte".
- 37 Ibidem, vol. 33, p. 73, ord. 149 din 8 ramazan 985/19 nov. 1577 către kadiul de Serebreniçe (din teritoriile sîrbești) : "strîngătorul de haraci, Mehmet, a adus o mare parte din suma încasată în aspi falși (Kalp), care, s-a constatat, provin din satele Hama și Zalendiye, situate în apropierea minei Serebreniçe. Vezi și porunca adresată beilerbeiuului și defterdarului de Erzurum la 19 cema-zîllevvel 982/6 sept. 1574 (ibidem), vol. 26, p. 199, ord. 549), mai sus citat, în care se amintește că, din cauză abundenței de monedă calpă și a lipsei de monedă bună în provincia respectivă, raiile nu-și pot plăti dările.
- 38 Ibidem, vol. 41, p. 134, ord. 299 din 15 ramazan 987/5 nov. 1579 : soldele oștenilor de pază (mustahfizlar) din cetatea Rhodosului, plătite din veniturile mukataa'lei (arenda veniturilor) locale, au constatat "în cea mai mare parte din bani cu lipsă la greutate (zilyiif)", ceea ce necesită strîngerea din nou a acestora la un loc și trimiterea la Istanbul, pentru a fi rebătute la monetărie ; vol. 64, p. 109, ord. 297 din 15 şevval 996/7 nov. 1588 către kadii de Chilia (Kili), Cetatea Albă (Akkerman), Tighina (Bender) și Soroca (Sarata!) : negustorii și țăranii (reaya) nu vor să primească banii

pentru alimentele date oștenilor, spunând că "atunci cînd nu sînt de aramă și din plumb, akcelele adevărate sînt mici (hurda)".

- 39 Ibidem, vol. 41, p.56, ord. 118 din 20 șaban 997/12 oct. 1579 către (sangeac)beii de Aydîn și Saruhan (Anatolia); ibidem, vol.48, p.15, ord. 38 din 15 receb 990/5 aug. 1582 către kadiul de Karatova (Kratovo); vol. 48, p.12, ord. 31 din 15 receb 990/ 5 aug. 1582 către (sangeac)beii și kadiul de Üsküb (Skoplje) etc. Acțiunea a continuat după reforma din 1584-1586 (de ex. Mühimme Defteri, vol. 70, p. 73, ord. 146 din 14 cemaziüllevvel 1001/16 febr. 1593 către kadiul de Istanbul).
- 40 Başbakanlık Arşivi, İstanbul, Mühimme Defteri, vol.3, p.491, ord. 1459 din 23 zilkade 967/27 august 1559 către kadiul de Bursa și p. 492, ord. 1460 din aceeași zi către același kadiu (unii indivizi acumulează și tolesc argint în casele lor); vol. 3, p.387, ord. 1150 din 22 șaban 967/18 mai 1560 către kadiul de Edirne (să trimită la Istanbul pe un anume Mehmed, care bate aspri falși); vol. 26, p. 154, ord. 407 din 22 rebiiülâhîr 982/11 aug. 1574 către beilerbeii Rumeliei (8 calpuzani din kazaua Tîrnovo să fie trimiși la Istanbul); vol. 30, p.113, ord. 273 din 17 safer 985/7 mai 1577 către sangeacbeii și kadiul de Yenîşehir (Anatolia) (în rîndul populației se află "foarte multă monedă calpă și ciuntită"); vol.31, p. 48, ord.123 din 4 cemaziüllevvel 985/20 iul. 1577 către sangeacbeii de Hamideli și kadiul de Gönân (s-au găsit foarte multe "kalb akçe" fa sangeacurile lor); vol.33, p.171, ord. 385 din 2 cemaziülâhîr 985/18 iul. 1577, p.213-214, ord. 473-474 din 14 cemaziülâhîr 985/30 iul. 1577 către sangeacbeii de Menteşe, Aydîn și Saruhan, p.215, ord. 477 din aceeași zi către kadiul de Edirne; vol.33, p.83, ord. 170 din 8 ramazan 985/19 nov. 1577 către sangeacbeii Bosniei (kalb akçe în acest sangeac); vol. 33, p. 195, ord. 394 din 8 zilkade 985/17 ian. 1578 către sangeacbeii de Amasya și kadiul de Havza (Süleymanoğlu Hasan din satul Mahmud împreună cu alți 15 indivizi fac monede false); ibidem, p.310, ord. 642 din 15 zilhicce 985/23 febr. 1578 către sangeacbeii de Amasya; ibidem, p. 321, ord. 670 din 17 zilhicce 985/25 febr. 1578 și vol.35, p.217, ord. 545 din 12 receb 986/14 sept. 1578, către sangeacbeii de Üsküb (Skoplje) privitoare la calpuzani; vol. 34, p.130, ord. 281 din 12 safer 986/20 aprilie 1578 către sangeacbeii și kadiul de Bursa (să se taie mîna unui anume Budak, prins că falsifică aspri); vol.35, p.46, ord. 104 din 19 rebiiülâhîr 986/25 iunie 1578 către kadii sangeacbeii kurilor de Hüdavendigâr, Karesi și Biga (majoritatea akceleleor folosite în comerț în sangeacul Karesi sînt ciuntite și "roșii" deci de aramă); vol. 35, p.233, ord. 582 din 16 receb 986/18 sept. 1578 către beilerbeii de Timişoara, în jurisdicția căruia s-ar bate kuruş-i (taleri) falși. Pentru falsificări de monede vezi, de asemenea, Mühimme Defteri, vol. 40, p.234, ord. 531 din 4 ramazan 987/27 oct. 1579 către kadii de Şi-

- vas, Artıkabad, Hüseynabad, Tokat, Zile, Amasya, Mecitözü și Sorgun, și p. 253, ord. 581 din 13 ramazan 987/3 nov. 1579; vol. 41, p. 220, ord. 488 din 18 şevval 987/8 dec. 1579 privind livaua (san-geacbeilikul) de Menteşe; vol. 42, p. 53, ord. 260 din 13 cema-ziülâhfr 989/26 iul. 1580 privind sangeacul Aydıñ și p. 66, ord. 291 din 23 cemaziülâhfr 989/5 aug. 1580 (atelieri clandestine în munții Bosniei); vol. 46, p. 99, ord. 186 din 21 şaban 989/20 sept. 1581 către kadii de Kula și Göre Silindi, p. 102, ord. 192 din 22 şaban 989/21 sept. 1581 către sangeacbeilikul de Aydıñ; vol. 47, p. 105, ord. 269 din 17 rebilulâhfr 990/13 dec. 1582 către kadiul de Balat, p. 192, ord. 446 din 17 cemaziülâhfr 990/9 iun. 1582 către beilerbeilul Bosniei, p. 256, ord. 617 din 5 rebilulâhfr 990/29 aprilie 1582 către kadiul de Geyve; vol. 48, p. 90, ord. 244 din 25 şaban 990/14 sept. 1582 și p. 209, ord. 586 din 3 zilkade 990/29 dec. 1582, ambele către kadiul de Rusciuk; vol. 48, p. 152, ord. 421 din 6 şevval 990/3 nov. 1582 către kadiul de Çernova; vol. 48, p. 169, ord. 471 din 6 şevval 990/3 nov. 1582; p. 188, ord. 524 din 15 şevval 990/12 nov. 1582 și p. 276, ord. 796 din 4 muharrem 991/28 ian. 1583, toate trei către kadiul de Üsküb (Skoplje); vol. 48, p. 352, ord. 1032 din 28 safer 991/22 mart. 1583 către sanceakbeilul de Alacahisar și ord. 1034 din aceeași zi către kadiul de Bursa; vol. 52, p. 316, ord. 840 din 18 rebilulevvel 992/11 april. 1583 privind arestarea bijutierului Yorgi din or. Ohrida, dovedit a fi cal-puzan etc. Pentru părțile balcanice vezi și dr. Skender Rizaj, Counterfeit of money on the Balkan Peninsula from XV to the XVII Century, "Balcanica", I, Beograd, 1970, p. 71-79.
- 41 Başbakanlık Arşivi (Istanbul), Mühimme Defteri, vol. 26, p. 199, ord. 549 din 19 cemaziülellevvel 982/6 sept. 1574 către beilerbeilul și def-terdarul de Erzurum (monede de argint cu lipsă la greutate, bătu-te în tîrgușorul Catha de la frontiera cu Iranul); vol. 31, p. 171, ord. 385 din 2 cemaziülâhfr 985/18 iulie 1577 (unui meșter de la Monetă-ria Istanbulului i se taie o mînă pentru falsificarea monedelor); vol. 33, p. 6, ord. 11, din 13 şaban 985/26 oct. 1577 și p. 206, ord. 421 din 8 zilkade 995/17 ian. 1578 și vol. 35, p. 275, ord. 696 din 27 receb 986/29 sept. 1578; privind falsificări de aspri la monetăria Adrianopolului (Edirne); vol. 35, p. 164, ord. 417 din 15 cema-ziülellevvel 986/19 aug. 1578 și p. 276, ord. 698 din aceeași zi, pre-cum și vol. 46, p. 242, ord. 539 din 15 zilkade 989/11 dec. 1581 pri-vind toată monetăria de la Skoplje; vol. 35, p. 275, ord. 696 din 27 receb 986/29 sept. 1578 și p. 281, ord. 712 din aceeași zi, pre-cum și vol. 48, p. 85, ord. 235 din 3 şaban 990/23 aug. 1582 pri-vind monetăria de la Novobrd (primul document privește și Kra-tova); vol. 51, p. 70, ord. 217 din 2 şaban 991/21 aug. 1583 către Nesimi Cavuş, intendentul Monetăriei (din Istanbul); se bat aspri cu lipsă la greutate, care trec în "Cealaltă Parte" (Ote Yaka), adică în

părțile iraniene.

- 42 Între 1550 și 1570 aceste metale prețioase din Lumea Nouă apărură la Genova, dar încă nu invadară Raguza, căci în arhivele sale nu se întâlnesc încă mențiuni ale realilor și ducăților spanioli, ci ale ducăților venețieni și asprilor otomani (H. Inalcik, Bir tetkik münasebetiyle..., p. 656). După 1580 începură să curgă, venind de la Sevilla, prin Genova, în cantități tot mai mari și într-un ritm tot mai susținut, realii spanioli, care invadară Imperiul otoman (vezi mai jos nota 59).
- 43 H. Sahillioglu, Osmanlı Para Tarihinde, Tabelul 5.
- 44 Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Mühimme Defteri, vol. 73, p. 97, ord. 221, din 17 şevval 1003/25 iunie 1595 către beilerbeii Rumeliei: se menționează că "în Rumelia unele mine și-au redus producția, iar altele au ajuns cu totul în stare de părăsire..."
- 45 F. Braudel, La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, Paris, 1949, p. 393; vezi și confirmarea după surse turcești la O. L. Barkan, La "Mediterrannée" de Fernand Braudel vue d'Istanbul, "Annales E.S.C.", 1954, p. 195-197.
- 46 Voyages en Egypte de Johann Wild 1606-1610, traduits de l'allemand, présentés et annotés par Oleg V. Volkoff, în col. Voyageurs occidentaux en Egypte, vol. IX, IFAO, Caire, 1973, p. 96, trad. rom. Mihai Maxim, în Orașul medieval. Culegere de texte (coord.: R. Manolescu), București, 1976, p. 199.
- 47 H. Inalcik, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş..., p. 651-661; N. Beldiceanu, La crise monétaire ottomane au XVIe siècle et son influence sur les Principautés Roumaines, "Südost-Forschungen", Band XVI, München, 1959, S. 70-86; O. L. Barkan, XVI. Asrın ikinci yarısında Türkiyede fiyat hareketleri (Dinamica prețurilor în Turcia în a doua jumătate de secolului al XVI-lea), "Belleten", XXXIV, nr. 136/1970, p. 557-607 (variantă: Les Mouvements des prix en Turquie entre 1490 et 1650, în vol. Histoire économique du monde méditerranéen (1450-1650). Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel, Paris, 1973, p. 65-79; idem, The Price Revolution on the Sixteenth Century..., p. 3-28; Mihai Maxim, Considérations sur la circulation monétaire..., p. 407-415; Vuk Vinaver, Monetarna Kriza u Turskoj (1575-1650), în "Istoriski Glasnik Srbije", 3-4 (Beograd, 1958), p. 113-153; idem, Pregred istorije novca u Jugoslovenskim Zemljama (XVI-XVIII vek). (Aperçu de l'histoire des monnaies aux Pays Yougoslaves XVIe-XVIIIe siècles), Beograd, 1970, p. 63-67 ș.a.; Liuben Berov, Dvizenieto na cenite na Balkanite prez XVI-XIX v.i. evropeiskata revoljucija na cenite. (Prices in the Balkans during the 16th - 19th centuries and the European revolution of prices), Sofija, 1976, p. 37-60, 151-181 ș.a.
- 48 Başbakanlık Arşivi (Istanbul), KPT, Ruznâme Defteri (Jurnal al Trezoreriei otomane exterioare). 1369/7, p. 77, 88, 93 ș.a.

- 49 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, vol.58, p. 288, doc. 734.
- 50 H.Sahillioğlu, Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi, p. 12 ; H. Inalcik, Adaletnâmeler ("Cărti ale dreptății"), în "Belgeler", vol. IV, nr.7-8, Ankara, 1967, p.131; M.Maxim, Considérations sur la circulation monétaire, p.410,414.
- 51 O.L.Barkan, Les Mouvements des prix en Turquie, p.72.
- 52 İsmail Galib, Takvim-i Meskûkât-i Osmaniye (În caractere arabe), Istanbul, 1307, 1889-1890, p.150 ; İ.H.Danışmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (Cronologia explicativă a istoriei otomane), 10, Türkiye Yayınevi, Istanbul, 1971, p.111-113.
- 53 O.L.Barkan, Les Mouvements des prix en Turquie, p.12.
- 54 DIR, A, veac. XVI, vol.IV, doc.24. Pentru influența devalorizării asupra obligațiilor economice-financiare ale țărilor române, vezi : Mihai Maxim, Considérations sur la circulation monétaire, p.412-415 ; idem, Culegere de texta otomane, doc. 13, p. 58-61 ; idem, Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, "Revista de istorie", tom. 32, nr.9, 1979, p. 1738-1739, 1749, 1755-1757.
- 55 I.H.Danışmend, op.cit., loc.cit.
- 56 M.Maxim, Considérations sur la circulation monétaire, p.414; J. Wild, în Orașul medieval (trad.M.Maxim), p.199.
- 57 H.Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihinde ..., p.15.
- 58 Ibidem; O.L.Barkan, Les mouvements des prix en Turquie, p.75.
- 59 Em.Condurachi, Inceputurile penetrației telerilor austriaci la Sudul Dunării, în "Buletinul SNR", XXXVII, 1943, nr. 91, p.71-75 ; O.Iliescu, Moneda în România, București, 1970, p.41,43,50 ș.a. ; H.Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihinde..., p.12-13 ;pentru prima jumătate a sec. al XVII-lea, vezi Katiușa Pîrvan, Asprul otoman în contextul circulației monetare din țările române din prima jumătate a sec. al XVII-lea, teză de licență, București, 1980 (mss.).
- 60 Mihai Maxim, Egiptul otoman în secolele XVI-XVII în lumina unor noi izvoare și cercetări, "Revista de istorie", tom.33, 4, 1980,p.737, nota 30; H.Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihinde, p.9 ;J.Wild, aflat în Egipt între 1606-1610, scria că "asprul nu mai are căutare în Egipt" (Voyages en Egypte de Johann Wild, 1606-1610),p.96.
- 61 Pentru influența "capitulațiilor" acordate țărilor occidentale după 1569, vezi Mihai Maxim, Imperiul otoman în secolul XVI și prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Istoria evului mediu (coord.: R.Manolescu), III, București, 1978, p.342-343 ; idem, Egiptul otoman în secolele XVI-XVII, p.736-737.Mai recent și cu un punct de vedere nou, F.Braudel, L'empire turc est-il une économie-monde?, în vol. Mémorial Omer Lütfi Barkan, Paris, 1980, p.43-49.
- 62 Mihai Maxim, Egiptul otoman în secolele XVI-XVII, p.739.
- 63 F.Braudel, L'empire turc est-il une économie-monde?, p. 39-50. Vezi și Andreas Tietze, Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans of 1581, Edition, Translation, Notes, I, Wien,1979, p.59-60 (autorul reco-

- mandă sultanului ca cheltuielile să nu-i depășească veniturile).
- 64 Mihai Maxim, Imperiul otoman în secolul XVI și prima jumătate a secolului al XVII-lea, p.333.
 - 65 I.Galib, Takvim-i Meskûkât-i Osmaniye, p.80 ; Ahmed Rasim, Osmanlı Tarihi, I, Istanbul, 1326-1328/1908-1910, p.334 ; M.Z Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Dicționar de termeni și expresii istorice otomane), III, Istanbul, 1954, p. 304 ; Ekrem Kolerkiç, Osmanlı İmparatorluğunda Para (Banii în Imperiul otoman), Ankara, 1958, p.31 (şahî bătut după cucerirea Tabrizului) ; O.Iiescu, Une monnaie orientale peu connue signalée en Valachie vers 1600, "Studia et Acta Orientalia", 3, 1961, p. 197 - 200 + pl.
 - 66 H.Sahillioglu, Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740, p.3.
 - 67 H.Sahillioglu, Osmanlı Para Tarihinde..., p.10.
 - 68 M.Akdağ, Türkiye'nin iktisadî vaziyeti, "Belleten", XIII, Ankara, 1949, p.516-517.
 - 69 M.Maxim, Considérations sur la circulation monétaire, p.415.
 - 70 O.Iiescu, Une monnaie orientale peu connue, p.197 ; Maria Soveja, Acte inedite din cancelaria domnească a Țării Românești în secolele XVI-XVII, în "Revista Arhivelor", vol.XXXV, nr.1, 1973, p. 145, doc. 2.
 - 71 Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Mühimme Defteri, vol.66, p.220, ord. 465.
 - 72 A.Veress, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, III, București, 1931, p.29-30, doc. 14 și p. 74, doc.35.
 - 73 Călători străini despre țările române (red.resp.Maria Holban), vol. III, București, 1971, p.295.
 - 74 Başbakanlık Arşivi, KPT, Ruznâme Defteri, 1772/9, p.30, 58, 125, 135 ; Mihai Maxim, Considérations sur la circulation monétaire, p.410, 415.
 - 75 Başbakanlık Arşivi, KPT, Ruznâme Defteri, 1772/9, p.55, 69, 70, 74, 104, 125 ; M.Maxim, Considérations, p.409-415.
 - 76 M.Maxim, Considérations, p.409, 413.
 - 77 Ibidem, p.414.
 - 78 Ibidem, p.415.
 - 79 O.Iiescu, Cu privire la haraciul țărilor române în secolul al XVI-lea, "Revista de istorie", tom. 21, 2, 1979, p.558-559.
 - 80 Referire (ibidem, p.558, n.17) la Elena Isăcescu, Les monnaies en Valachie au XVIe siècle (Le trésor de Țăriceni, district de Lehliu), "Studia et Acta Orientalia", VII, 1968, p.263-271 + pl.
 - 81 Referire (O.Iiescu, op.cit., p.558, n.18) la un act (publicat în DIR, vec. XVII, B., vol.III, p.324), care amintește vânzarea unei păduri pentru 80 şaini (transcris greșit şrini) în vremea lui Mihai Viteazul.
 - 82 I.Artuk, Kanunf Sultan Süleyman adına basılan sikkeler (Monedele

bătute în numele lui Kanunf Sultan Süleyman), TTK Basımevi, Ankara, 1972, p.23, 68, 173-174 ; idem, art. Sikke (Moneda) în İslam Ansiklopedisi (Enciclopedia Islamului), vol.X, Istanbul, 1966 , p.621-640.

83 Erdoğan Merçil, art. Şahf în İslam Ansiklopedisi, X, p.281.

84 Aceste informații au fost reunite în articolul citat în nota precedentă. În plus, amintim un firman din 1573, "care cerea să se bată selimî în loc de şahf la Diyarbakır (Amid), pentru a fi folosiți ca irsaliye (trimitere) (la Istanbul) la plata oștenilor și pentru raialele de pe hass-urile împărătești" (E.Kolerkılıç, op.cit., p.40). Vezi și A.Tietze, Mustafâ'Ali's Counsel for Sultans of 1581, p. 79 (M. Ali relatează cazul unei percepții de amendă de către un cadu din zona Alepului, către 1581, în şahf) și p.81 (autorul asemuie galbenii cu soarele, şahf cu luna și asprii - doar - cu stelele). Prezența masivă a şahf (padîşahf)-ilor ca monedă de argint, folosită cel mai des (după aspri) în cumpărături, împrumuturi, dote de căsătorie, plată a impozitelor, chiriiilor etc. este dovedită de numeroase documente din registrele de judecată ale kadiului de Ankara din anii 1583-1590 (vezi Halit Onğan, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili, Ankara, 1958, doc.47,89,177,233, 419, 426, 456, 727, 944, 999 ș.a. ; idem, Ankara'nın İki Numaralı Şer'iye Sicili, Ankara, 1974, doc. 7, 209, 235, 262, 270, 487, 671, 806, 1000 , 1393, 1441 ș.a.).

85 Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, vol. 39, p.242, doc. 477 din 21 muharrem 988/9 mart. 1580 : să se bată para, osmanî(akçe) și şahf în monetăria din Alep, dar cu aliaj(ayar) autentic și întreg; ibidem, vol. 48, p. 41, ord.116 din 24 receb 990/14 aug.1582 către beilerbeyul, kadiul și defterdarul de Damasc(Sam): trimițînd scrisoare, aceștia nu arătat Porții că, deși din vechime s-a bătut totdeauna para la Damasc, acum însă se bate totdeauna numai şahf, a cărui valoare, odinioară de 3,5 parale, a ajuns acum la 5 parale; de aceea, toată lumea bate şahf: din 100 dirhemi de argint se bat 200 de parale sau, la baterea şahf-ului, 80 de şahf, care, cîte 5 parale piesa, fac 400 parale. Or, au cerut numiții dregători, cîtă vreme greutatea (vesin) paralei și cea a şahf-ului nu vor fi făcute egale, situația raialelor nu va putea fi pusă în ordine ; de aceea se ordonă baterea celor două monede la aceeași greutate (document din care rezultă limpede că şahf-ul era o monedă de argint, cu o greutate de 3,747 g argint și cu o valoare de 5,6-6 aspri, ceea ce corespunde perfect cu indicațiile cataloagelor numismatice (Nuri Pere, nr.290-291 etc.; Schaendlinger, op.cit., p.73), precum și cursurilor oficiale de la Vistieria otomană, consemnate în Ruznâme Defterleri (vezi notele 48 și 100) ; Mühimme Defteri, vol. 58, p.280, ord. 713, din 17 ramazan 993/13 sept. 1585 către beilerbeyul, kadiul și defterdarul de Egipt(Mısır) ; banii pentru cheltuielile pelerinajului, trimiși pentru Mecca și Medina (Haremeyn), fiind

- "şahf roşii" (adică falşi), nu au trecut acolo, deci să se trimită în loc florini (galbeni); vezi şi Mühimme Defteri, vol. 62, p.173, ord. 385 din 12 safer 996/12 ian. 1588 către beilerbeiu, kadiul şi defterdarul de Alep (cõpii şi către omologii lor de Sam-Damasc, şi Trablus-Tripoli), cerându-le să se respecte cursul oficial al galbenilor (altun), kuruş-ilor şi padişahf-ilor, care este mai mare în acele părţi decât la Istanbul, ordiñ reiterat către aceiaşi în plus către beilerbeii Anatoliei şi Rum-ului şi către sangeacebiul de Ankara, la 21 rebillevvel 996/20 mart. 1588 (ibidem, p. 212, ord. 478), precizându-se şi cursurile oficiale : 120 aspri pentru 1 altun, 80 aspri pentru 1 kuruş(guruş) şi 8 akçe pentru 1 padişahf. Numeroase documente din Mühimme Defterleri vorbesc de baterea clandestină de şahf(padişahf) : vol.48, p.369, ord. 1075 din 991/1583 (în sangeacebilik de Beyşehri-Anatolia, se bat şahf, altfni şi aspri falşi) ; vol.64, p.30, ord.79 din evahir-i rebillevvel 997/28 ian. - 16 febr. 1589 (şahf falşi se bat în kazaua Marmara de către creştinii-zimmi - "Istrati Dimo" şi "Istrati Yorgi") şi p.123, ord. 321 din 996/1588 (calpuzani de şahf în sangeacebilik de Hertegovinei) ; vol. 48, p.291, ord. 853 din 13 muharrem 991/6 febr. 1583 (şahf calpi şi ciunţii vin la Istanbul din părţile orientale :Erzurum, Amid/Diyarbakır, Alep şi Bagdad). Vezi şi Mühimme Defteri, vol. 68, p. 35, doc. 73 din 999/1590-1591 către beilerbeiu de Rum (Anatolia) şi kadii din sangeacebilik de Canlk, în care se arată că un anume Kanlioğlu Ali, ceauş al Porţii, împreună cu un mare număr de călăreţi, colindând satele, a luat cu forţacfe 30-40 altfni(galbeni) din fiecare sat, precum şi kuruşi, împărţind în schimb 20.000 de kalp padişahf (padişahf falşi).
- 86 Ismail Galib, op.cit., p.79-80, 113-132, 152-153, 179 ; nr. 279, 280, 324, 329, 332-334, 361, 362, 365-366, 368, 369, 372, 375-377, 382-383, 386-387, 419, 420, 428 ş.a.
- 87 Nuri Pere, Osmanlılarda Madenî Paralar (Banii de metal la otomani), Istanbul, 1968, nr.196-202 (sub Süleyman I) ; nr.247-250 (Selim II) ; nr.284-295 (Murad III) ; nr.331-339 (Mehmed III) ;nr. 364-365 (Ahmed I) ; nr.432-433 (Ibrahim I) ; nr.452-455 (Mehmed IV).
- 88 Vezi supra nota 81.
- 89 Anton C.Schaendlinger, Osmanische Numismatik, p.95-III + Tabel 2.
- 90 Cu această opinie s-a declarat de acord şi Ibrahim Artuk, pe care l-am consultat la Istanbul, la 14 oct. 1981, pe această temă. De altfel, şi Halil Sahillioğlu scria în 1978 (Osmânli Para tarihinde Dünya Para, p.8) că monedele şahf se puteau numi şi dirhemî.
- 91 Vezi supra nota 84. În plus, M. Akdağ, Türkiyenin iktisadî vaziyeti, p.518-519 (şahf cu greutatea de 3,656 g bătuti de Selim II şi Murad III) ; H. Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para Hareketi, p.15 (febr. 1566 : şahf de 4,77 g), ceea ce concordă cu datele numismatice.
- 92 I.Galib, op.cit., p.151-153.

- 93 H. Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihinde ..., p. 8. Această origine iraniană a sahf-ilor din epoca Safavizilor, Zend-ilor și Kadjar-ilor a fost sugerată și de M. Belin (Türkiye iktisadî tarihî hakkında tetkikler, trad. turcă de M. Ziya, Istanbul, 1931, p. 11, nota 3).
- 94 H. Sahillioğlu, Bursa Kadi Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak "Kitabü'l-Kadi" ve "Süftece"ler ("kitabü'l-Kadi" și "Süftece"-le ca instrumente de plăți interne și externe, în registrele kadiilor de Bursa), în Türkiye İktisadî Tarihi/Semineri. Metinler/Tartışmalar (Seminar de istorie economică a Turciei. Texte și discuții), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975. p.108-109 (documente din 1479). Valoarea acestei monede era, în general, de 6 aspri (ibidem).
- 95 Mihai Maxim, Un trésor d'aspres turcs des XVe-XVIe siècles découvert à Bertești, département de Brăila, în "Studia et Acta Orientalia", X, (Bucarest, 1980), p.93.
- 96 H. Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihinde ..., p.8.
- 97 S. Çahotin, în "Zapiski vostochnogo otdelenija Imperatorskogo russkogo arheologiceskogo obsçestva", tom VI, p. 4 ; Ekrem Kolerkiliç, Osmanlı İmparatorluğunda Para, p. 30 ; Mihai Maxim, Egiptul otoman în secolele XVI-XVII, p.729 și p.736, n.30.
- 98 İsmail Galib, op.cit., p.152-153.
- 99 Vezi în acest sens firmanul lui Selim II din 22 zilkade 980/26 mart. 1573 în E. Kolerkiliç, op.cit., 9.40
- 100 Faimoasa victorie a lui Selim I asupra armatei safavide, la Caldiran, a avut loc la 23 aug. 1514, intrarea în Tabriz a sukanului a 16 sept. 1514, iar cucerirea cetății Amid, centrul provinciei Diyarbakır ("țara cuprului") la 19 sept. 1515 (I.H. Danışmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (Cronologia explicativă a istoriei otomane), Istanbul, 1971, fasc. 5, p.11-13 și 22.
- 101 A. Schaendlinger, Osmanische Numismatik, p.73. După Sahillioğlu (Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi), p.3, moneda avea (la 1513) 1 miskal (4,608 g).
- 102 Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Kepeci tasnifi (KPT), 1869/9, p. 21, 23, 25, 60, 62, 67, 82, 90 etc. (7,5 aspri la plăți, 7 aspri la în-casări, iar de sfârșitul lui 1583, decembrie, - vezi supra nota 48 - cursul padişah-ului devine unic: 8 aspri piesă). Confirmarea cursului oficial de 7,5 aspri pe piață, vezi la Ankara (iulie 1583) în registrele kadiului : Halit Ongan, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicilli, doc. 89 ; vezi și Orașul medieval. Culegere de texte, doc. 116 (trad. Mihai Maxim).
- 103 Erdoğan Mercil, art. Şahf, în İslam Ansiklopedisi, X, p.281.
- 104 Murat Çizakça, A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900), în "Journal of the Economic and Social History of the Orient" (JESHO), (Leyden), vol. XXIII, Part I-II (1980), p.144, 148-149.

- 105 H. Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihinde..., Tabel 5.
- 106 Vezi supra, nota 85.
- 107 C. Orhonlu, Telhîşler (1597-1607) (Telhis-uri...), Istanbul, 1970, p.12, 13, 29, 30, 120, 126.
- 108 E vorba, evident, de un curs forțat, oficial (Halil Sahilloğlu, XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbulda Tedavüldeki Sikkelerin Râici, în "Belgeler", I (1-2), Ankara, 1964, p.232-233.
- 109 İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, Istanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdaki İslamî Sikkeler Kataloğu, II, Istanbul, 1974, p. 577, nr. 1683.
- 110 Elena Isăcescu, Tezaurul monetar din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, descoperit la Râmnicu Vlcea, în BSNR, an. LXX-LXXIV (1976-1980), nr. 124-128, București, 1981, p.331-339 și notele 32-33 (tezaurile de la Tăriceni și Gălbinași, jud. Ilfov, și Baia, jud. Suceava, din a doua jumătate a sec. al XVI-lea).

UNE GUERRE MONÉTAIRE AU XVIe SIÈCLE: LE PADIŞAHÎ CONTRE L'ASPRE

Résumé

En s'appuyant sur une documentation inédite, tirée des Archives de la Présidence du Conseil (Başbakanlık Arşivi), d'Istanbul ainsi que sur la confrontation des sources documentaires et des données numismatiques, l'auteur a pu constater que la monnaie connue dans les sources documentaires sous le nom de şahî ou padişahî ("la monnaie impériale") n'était que le dirhem des catalogues numismatiques. En effet, les dirhems émis par Selim Ier et par ses successeurs, après leurs conquêtes iraniennes (donc après 1514-1515) à Van, Diyarbakir (Amid), Bagdad, Damas, Aleppo, Tebriz, Gendje etc., avaient les mêmes lieux d'émission, le même poids (de 4,7-4,6 g à 2 g) et la même valeur (de 6 à 8 aspres au XVIe siècle) que les padişahî's dont parlent les documents d'archives. Il s'agit donc d'une monnaie ottomane d'origine arabo-iranienne, qui - sous une dénomination nouvelle - continuait la tradition des şahruhf's iraniens (attestés sur le marché de Brousse dans la deuxième moitié du XVe siècle) dans les territoires de l'Anatolie orientale ainsi que la pratique monétaire des dirhems arabes dans les territoires arabes annexés à l'Empire ottoman après 1516-1517.

On explique aussi les raisons du triomphe du padişahî sur l'aspre ottoman au cours du XVIe siècle.

MONEDELE DESCOPERITE ÎN CIMITIRUL DE LA RADOVANU, JUD. CĂLĂRAȘI ȘI SEMNIFICAȚIA LOR SIMBOLICĂ

de MARIA COMȘA

La sud-vest de actualul sat Radovanu se află Lacul Coadele și valea numită după lac Valea Coadelor¹. Este o vale sinuoasă, mărginită de o parte și de alta de terase înalte. Pe valea Coadelor odinioară curgea un pârâș (azi șecat), care se vărsa în Lacul Coadele, având și el acum un debit de apă mult mai scăzut. Existența acestui pârâș care intra pe Valea Coadelor dinspre "Valea Lacului Porcului" a făcut posibilă dezvoltarea unor așezări omenști de-a lungul mai multor secole.

Astfel pe terasa joasă a pârfului (azi șecat) din Valea Coadelor a existat o prosperă așezare din sec. VI-X, iar poalele terasei înalte până la mijlocul pantei au fost ocupate de o întinsă așezare, databilă în a doua jumătate a sec. al XV-lea și până pe la mijlocul sec. al XVIII-lea².

Cimitirul ultimei așezări se află în vale, în punctul "Pe Neguleasă", suprapunându-se peste o parte a locuirii din sec. VI-X. Din acest cimitir, în cursul campaniilor de săpături din anii 1964-1969 și 1972-1973 au fost săpate 159 de morminte³, orientate creștinește vest-est (capul la vest), cu unele deviații.

Mai bine da o treime din cei decedați aveau cîte o monedă de argint, izolată, depusă intenționat.

În cele ce urmează nu vom prezenta necropola medievală de la Radovanu în ansamblul ei, ci ne vom referi doar la mormintele care conțin monede izolate, indicind datarea lor și poziția lor în mormînt⁴.

"Pe Neguleasă"

- 1.-M.2 (1964), Ungaria, Maximilian, dinar 1568 (mfna dreaptă, pe umăr).
- 2.-M.3 (1964), Imp.otoman, para, sec.XVII (copil, pe piept).
- 3.-M.11 (1964), Imp.otoman, para, sec.XVII (mfna dr. ? pe abdomen).
- 4.-M.14 (1965), Imp.otoman, aspru, sec.XVII (copil = inf. II, pe șoldul dr.).
- 5.-M.16 (1965), Ungaria, Rudolf II, dinar, 1576-1612 (mfna st. pe abdomen).
- M.16 (1965), Ragusa, Grosetto, începutul sec.XVII (prinsă cu un fir la urechea st.)⁵.
- 6.-M.19 (1965), Ragusa, Grosetto, începutul sec.XVII (mfna dr. pe piept).
- 7.-M.21 (1965), Imp.otoman, aspru, sec.XVII (mfna dr. pe piept).
- 8.-M.23 (1965), Imp.otoman, Mustafa I, aspru, 1617-1618 (mfna dr. pe piept).
- 9.-M.24 (1966), Imp.otoman, Ahmed III, aspru, 1703-1730 (mfna st. pe piept).

- 10.-M.27 (1966), Ungaria, Rudolf II, dinar, 1576-1612 (pe piept).
- 11.-M.28 (1966), Imp.otoman, Mustafa II, para 1695-1703 (copil mic, pe piept).
- 12.-M.29 (1966), Ungaria, Rudolf II, dinar 1602 (mîna dr. pe abdomen).
- 13.-M.30 (1966), Imp.otoman, para, sec. XVIII (mîna st. ? pe piept).
- 14.-M.32 (1966), Imp.otoman, frag. para, sec. XVIII (femeie, mîna st. pe abdomen).
- 15.-M.33 (1966), Imp.otoman, Mustafa II, para, sec. XVII (copil = inf. II, pe piept).
- 16.-M.34 (1966), Ungaria, Rudolf II, dinar, 1576-1612 (copil = inf. II, pe piept).
- 17.-M.35 (1966), Imp.otoman, fragm. para, sec. XVIII (copil = inf. II, pe piept).
- 18.-M.36 (1966), Imp.otoman, Mohamed IV, para, 1648-1687 (parte a dr. a scheletului deranjat, mîna dr. pe abdomen).
- 19.-M.37 (1966), Imp.otoman, Mahomed III, aspru, 1595-1603 (copil = Inf. I pe piept).
- 20.-M.38 (1966), Imp.otoman, fragm. para, sec. XVIII (mîna st. pe abdomen).
- 21.-M.39 (1967), Imp.otoman, Ahmed III, para pt. Istambul, 1703-1730 (mîna dr. pe bazin).
- 22.-M.40 (1967), Imp.otoman, fragm. para, sec. XVIII (mîna dr. pe abdomen).
- 23.-M.42 (1967), Ungaria, Ferdinand I, dinar, 1564 (mîna st. pe abdomen).
- 24.-M.43 (1967), Imp.otoman, Soliman I, aspru, sec. XVII (la glezna piciorului drept).
- 25.-M.47 (1967), Imp.otoman, Mahomed II, aspru ptr. Adrianopol, 1451 (copil, oasele deranjate, pe piept).
- 26.-M.48 (1967), monedă distrusă (scheletul deranjat, a fost la baza pieptului, în mîna stîngă ?).
- 27.-M.51 (1967), Imp.otoman, Soliman I, asupru, 1520-1566 (mîna dr. pe bazin).
- 28.-M.54 (1967), Ungaria, Rudolf II, dinar, 1576-1612 (mîna st. pe piept).
- 29.-M.61 (1967), Imp.otoman, Soliman I, aspru, sec. XVI (mîna dr. ? pe abdomen).
- 30.-M.66 (1968), monedă distrusă (a fost pe piept, schelet matur prost păstrat).
- 31.-M.68 (1968), Ungaria, Rudolf II, fragm. dinar, Kremnitz, sec. XVI (copil, mîna dr., pe bazin).
- 32.-M.70 (1968), Ungaria, Rudolf II, 2 fragm. dinar, Kremnitz, sec. XVI (copil = Inf. I, pe piept).
- 33.-M.71 (1968), Ungaria, Ferdinand I, diaar, Kremnitz, 1575, postum (copil = Inf. II, pe piept).

- 34.-M.73 (1968), Ungaria, Rudolf II, dinar, Kremnitz, 1591 (mîna dr. pe piept).
- 35.-M.75 (1968), Ungaria, Ferdinand I, dinar, Kremnitz, 1547 (mîna dr.).
- 36.-M.77 (1968), Ungaria, Ferdinand I, fragm.dinar, 1527-1564 (mîna dr.pe abdomen).
- 37.-M.83 (1968), Ungaria, Ferdinand I, dinar, Kremnitz, 1535, mîna dr. (?) pe abdomen).
- 38.-M.84 (1969), Imp.otoman, Ibrahim I, aspru (Constantinopol 1049), 1639-1648 (mîna st. ? pe piept).
- 39.-M.85 (1969), Imp.otoman, Ibrahim I, aspru, sec.XVII (legată cu un fir la un deget al mîinii dr. pe bazin).
- 40.-M.86 (1969), Imp.otoman, Ibrahim I, aspru, sec.XVII (fată = Inf.II, la mîna dr. pe piept).
- 41.-M.87 (1969), Imp.otoman, Murad III, aspru 1574-1595 (mîna dr. pe bazin).
- 42.-M.91 (1969), Imp.otoman, Murad IV, aspru (Cairo, 1032) 1623-1639. (mîna dr. pe abdomen).
- 43.-M.92 (1969), Ragusa, gros, 1581-1594 (mîna st. pe abdomen).
- 44.-M.98 (1972), Imp.otoman, aspru, sec.XVI (mîna dr. pe piept).
- 45.-M.99 (1972), Imp.otoman, Murad III, aspru 1574-1595 (mîna dr. pe piept).
- 46.-M.100 (1972), Imp.otoman, Selim II, aspru, 1566-1574 (mîna st. (?) pe piept).
- 47.-M.101 (1972), Imp.otoman, aspru, sec.XVI (copil=Inf.II, mîna dr. pe abdomen).
- 48.-M.102 (1972), Imp.otoman, Mahomed III, aspru, Constantinopol (1595-1603) (copil=Inf.I, mîna dr. pe abdomen).
- 49.-M.106 (1972), Imp.otoman, Murad IV, aspru, Constantinopol, 1623-1640 (copil = Inf.II pe abdomen).
- 50.-M.116 (1972), Ungaria, Vladislav II, dinar, 1494-1503, Unger nr. 643 (legată cu un fir de inelarul mîinii dr. pe bazin).
- 51.-M.121 (1972), Ungaria, Mathias, dinar, 1616 (copil = Inf.II, pe abdomen).
- 52.-M.123 (1972), Ungaria, dinar, sec.XVII (mîna st. ? pe piept).
- 53.-M.124 (1972), Ungaria, dinar falsificat, sec.XVI (copil = Inf.II, mîna st. ? pe umăr).
- 54.-M.130 (1972), Imp.otoman, Selim III, aspru, 1789-1807 (la degetul inelar al mîinii dr. pe piept).
- 55.-M.134 (1973), Imp.otoman, Ahmed III, aspru, 1703-1730 (mîna dr. pe umăr).
- 56.-M.135 (1973), Imp.otoman, Mahomed III, aspru 1595-1603 (copil = Inf.I, legată cu un fir la mîna dr. pe bazin).
- 57.-M.137 (1973), Imp.otoman, Murad IV, aspru, 1623-1640 (mîna dr. ? pe bazin).
- 58.-M.144 (1973), Imp.otoman, Ahmed III, aspru, sec.XVII (mîna st. ?).

- 59.-M.145 (1973), Imp.otoman, Ahmed I, aspru, 1603-1617 (copil = Inf. II, mîna dr. pe abdomen).
- 60.-M.148 (1973), Imp.otoman, aspru, sec.XVII (mîna dr.pe piept).
- 61.-M.152 (1973), Imp.otoman, aspru, sec.XVII (mîna dr.pe abdomen).
- 62.-M.153 (1973), Imp.otoman, aspru, sec.XVII (mîna dr.pe piept).
- 63.-M.155 (1973), Imp.otoman, Ahmed III, aspru, 1703-1730 (oasele reînhumate grămadă, moneda printre oase).

Un mormînt, deocamdată izolat, a apărut și în punctul "La Muscalu", aflat în imediata vecinătate spre sud-vest de punctul "Pe Neguleasă". Așezarea din punctul "Pe Neaguleasă", în sec.XVI-XVII și în secolul următor, s-a extins atîta la poalele gorganului numit "La Muscalu", cît și deasupra, pe terasa înaltă, în special pe adîncitura care s-a format peste șantul care separa așezarea neolitică de restul terasei.

Mormîntul a apărut pe terasa înaltă, suprapunînd resturi de locuire din epoca neolitică.

Scheletul, orientat creștinește vest-est, cu mîinile pe piept, avea o monedă: Ungaria, Ferdinand I, 1550-1564 (mîna dr.pe piept).

*

Din cele 159 de morminte, în 63 s-au găsit monede, adică în mai bine de o treime. Monede au fost depuse indiferent de vîrstă (copii, tineri, maturi etc.) și indiferent de sex (bărbați sau femei, băieți sau fete). Nu am putut face o deosebire dacă legarea monedei la mîna dreaptă sau la mîna stîngă se făcea eventual în funcție de sex.

Monedele erau perforate și se aflau legate cu un fir⁶ la degetul inelar al mîinii drepte sau al mîinii stîngi. În trei cazuri - la M.70 (1968), M.85 (1969) și M.92 (1969) - s-au păstrat resturi carbonizate din firul cu care fusese legată moneda de degetul oelui decedat. Într-un singur caz (M.43) moneda era legată la glezna piciorului drept, iar într-altul (M.14) pe șold, fiind pusă inițial în buzunar (?).

Obiceiul se mai păstrează și azi la Radevanu. Din unele informații pe care le-am putut culege de la cîteva femei mai în vîrstă am aflat că moneda perforată se leagă de deget pentru a nu o pierde, urmînd "a-și plăti cu ea vămile".

După noi, credința populară a păstrat o veche tradiție păgînă, care își are originea la daci și mai ales la romani. Este vorba de obolul lui Charon, credință care în Dacia postromană a fost tolerată de creștinism și datorită acestui fapt s-a putut păstra pînă în zilele noastre.

Acest obicei are o răspîndire mai largă în epoca medievală. El este cunoscut în numeroase necropole din Țara Românească, ca de exemplu la: Cetățeni-Argeș în sec.XIII-XIV⁷; Verbicioara (jud.Dolj)⁸ și Coconi (jud.Călărași)⁹ în a doua jumătate a sec.al XIV-lea; Bufta, în sec.XIV-XV¹⁰; Străulești-Măicănești începînd din a doua jumătate a sec.al XV-lea pînă în sec.al XVI-lea inclusiv¹¹; Cernica, în sec.XVI-XVII¹²; Tînganu în sec.XVI-XIX¹³; Oltenița-Renie în a doua jumătate

a sec.al XVI-lea și în prima jumătate a sec.al XVII-lea¹⁴, la Buzău-est în sec.XVI-XVII¹⁵; Bucov-Tioca în sec.XVI - începutul sec. al XVII-lea¹⁶; Grădiștea-Cunești (jud.Călărași)¹⁷ (sec.XVI-XVII ?); Cătălui-Căscioarele (jud.Călărași)¹⁸, a doua jumătate a sec.al XVI-lea - începutul sec.al XIX-lea; pe teritoriul Bucureștilor în sec.XV-XIX¹⁹, la care s-ar putea adăuga și altele²⁰.

Un lucru important care s-a desprins din relatările localnicilor în legătură cu dispunerea monedelor la cei decedați este acela că se pun numai bani care sînt în circulație, buni pentru a plăti de către cel decedat trecerea pe cealaltă lume. Această situație este valabilă și pentru cimitirul de la Radovanu, ca și pentru alte cimitire din Muntenia, monedele servind la o datare exactă a mormintelor în care se află, a cimitirelor din care fac parte în general, precum și a acestui obicei în special.

ANEXA I

Radovanu (jud.Călărași), cimitirul medieval.

Tabel cronologic cu monedele turcești (determinate de Oct. Iliescu)

Nr.crt.	sultanul	felul monedei	data	nr.mormînt.
1.	Mahomed (Mehmed) II	aspru - Adrianopol	1451	47
2.	Soliman (Suleiman) I	aspru	1520-1566	51
3.	Selim II	aspru	1566-1574	100
4.	Murad III	aspru	1574-1595	87
5.	Murad III	aspru	1574-1595	99
6.		aspru	sec.XVI	61
7.		aspru	sec.XVI	101
8.		aspru	sec.XVI	98
9.	Mahomed (Mehmed) III	aspru	1595-1603	37
10.	Mahomed (Mehmed) III	aspru	(1595-1603)Constantinopol	102
11.	Mahomed (Mehmed) III	aspru	1595-1603	135
12.	Ahmed I	aspru	1603-1617	145
13.	Mustafa I	aspru	1617-1618	23
14.	Murad IV	aspru	(1623-1639)Cairo	91
15.	Murad IV	aspru	(1623-1640)Constantinopol	106
16.	Murad IV	aspru	(1623-1640	137
17.	Ibrahim I	aspru)1639-1648 (Constanti-)nopol 1049	84
18.	Mahomed IV	para	1648-1687	36
19.	Mustafa II	para	1695-1703	28

Nr. crt.	sultanul	felul monedei	data	nr. mormnt.
20.	Ahmed III	aspru	1703-1730	24
21.	Ahmed III	para - Istambul	1703-1730	39
22.	Ahmed III	aspru	1703-1730	155
23.		para	sec. XVII	3
24.		para	sec. XVII	11
25.		para	sec. XVII	33
26.		aspru	sec. XVII	14
27.		aspru	sec. XVII	21
28.		aspru	sec. XVII	43
29.		aspru	sec. XVII	134
30.		aspru	sec. XVII	144
31.		aspru	sec. XVII	148
32.		aspru	sec. XVII	152
33.		aspru	sec. XVII	153
34.		aspru	sec. XVII	85
35.		aspru	sec. XVII	86
36.		para	sec. XVIII	30
37.		fragment para	sec. XVIII	32
38.		fragment para	sec. XVIII	35
39.		fragment para	sec. XVIII	38
40.		fragment para	sec. XVIII	40
41.	Selim III	aspru	1789-1807	130

ANEXA II

Radovanu (jud. Călărași), cimitirul medieval "Pe Neguleasă".

Tabel cronologic cu monedele ungurești (determinate de Oct. Niescu)

Nr. crt.	împăratul	felul monedei	data	nr. morm.
1.	Vladislav II	dinar	1498-1503	116
2.	Ferdinand I	fragm. dinar	Unger. nr. 643 1527-1564	77
3.	Ferdinand I	dinar	(1535) Kremnitz	83
4.	Ferdinand I	dinar	(1547) Kremnitz	75
5.	Ferdinand I	dinar	1564	42
6.	Ferdinand I	dinar	(1565) Kremnitz	71
7.	Maximilian II	dinar	1568	2

Nr.crt. împăratul	felul monedei	data	nr.morm.
8. Rudolf II	dinar	1576-1612	16
9. Rudolf II	dinar	1576-1612	27
10. Rudolf II	dinar	1576-1612	34
11. Rudolf II	dinar	1576-1612	54
12. Rudolf II	dinar	(1599) Kremnitz	73
13. Rudolf II	dinar	1602	29
14. Mathias II	dinar	1616	121
15.	fragm.dinar	sec.XVI	68
16.	2 fragm.dinar	sec.XVI	70
17.	dinar falsificat	sec.XVI	124
18.	dinar	sec.XVII	123
Radovanu (jud.Călărași), "La Moscalu"			
19. Ferdinand I	dinar	1550-1564	

ANEXA III

Radovanu (jud.Călărași)

Monede emise de orașul Ragusa (determinate de Octavian Iliescu)

Nr.crt.	locul emiterii	felul monedei	data	nr.morm.
1.	Ragusa	grosetto	Inceputul sec.XVII	M.16
2.	Ragusa	grosetto	Inceputul sec.XVII	M.19
3.	Ragusa	gros	1581-1594	M.92

N O T E

- 1 Lacul Coadele și-a primit numele după fostul sat Coadele, care aproximativ pe la mijlocul secolului nostru s-a unit cu satul vecin Radovanu, formînd împreună satul actual.
- 2 Nu ar fi exclus ca așezarea din epoca feudalismului dezvoltat, ca și cimitirul său din vale să fi existat și în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, pentru care avem unele indicii (de exemplu M.155, datat cu monedă turcească de la Ahmed III, 1789-1807). Pentru cunoașterea datei de sfîrșit a așezării, ca și a necropolei sînt însă necesare noi cercetări.
- 3 La săpături a participat și Elena Gheannopoulos, fostă muzeografă la Muzeul de Istorie din Oltenița, în prezent profesoară la Radovanu.
- 4 Monedele pe care le prezentăm în cele ce urmează au fost determinate de Octavian Iliescu, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

- 5 Moneda care se afla atârnată la urechea stângă a avut funcția de podoabă (cercel) cu altă semnificație decât cele aflate la mîini. Asupra ei intenționăm să ne oprim cu alt prilej.
- 6 Dinu V. Rosetti afirmă că la unele morminte de la Cetățeni-Argeș moneda fusese legată la degetul celui decedat cu un fir de arnici (=bumbac răsucit într-un fir și vopșit în diferite culori), cf. D.V. Rosetti, Moneda și podoaba în ritualul funerar din Țara Românească în veacurile XIII-XIV, în Studii și comunicări, 2, Pitești, 1971, p.187-192.
- 7 Aici, deasupra așezării principale (A) din epoca bronzului, au apărut morminte din epoca feudalismului dezvoltat. În unele din ele au fost descoperite inele și monede de aramă și de argint. Monedele românești sînt de la Vlaicu Vodă (1359-1369), probabil de la Radu I. Monedele bulgărești aparțin țarului Ivan Alexandru (1331-1371).
- 8 D. Berciu și colab. Așezările și cimitirele din societatea primitivă în Oltenia, I, Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj, SCIV, I, 1950, 1, p.106. În unele cazuri monedele se aflau la mîini, alteori lângă craniu. Tot aici, în săpăturile lui C.S. Nicolăescu-Plopșor, la un schelet, la un deget, a apărut și o monedă turcească, perforată. O necropolă aproximativ contemporană cu cea de la Verbicioara a fost descoperită și la Zimnicea, cf. I. Nestor și colab., Săpăturile arheologice de la Zimnicea, jud. Teleorman, "Studii", 2, 1949, 1, p.121, 125, unde însă nu sînt amintite monede.
- 9 La Coconii au fost descoperite monede în două morminte din cimitirul nr.2, una în M.12, un ban de argint, foarte bine păstrat, de la Mircea cel Bătrîn (1386-1396), cf. N. Constantinescu, Coconii, un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn, București, 1972, p.105. A doua a apărut în M.13 (*ibidem*, p.101 și 105, precum și figurile nr.31 și 32). Este o monedă de bronz, găurită (= legată la deget) de la despotul Ivanco Terter, fiul lui Dobrotici (1370-1380), cf. P. Diaconu, O formațiune statală la Dunărea de Jos la sfîrșitul secolului al XIV-lea necunoscută pînă în prezent, SCIVA, 29, 1978, 2, p.190-194.
- 10 Aristide Ștefănescu, Considerații arheologice privind necropola satului Mănești-Buftenă (secolele XIV-XV), în vol. București, X, 1981, p.143-144. Au fost descoperite 13 monede și numeroase podoabe. Necropola în bună parte contemporană de la Tîrgșorul Vechi, datată în a doua jumătate a sec. al XIV-lea-sec. al XVI-lea, în schimb, este aproape lipsită de inventar. În 47 de morminte (1957) nu au fost descoperite monede; cf. D. Popescu și colab. Șantierul arheologic Tîrgșor, în Materiale, VI, 1959, p.736-737.
- 11 Panait I. Panait în raportul Săpăturile de la Străulești-Măicănești, CAB, II, 1965, p.199. La Străulești-Măicănești, în mormintele din prima jumătate a sec. al XV-lea nu s-au descoperit monede. Se pare că aici monede au fost depuse în morminte abia în a doua jumătate a sec. al XV-lea. *Ibidem.*
- 12 Gh. Cantacuzino, Unele probleme istorice privind așezările medie-

- vale muntene în lumina cercetărilor arheologice de la Cernica, SCIV, XIV, 1963, 2, p.371-379. Din cele 70 de morminte, 35 (= 50%), aveau monede ungurești (11 piese) sau turcești (19 piese) la mână sau pe piept, ibidem, p.371; Gh.Cantacuzino, Gh.Trohani, Cercetările arheologice de la Cernica-Mănăstire, în Cercetări arheologice, IV, Muzeul Național de Istorie, București, 1981, p. 223-232. Monedele se află la mîna dreaptă sau la mîna stîngă, ca excepție la cotul stîng (M.6) sau pe craniu (M.36). În sec.XVI-XVII sînt monede ungurești și poloneze, iar în sec.al XVII-lea predomină cele turcești.
- 13 Mioara Turcu, Necropola feudală, în raportul Complexul medieval Tîngane, CAB, II, 1965, p.264-270. Au fost descoperite peste 240 morminte, din care la 46 (= circa 1/5) s-au găsit monede, în mare majoritate la mîna stîngă, ibidem, p.269; Iulia Constantinescu, Descoperiri monetare, ibidem, p.277-284.
 - 14 Done Serbănescu, Laurenția Georgescu, Necropola feudală de la Oltenița, în vol. Ilfov. File de istorie, București, 1978, p.157-158. În anexa I cf. determinarea monedelor de Oct. Iliescu, în ibidem, p.163. Din cele 21 de morminte la 10 (circa 50%) s-au descoperit monede turcești de la sultanii Murad III, Ahmed I și Osman II.
 - 15 Vasile Drîmboceanu, Săpăturile arheologice de salvare în necropola feudală din punctul "balastiera" Buzău-est, în Mousaios, II, Buzău, 1980, p.26 și urm. Cf. și alte monede descoperite în zonă la Aldeni, Berca, Bradu, Cîrligu Mare, Năeni, care provin, în parte, probabil tot din morminte.
 - 16 Material provenit din săpăturile noastre, încă inedit.
 - 17 Dorin Popescu, Les fouilles de Cunești, în "Dacia", V-VI, 1935-1936, p.109.
 - 18 Gh.Cantacuzino, Gh.Trohani, Săpăturile de la Cătălui-Căscioarele, jud. Ilfov, în Cercetări arheologice, III, Muzeul Național de Istorie, București, 1979, p.309-310 și 317-319. Monedele se află mai ales în morminte de copii. În M.5, M.6, M.34-36, M.39, M.41, M.42 și M.44 s-au descoperit mai multe monede la mîni, iar unele pe craniu. În M.61 erau cîte 4 monede la urechi, ca podoabe.
 - 19 Pentru cimitirul de la Biserica Sf.Gheorghe Nou, a doua jumătate a sec. al XV-lea pînă în sec.al XVI-lea inclusiv, cf. D.V. Rosetti, Santierul arheologic București, în Materiale, V, 1959, p.560, monede turcești și ungurești, și Materiale, VI, 1959 (o imitație după o monedă suedeză; o monedă turcească), p.779-780. Pentru cimitirele de la biserica Albă din Postăvari, în sec. al XVI-lea (monedă ungurească), iar apoi în sec.XVIII-XIX (monede turcești), vezi Gh.Cantacuzino, Santierul arheologic București, în Materiale, V, p.636 și 641.
 - 20 În cele de mai sus am avut în vedere doar acele cimitire în care au fost depuse monede la mîni sau si la mîni. Alte cimitire, în

care monedele sînt depuse pe cap sau în gura defuncţilor, constituie grupe aparte, care nu se leagă direct de situaţia de la Radovanu, asupra căroră vom reveni eventual cu alt prilej.

LES MONNAIES DÉCOUVERTES DANS LE CIMETIÈRE MÉDIÉVAL DE RADOVANU ET LEUR SIGNIFICATION SYMBOLIQUE

Résumé

Dans cet ouvrage sont présentées 41 monnaies turques, 18+1 hongroises et trois monnaies de Raguse, découvertes dans les tombeaux datant de la deuxième moitié du XVe siècle jusque vers le milieu du XVIIIe siècle (cf. la liste des monnaies et les Annexes I, II et III). Le cimetière (où l'on a découvert 159 tombes) se trouve au lieu-dit "Pe Neguleasă". Une tombe isolée a été découverte encore au lieu-dit "La Moscalu". Les deux lieux se trouvent dans la vallée de Coadele au SE du village Radovanu, dép. de Călăraşi.

La plupart des monnaies (61) a été trouvée soit à la main droite soit à la main gauche du défunt, une monnaie a été liée sur la cheville droite et une sur l'hanche droite, celle qui a été mise probablement dans la poche.

L'auteur est d'opinion qu'à Radovanu il s'agit d'une vieille pratique d'origine payenne, "l'obole de Charon" qui a persisté de l'époque dace et romaine jusqu'à nos jours sur le cours inférieur de la rivière Argeş.

MONEDĂ VENETIANĂ DESCOPERITĂ LA "ORAȘUL DE FLOCI" - PIUA PETRII, COM. GIURGENI, JUD. IALOMIȚA

de ANCA PĂUNESCU

Continuarea cercetărilor arheologice, efectuate în vara anului 1979 în vatra așezării urbane de la Orașul de Floci¹, a prilejuit descoperirea, între altele, și a unei monede venețiene², din bronz. Moneda a fost găsită în secțiunea XXXI, trasată la 134 m sud-vest de bisERICA nr.2, într-o zonă cu locuințe distruse în urma unui puternic incendiu, răscolite de arătura proaspătă. În acest context, la adâncimea de - 0,60 m față de nivelul arat a apărut moneda în discuție.

Av. Chenar format dintr-un cerc perlat, în interiorul căruia este este scris SOL-DINO pe două rânduri, cu o rozetă deasupra și trei dedesubt.

Rv. Chesar format dintr-un cerc perlat, iar în interiorul lui este reprezentat leul venețian, culcat, între două stele și pe exergo T.4 (valoarea de patru tornesi).

A.E., diam.=19 mm, greutatea=2,15 gr.

Primele monede bătute pentru Creta sînt piese din bronz, făcute la Veneția în 1632³. Prezența unei noi monede venețiene în teritoriul Orașului de Floci atestă permanenta circulație a mărfurilor în acest centru vamal aflat la vărsarea Ialomiței în Dunăre. Aici se încărcau și descărcau o mulțime de mărfuri ce plecau în Orient sau veneau, prin intermediul negustorilor din țările române sau levantini, reprezentanți ai intereselor economice ale Imperiului otoman. Așa cum s-a mai arătat⁴, comerțul Țării Românești cu Veneția s-a canalizat spre anumite produse, care probabil erau adunate pe piața de desfacere și în depozitele negustorilor. Extinderea cercetărilor în această zonă, cu urme de locuințe incendiate în care a fost descoperită moneda prezentată mai sus, va îmbogăți cu noi mărturii știrile care le avem despre viața comercială a acestui oraș dispărut.

NOTE

1. Dan. M. Iliescu, Un vechi oraș dispărut : Cetatea de Floci (încercare de monografie), București, 1930 ; N. Conovici, Delimitarea Orașului de Floci în vederea ocrotirii vestigiilor arheologice în "Revista muzeelor și monumentelor", an. XII, 2, 1975, și mai nou L. Chițescu, N. Conovici, R. Lungu, A. Păunescu, V. Rădulescu, Cercetări arheologice la Piua Petrii (Orașul de Floci), jud. Ialomița, în Cercetări

- arheologice, III, Muzeul Național de Istorie, București, 1979, p.199.
- 2 Radu Lungu, O monedă de aur descoperită la Orașul de Floci în Cercetări numismatice, II, Muzeul Național de Istorie, București, 1979, p.149.
- 3 V. Padovan, Le monete della Repubblica Venezia dal secolo IX-al al XVIII, Venezia, 1879, p.133 ; J.A.Blanchet, Nouveau manuel de numismatique du moyen âge et moderne, 2, Paris, 1890, p.228 ; A. Engel, R.Serrure, Traite de numismatique moderne et contemporaine. I-ère partie, Epoque moderne, XVI-XVIII s., Paris, 1897, p. 482.
- 4 L.Lohr, Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și prima jumătate a sec. al XVII-lea, în Studii și materiale de istorie medie, vol.IV, București, 1960, idem, Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în "Studii", 21, 1, 1968, p.47.

LA MONNAIE VÉNITIENNE DÉCOUVERTE À "ORAȘUL DE FLOCI"

Résumé

Pendant l'été de l'année 1979 dans le centre de l'agglomération urbaine de Orașul de Floci, parmi d'autres matériaux archéologiques, on a recueilli une monnaie de bronze vénitienne, appelée "soldino". Cette monnaie frappée pour la Crète a été confectionnée à Venise en 1632.

L'existence de cette monnaie atteste les relations commerciales qui s'étaient établies au XVIIIe siècle avec Venise.

CONSIDERAȚII ASUPRA TEZAURELOR MEDIEVALE DESCOPERITE ÎN TRANSILVANIA

de IUDITA WINKLER

Tezaurelor medievale nu li s-a acordat - după cum se știe - aceeași atenție ca celor antice, pe de o parte, pentru că importanța lor ca izvoare istorice este sensibil diminuată prin multiplele informații despre viața economică, cuprinse în materialul arhivistic, în cronici și alte lucrări ale cărturarilor vremii, pe de altă parte, pentru că ele rămân, în general, și ca valoare muzeistică în urma emisiunilor antice.

Menționate începând din a doua jumătate a secolului trecut, cele peste 200 de tezaure medievale cunoscute din arcul intracarpatic au ajuns să constituie obiectul unor studii abia în ultimele decenii¹.

Pentru sec. XI-XIII informațiile oferite de descoperirile monetare cu privire la relațiile marfă-bani, căile de pătrundere a diferitelor nominale și răspîndirea lor au fost analizate de I. Sabău², K. Horedt³ și I. Geday⁴, care le-au coroborat cu datele cuprinse în documente, ajungînd astfel la elucidarea unor probleme privind circulația monetară.

Concluzia autorilor că perioada de acumulare a tezaurelor de la Frata⁵ și Turda⁶ poate fi luată ca reper pentru a stabili perioada în care Transilvania a fost cucerită și organizată de regatul Ungariei⁷ este discutabilă, deoarece ambele tezaure, cuprinzînd monede emise între 1077-1095, sînt ulterioare luptei de la Chirilaș (1068), unde regele Salomon i-a învins pe pecenegi⁸, victorie după care au fost reparate cetățile de la Dăbșca, Șirioara, Morești, Moldovenești ș.a.⁹. Or, este puțin probabil ca ungurii să fi întreprins asemenea lucrări pe un teritoriu unde dominația lor nu era încă asigurată. O constatare similară se desprinde și din documentul emis de Geza I în 1075, în care se precizează că jumătate din vama sării de la Turda revine mănăstirii Sf. Benedict¹⁰, deci la acea dată teritoriul salinelor și al castrului Turda erau subordonate Ungariei.

Pentru sec. XIV și XV tezaurele monetare nu sînt concludente, căci cele șase depozite monetare¹¹ nu reflectă nici frământările epocii cu numeroasele invazii și răzvrătiri atît ale țărănilor, cît și ale nobilimii, nici progresele vieții economice, consemnate de documente, din care rezultă că pe teritoriul Transilvaniei au circulat 61 de nominale provenite din diferite state¹².

În legătură cu depozitele monetare din sec. XVI-XVIII vom releva, în cele ce urmează, cîteva probleme nesemnificate sau menționate

numai în subsidiar în comentariile istorico-economice care însoțesc descrierea unora dintre aceste tezaure¹³.

Urmărind data finală a celor peste 200 de depozite monetare precis databile între 1503-1790, observăm că numai în anii: 1528, 1578, 1591, 1592, 1593, 1601, 1609, 1611, 1627-1632, 1637, 1640, 1654, 1667, 1674, 1686, 1689, 1699, 1704, 1715 se încheie câte două tezaure¹⁴; în 1613, 1626, 1630, 1668, 1693, 1695, 1706, 1780 câte trei tezaure¹⁵; în 1625, 1648, 1694, 1696 câte patru tezaure¹⁶; în 1598, 1627, 1635 câte cinci tezaure¹⁷; în 1599, 1600, 1633 cifra maximă de șase¹⁸; restul de 64 de depozite, deci mai mult decât o treime din total, se încheie fiecare în alt an. De aceea tezaurele, chiar admitând cîțiva ani pentru o datare post quem, nu pot fi puse în conexiune cu evenimentele politice, exceptînd cele îngropate între 1598-1601¹⁹, puse în legătură cu luptele purtate de Mihai Viteazul. Dar și în acest caz numărul lor (22) rămîne cu mult în urma celor îngropate în antichitate, de exemplu, cu ocazia incursiunii carpilor liberi în Dacia (29 de tezaure)²⁰ sau a goților în Moesia și Tracia (peste 100)²¹.

Astfel se micșorează, desigur, importanța documentară a tezaurelor, care în lipsa altor izvoare, nu numai că nu reflectă evenimentele politice, dar ar putea da o imagine deformată a realităților economice, a ponderii monedei în efectuarea schimbului de produse și în alte operații executate prin intermediul banilor în cursul evului mediu în comparație cu antichitatea. Explicația poate fi găsită în rolul orașelor, care făceau posibilă păstrarea averii mobile și, în consecință, vehicularea ei. Dovezi în acest sens constituie pe de o parte lipsa totală a tezaurelor în unele centre urbane cu un circuit economic intens: Timișoara, Arad, Bistrița, Dej, Sibiu, Mediaș, Sighișoara, Sfîntu Gheorghe ș.a., iar pe de altă parte, numărul relativ mic și caracterul irelevant pentru istoria politică a tezaurelor descoperite în alte orașe: Cluj-Napoca, cu 11 tezaure, Alba Iulia cu 4, Baia Mare cu 4, Turda cu 3, Oradea și Satu Mare cu câte 2 ș.a.

Importanța documentară a tezaurelor medievale stă în primul rînd în informațiile pe care le oferă în privința identificării nominalelor și a tipurilor monetare din circulația curentă, precum și a ariei lor de răspîndire și a schimbărilor raportului dintre ele de-a lungul secolelor.

Prin bogatele sale emisiuni în aur și nominale mari de argint, principatul Transilvaniei se situează pe al doilea loc printre statele din centrul și sud-estul Europei, fiind întrecut numai de Austria. Cu toate acestea pînă în prezent nu s-au găsit piese de 5, 10, 25, 50 și 100 de ducați în tezaurele monetare, iar monede de aur au ieșit la iveală numai în depozitele de la Baia Mare (984 de piese, emise în 19 state și orașe, între 1438-1613), Cluj-Napoca (în tezaurul descoperit în 1808, 235 piese, iar în cel descoperit în 1971, 28 de ducați și 184 de taleri, emiși între 1458-1655 în 11 state) și Brașov (452 de nominale diferite, emise între 1647-1772 în Transilvania, Ungaria, Polonia,

Austria, Silezia, Germania, Italia, Rusia și Turcia)²²; în mediul rural numărul tezaurilor cu monede de aur se ridică numai la șase, cuprinsând piese între 1 și 10 monede.

Lipsa nominalilor de valoare mare în descoperirile monetare arată că ele se scurgeau - după cum se știe - în Imperiul otoman, dar și că erau păstrate separat, transmise multă vreme până au ajuns în diferite colecții. Această constatare este valabilă și pentru nominalele poligonale de argint și de aur: se cunosc tipuri variate în cabinete numismatice, dar ele nu apar în tezaure. Structura majorității tezaurilor, în care numărul emisiunilor locale rămâne în urma celor străine, indică drept caracteristică a mecanismului circulației monetare din epoca principatului preponderanța monedei divizionare poloneze, maghiare și austriece. Emisiunile celorlalte state europene sînt reprezentate în primul rînd prin taleri și ducăți; de exemplu, la Baia Mare (peste 100), Brașov (105), Cluj (33). Monedele divizionare ale acestor state nu apar decît sporadic. Faptul că numai într-un număr mic de depozite monetare s-au găsit și obiecte de podocăbă arată că ele constituie în majoritatea cazurilor sume de bani reprezentînd capital curent și nu acumulări treptate.

Volumul tezaurilor oferă date utile mai ales în ceea ce privește starea economică și circulația monetară din mediul rural, pentru care sînt puține izvoare de altă natură: majoritatea depozitelor sînt formate din cîteva sute de monede mărunte sau nici nu ating cifra de 100, dar există și tezaure care cuprind nominale mari și mijlocii ca se ridică la sume însemnate.

Dacă încercăm să raportăm valoarea celor circa 250 de tezaure medievale la cele cunoscute din antichitate de pe teritoriul intracarpatic: 115 date în sec. I f.e.n.-I e.n.²³ și circa 100 îngropate în epoca provinciei Dacia²⁴, constatăm că cele medievale, extinzîndu-se pe un interval de peste 800 de ani, rămîn în netă inferioritate. Disproporția e și mai mare, dacă avem în vedere densitatea populației. Pentru antichitate nu dispunem de date statistice, dar relatarea lui Criton că Traian a dus la Roma 50.000 de prizonieri daci permite aprecierea populației daco-getice la aproximativ 500.000²⁵. Armata provinciei Dacia se cifra la 55.000; numărul restului populației rămîne în domeniul ipotezelor; în cele 10 orașe și circa 500 de tîrguri și sate stabilite pe baza cercetărilor arheologice²⁶, populația trebuia să fie cel puțin tot de o jumătate de milion. Nici pentru evul mediu timpuriu nu există date absolute despre numărul populației, pentru sec. al XIV-lea ea este apreciată la 1.000.000²⁷. Cercetările pe bază de material statistic se referă la sec. XVIII și XIX. Din ele rezultă o creștere medie de 0,3-1%. Luînd ca punct de reper anul 1869 și intervalul 1780-1784, cînd se știe că populația Transilvaniei era de 4.174.812²⁸, respectiv 2.488.147²⁹, se poate aproxima că în tot cursul evului mediu populația a fost cel puțin de două ori mai mare decît în antichitate. Scăderea depozitelor monetare reflectă schimbările

calitative petrecute în viața economică a evului mediu față de antichitate, intensificarea schimbului prin intermediul banilor, care duce în mod inevitabil la creșterea vitezei de circulație. În același timp crește și rolul orașelor în viața economică. Cu toate că populația urbană constituia un procent foarte mic (în 1869 ea era abia de 8,5%, în secolele precedente trebuie să fi fost și mai mică), numărul tezaurilor provenite din mediul urban se cifrează la 46, reprezentând deci peste 18% din totalul descoperirilor, iar ca valoare ele se situează cu mult deasupra celorlalte. Având în vedere că un ducat valora peste 200 de dinari, numai cei 984 de ducați de la Baia Mare și cei 235 din primul tezaur descoperit la Cluj-Napoca echivalează cu 243.800 de dinari, deci mai mult decât însumează toate tezaurele cu monede divizionare provenite din mediul rural (circa 150.000 de piese); acestea, chiar dacă am adăuga și monedele de aur și nominalele mari, ar întrece numai cu puțin cele două depozite de aur din mediul urban.

Faptul că tezaurele cu un număr mare de monede de aur provin din mediul urban subliniază, de asemenea, rolul dominant al orașului medieval în viața economică.

NOTE

- 1 Vezi Numismatische Literatur Osteuropas und des Balkans, Graz, 1960; B.Mitrea, 15 ani de activitate numismatică în Republica Populăară Română, în SCN, III, 1960; în SCN, IV-VII, 1968-1980. B. Mitrea continuă bibliografia numismatică. O parte din tezaurele studiate sînt inedite, ele au fost înregistrate la Cabinetul numismatic al Muzeului de istorie a Transilvaniei; date asupra lor se găsesc în ENR; cf. AMN, III, 1966, p.197-198.
- 2 I.Sabău, în SCN, II, 1958, p.269-299.
- 3 K.Horedt, în SCN, III, 1960, p.255-262.
- 4 I.Gedai, Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11.-13. Jahrhunderten, în AArchASH, 1969, p.105-148.
- 5 E.Chirilă-V.Feneșan, în SCSibiu, 18, 1974, p.43-48.
- 6 G.Anghel, A.Hopârtean, în "Apulum", VIII, 1971, p.51-53.
- 7 E.Chirilă-V.Feneșan, loc.cit., p.48; G.Anghel-A.Hopârtean, op.cit., p.53.
- 8 Ștefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei, I, Cluj, 1971, p.84-85.
- 9 Ibidem, p.95.
- 10 Ibidem, p.96-97.
- 11 Florești, Orșova, Săsarini, Șoimeni, Turda și Vinerea.
- 12 I.Sabău, în Studii și materiale de istorie medie, IV, 1960, p.7-57; C.C.Chirițescu, Sistemul bănesc al leului și precursorii lui, I, București, 1964, p.71-81, 95-96.
- 13 Vezi nota 1.
- 14 Enciu, Iara; Lechința de Mureș, Măderad; Sintești, Radna; Slati-

- nița , Zau; Abrud, Panticeu; Cuciulata, Saldabagiu; Baia Mare, Berchez; Cluj-Napoca, Vad; Ațintiș, Senereuș; Biertan, Țigmandu; Deda, Tîrnăveni; Cămin, Zalău; Peceiu, Răscruți; Chechiș, Palatca; Boholt, Sfînnicolau Român; Arduzel, Blaj; Bistra, Zerdeni; Răscruți, Cluj-Napoca; Beretău, Halásztélek (localitate neidentificată); Alba Iulia (str.Moșilor), Coroiu; Baia Mare, Tîrgu Mureș; Căpeni, Cenade; Alba Iulia (piața Eroilor), Ploscoș.
- 15 Lunca Tîrnavei, Richtiș; Hațeg, Stupini, Tîrnăveni; jud. Cluj, Solocma, Vad; Bistra, Deleni, Hărănglab; Aruncuta, Coaș, Zalău.
- 16 Baia Mare, Dioșod, Noua, Tulca; Nireș, Șieu, Șeica Mică, Șimleul Silvaniei; Cluj (str.Dragalina), Feleac, Josani, Zalău; Chirpăr, Dezmir, Iacobeni, Mălnăcrav; Bezdel, Diosig, Uilac, Zalău; Corneni, Suatu, Ineu, Vîrșolț.
- 17 Alba Iulia, Schit, Borșa, Cluj-Napoca, Ighiu, Stupini; Cuiejd, Orașul Nou, Sfînmartin, Tăuți, Vale.
- 18 Alba Iulia, Cetatea Veche, Runcani, Oradea, Pozmuș, Șeica Mică; Cinciș, Cluj-Mănăstur, Deva, Sfîngiorgiu de Pădure, Sfîniacob, Visuia; Băgaciu, Borzești, Cireșoia, Moldovenești, Mihai Viteazul, Lăpușnic; Aghireș, Cugir, Feisa, Huedin, Șaroșul Unguresc, Uliciug.
- 19 Abrud, Cetatea Veche, Lunani, Pozmuș, Oradea, Sălbăgiu de Munte, Șeica Mică; Cinciș, Cluj-Mănăstur, Cireșoia, Sfîngiorgiu de Pădure; Băgaciu, Borzești, Cireșoia, Lăpușnic, Moldovenești, Sighișoara; Abrud, Panticeu, Șieu; Cinciș, Cluj-Napoca, Deva, Sfîngiorgiu de Pădure, Sfîniacob, Visuia.
- 20 B.Mitrea, în SCIV, IV, 1953, p.611-628; idem, în Nouvelles études d'histoire présentées aux Xe Congrès des sciences historiques, București, 1955, p.149-160; G.Popilian, Date noi cu privire la invazia carpilor în Oltenia, Craiova, 1967; C.Preda în SCN, IV, 1968, p.175-196; idem, în SCN, IV, 1968, p.197-206, 209-211; D.Tudor, în Historica, I, 1970, p.67-88; G.Lazin, în SCN, V, 1971, p.335 și urm.
- 21 B.Gerov, Die gotische Invasion in Moesien und Thrakien unter Decius im Lichte der Hortfunde, în Acta antiqua Philoppopolitana, Sofia, 1963, p.127-147.
- 22 P.Harsányi, în NK, XIII, 1914, p.23-24, exprimă părerea că acest tezaur a aparținut unui zaraf.
- 23 I.Glodariu, Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World, Oxford, 1976, p.241 și urm., nr.3,7,10,11,14-16,18,20,21, 22, 25, 27, 29-31, 33, 35, 36, 39, 42, 46, 52, 56, 62, 68, 69,71, 73, 86, 93, 96, 98, 108, 111, 114, 116, 127, 138, 142, 149, 150, 152-154, 159, 160, 167, 168, 170-172, 174, 176, 182, 183-185, 190, 197, 199, 204, 219, 231, 233, 238, 242, 248, 256, 259, 263-65, 267, 275, 277, 282, 288, 293, 298, 303, 304, 305, 307, 309, 316, 317, 320, 323, 326, 331, 333, 336, 341, 343, 358, 364, 365, 371 și 372.

- 24 D. Protase, în articolul său publicat în Congresso internazionale di numismatica, Roma, 11-16 settembre 1961, vol. II, Roma, 1965, p. 423-432, a înregistrat 77 de tezaure cunoscute pînă în 1960. Pentru tezaurele descoperite după 1960, vezi B. Mitrea, în SCN, IV, 1968, p. 474/53, 475/60, 475/62-62a; V, 1971, p. 407/50, 408/51, 54, 57, 58; VI, 1975, p. 270/85, 89, 91, 94, 98, 99, 101, 271/105-107, 110-111, 114, 117; VII, 1980, p. 182/251, 257, 280; 183/289, 290, 304, 305.
- 25 Istoria României, I, Bucureşti, 1960, p. 267, 389.
- 26 D. Tudor, Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană, Bucureşti, 1968.
- 27 St. Pascu, în Din istoria Transilvaniei, I, ed. a III-a, Bucureşti, 1963, p. 161-162.
- 28 Iosif I. Adam, în Populaţia şi societatea, IV, Cluj-Napoca, 1980, p. 101.
- 29 N. Giurgiu, în Populaţie şi societate. Studii de demografie istorică, I, Cluj, 1972, p. 102.

CONSIDÉRATIONS SUR LES TRÉSORS MÉDIÉVAUX DÉCOUVERTS EN TRANSYLVANIE

Résumé

L'auteur présente quelques conclusions d'ordre historique dégagées de l'étude d'environ 200 trésors monétaires datés du XIe au XVIIIe siècle et découverts en Transylvanie. A sur avis, la plupart de ces trésors ne sont pas susceptibles de refléter certains événements d'ordre socio-politique, comme c'est le cas des trésors monétaires enfouis pendant l'antiquité. Par contre, l'importance des trésors médiévaux résiste dans les informations concernant l'identification des nominaux et des types monétaires présents dans la circulation courante. De ce point de vue, les monnaies émises par la Transylvanie occupent la deuxième place (après l'Autriche) dans la composition des trésors datés du XVe et du XVIIIe siècle.

SECȚIA A III-A
MEDALISTICĂ, HERALDICĂ ȘI SIGILOGRAFIE

DESPRE GRAVORUL MEDALIEI COMEMORÎND ELIBERAREA TIMIȘOAREI DE SUB TURCI (1716)

de FRANCISC PAPP

La 12 octombrie 1716, după un îndelungat și greu asediu, cetatea Timișoarei fu eliberată de oastea imperială condusă de prințul Eugeniu de Savoia. 164 de ani de ocupație otomană luară astfel sfârșit în Banat, dar și înlocuiți fiind cu o nouă supremație, cea habsburgică. Pentru Imperiul habsburgic, victoria de la Timișoara echivala nu numai cu un răsunător succes militar, dar și cu substanțiala înlesnire a deschiderii de drum mai departe, spre răsărit. Curând fu ocupată Oltenia, oastea prințului Eugeniu ajungând chiar pînă în Moldova. După izbînda aceluiasi conducător militar de mare talent la Belgrad (16 august 1717), s-a ajuns în vara anului 1718 la pacea de la Passarowitz, moment de seamă în procesul de declin al puterii otomane și de consolidare a celei habsburgice pe linia Dunării.

Evenimentul de la Timișoara a fost celebrat, la fel ca alte succese militare austriece, și prin emiterea unor medalii comemorative care formează o frumoasă și încheagată serie medalistică. Ea a atras atenția a numeroși cercetători, care au studiat-o fie în întregime, fie ocupîndu-se de probleme legate de unele piese ce o compun.

La începutul veacului nostru, Istvan Berkeszi stabilea 12 tipuri principale ale medaliei, cu numeroase variante¹, criteriul de distincție fiind, în primul rînd, cel al persoanei gravorului (sau gravorilor, în cazul pieselor - se pare, majoritare ca număr - cu aversul, respectiv reversul datorate unor meșteri deosebiți), dar și al deosebiriilor de imagine și legendă pe reversul acelor dintre medaliile seriei care reprezintă pe avers portretul împăratului Carol al VI-lea (de altfel, în clasificarea lui Berkeszi, 9 din cele 12 tipuri prezintă asemenea avers, cu variante de legendă și de execuție a feței, capilației, vestimentației). În amintita clasificare, două tipuri principale (nr. 4 și nr. 7), primul cu două subtipuri (nr. 5, 6), iar cel de al doilea cu unul singur (nr. 8), înfățișează pe revers planul cetății Timișoara. Distincția tipologică se justifică - și, pe bună dreptate - prin deosebirile nete ale imaginii și, parțial, ale legendei ambelor fețe ale medaliilor respective. Cît privește aversul, în imagine împăratul apare, pe medaliile nr. 4-6, în cămașă de zale peste care îmbracă o mantie; în schimb, medaliile nr. 7-8 îl reprezintă fără cămașă de zale, numai în mantie prinsă la umăr cu un gen de cataramă; se deosebesc și poziția feței, detaliile ei, capilația. (Deosebirile de legendă nu mai sînt astăzi de concluzie

dente, întrucât legenda subtipului 6 este identică cu cea a numerelor 7-8). Reversul medaliilor Berkeszi nr.4-6 prezintă altă legendă decât cea de pe reversul numerelor 7-8, iar în imagine, planul Timișoarei, apare cu deosebiri asupra căroia vom reveni.

În privința autorilor acestor medalii, un amplu studiu al lui Gyula Rudnay asupra vieții și operei gravorului Daniel Warou², precum și o notă publicată câțiva ani mai târziu de Lajos Huszár³, clarifică, se pare, în deplină măsură paternitatea pieselor Berkeszi nr.4-6. Este vorba, în cazul aversului piesei nr.4, de Daniel Warou (sigla de pe Av.: W), iar al pieselor nr.5 și 6, de Martin Brunner (sigla de pe Av.: MB și nu VB cum o dădea Berkeszi). Warou, de origine suedeză, fusese în bună parte a vieții meșter gravor la Kremnica, dar majoritatea lucrărilor le executase, totuși, la Viena, ca Hofmedailleur. Brunner este legat prin activitatea sa de Nürnberg. În ceea ce privește reversul acestor medalii, Rudnay⁴ și Huszár⁵ se gândesc amândoi fie la persoana lui Warou ca gravor, fie la cea a unui renumit meșter augsburghez, Christian Wermuth, gravor de medalii, pe atunci, al curții regale prusiene. Huszár amintește că pentru imaginea planului Timișoarei există ștanța originală în colecția de ștanțe a monetăriei vieneze, iar catalogul de ștanțe menționează sigla de gravor W; autorul citat înclină pentru persoana lui Warou corespunzând acestei sigle, tocmai pentru că ștanța se afla depozitată la Viena⁶. Huszár demonstrează că această reprezentare a planului cetății Timișoara reproduce, până în cele mai mici amănunte, partea de mijloc a unei gravuri executate cu ocazia aceluiași eveniment istoric care a dat naștere și seriei medalistice în discuție, și care se intitulează "Plan der kayser. Attaque vor Temessvar angefangen dē 7 bris Anno 1716"⁷.

Deși foarte asemănătoare mai ales cu piesa Berkeszi nr.6, totuși piesele nr.7 și 8 prezintă o seamă de deosebiri pe ambele fețe ale medaliiei, deosebiri care atrag atenția asupra gravorului care va fi executat acest tip. Este, de altfel, tipul descris și reprodus de Resch în cuprinzătorul său repertoriu de monede și medalii transilvănene⁸. Piesa Berkeszi nr.7, din argint, este descrisă după cum urmează:

Av.: bustul lui Carol VI spre dr., în mantie, fără cămașă de zale;
de jur-împrejur, legenda: CAROLVS VI. D·G· - ROM·IMP·
SEMP·AVG. Sub umărul împăratului, sigla V.

Rv.: în imagine, cetatea Timișoarei. De jur-împrejur, legenda:
TRANSSYLVANIA METV AC INSDII S LIBERATA.
Jos, în exergă: THEMESVARIO OCCVP./D.12.OCT.1716.

Piesa nr.8, din cotoșor, prezintă deosebiri minime în reprezentarea imaginii de pe avers și, în locul literei V, sigla este v (mai mică decât precedenta)⁹.

Autorii care au stabilit identitatea gravorilor aversului pieselor Berkeszi nr.4-6 nu se ocupă de acestea două mai în urmă amintite, și din motive lesne de înțeles: ei nu se interesau, atunci, de cel ce se marca cu sigla V. Atare preocupare mi-a fost însă sugerată de piesă

1

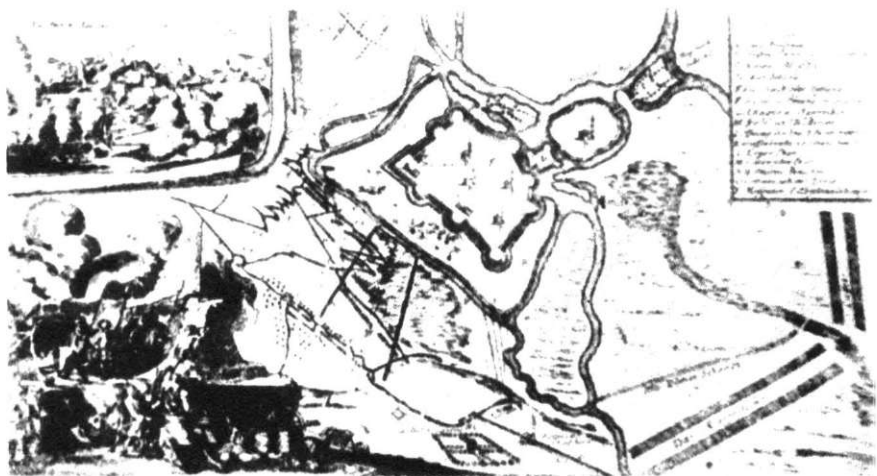
2

3

4

5

analogă cu Berkeszi nr.8 pe care, documentându-mă pentru întocmirea unui album al monedei și medaliei transilvane din sec.XVI-XVIII, am înfățișat-o în patrimoniul Muzeului Țării Bârsei¹⁰.

Față de aversurile semnate de Warou și Brunner, aversul piesei în cauză (deci, al medaliei Berkeszi nr.8) (fig.2) este cel mai apropiat de acela al piesei Berkeszi nr.6 (fig.1). Este singurul care prezintă o legendă cu text identic, iar în imagine vestimentația împăratului este foarte asemănătoare; lipsește cămașa de zale, e drept, dar mantaua, căderea ei pe umerii figurii înfățișate, sînt înrudit concepute cu Berkeszi nr.6.

Fața mai plină, trăsăturile mai plastic redată denotă un meșter versat, în pofida unei anume rigidități a poziției (poate pentru că meșterul cu sigla V acordă capului un spațiu mai mare, decît Brunner care imprimă bustului ceva mai multă naturalitate). Ceva mai grosier decît la Brunner apare și desenul buclelor părului. Deci, un oarecare schematism în detaliile capitației și vestimentației; în schimb, calități în modelarea feței.

Dar cine este acest meșter V ?

Atît Resch, cît și, cîtiva ani mai tîrziu, Berkeszi ne dezvăluie numele său: Vestner. Este vorba despre cunoscutul gravor din școala de la Nürnberg Georg Wilhelm Vestner (născ. la Schweinfurt, 1 sept. 1677 și decedat la Nürnberg, 24 nov. 1740), care semna, printre altele, cu inițiala V¹¹. Gravor al episcopului de Würzburg în 1720, gravor de medalii al curții și cămării bavareze în 1732, Vestner a fost autorul a sute de medalii dedicate unor personalități și evenimente contemporane¹². Din sursele accesibile nouă nu am putut dobîndi certitudinea - pe care Resch și Berkeszi o vor fi avut - că Vestner a executat și o medalie (sau medalii) ce comemorează evenimentul de la 12 octombrie 1716; pînă la a ne asigura, rămîne să acceptăm, ipotetic, atribuirile celor doi autori acum amintiți.

Dar această atribuire cîștigă în importanță atunci cînd trecem la reversul medaliei brașovene (respectiv, Berkeszi nr.8).

Confruntînd imaginea planului de cetate de pe reversul medaliei semnate de Martin Brunner (Berkeszi, nr.6) (fig.3) cu cea a celui "Plan der kayser. Attaque ..." (fig.4), observăm din primul moment corespondența între cele două reprezentări, fapt remarcat încă de Huszár. Se potrivesc nu numai detaliile (ca să exemplificăm numai cu numărul și forma turnurilor de apărare ale incintei), dar și unghiul sub care privim gravura; o exactitate - utilizînd termeni moderni - de-a dreptul fotografică. Aceasta este imaginea a cărei ștanță se află în colecția monetăriei vieneze și al cărei autor, dintre Warou și Wermuth, Huszár înclină să-l vadă în cel dintîi. Și să privim, acum, imaginea de pe reversul medaliei brașovene (fig.5). Chiar abstracție făcînd de textul diferit al legendei, remarcăm de la început deosebirea de poziție a celor două reprezentări. Cea de pe reversul medaliei lui Brunner apare în unghi înclinat circa 45°, exact ca în gravura originală, pe cînd cea

de pe reversul medaliei lui Vestner se situează în axă verticală perfectă, de 90°, pe orizontala dată de legenda din exergă. Dincolo de aceasta însă, sînt evidente și deosebiri de detaliu: trasarea rigidă a conturilor incintei interioare, forma de asemenea mai rigid desenată a bastioanelor, disproporțiile spațiului delimitat prin linii exterioare incintei (conturul șanțului de apărare ș.a.). Chiar nedînd atenție deosebirii de înclinație a întregii reprezentări față de cea anterior amintită (ea s-ar putea datora și aplicării în alt unghi a ștanței pe placa aflată în lucru), nu putem face abstracție de numeroasele detalii deosebite prezente în această imagine, care vădesc utilizarea unei alte ștanțe decît în cazul medaliei cu aversul Brunner.

Este știut că seria medalistică în cauză, supusă unui procedeu general aplicat, a apărut prin asamblarea a diverse reprezentări pe avers cu un revers invariabil¹³. Asamblarea acestor medalii se făcea la Viena; iar dacă autorul reversului Berkeszi nr.6 (ca și al celor nr. 4 și 5) este Warou, însăși execuția acelei imagini se va fi operat la Viena. La elaborarea diverselor tipuri ale medaliei Timișoarei au contribuit, e drept, artiști nu numai vienezi, ci și din Augsburg, Nürnberg etc. (e și cazul lui Brunner). Vestner era și el nürnberghez, și totuși, pe reversul ambelor sale medalii apare o imagine, deși fin lucrată, totuși inexact a planului de atac cunoscut. Deci, executantul acestei imagini nu poate fi identic cu cel al reprezentării în unghi de 45° a planului de cetate.

În această situație, fără a ne putea pronunța acum definitiv asupra persoanei gravorului și locului unde a fost executat reversul medaliei Berkeszi nr.7 și 8, trebuie să presupunem că el este operai lui Vestner sau a altui gravor nürnberghez, lucrată fiind la Nürnberg, pe baza unei gravuri originale sau a unui desen care se deosebea prin unghiul de înclinație de "Plan"-ul anterior menționat, fiind și de un schematism sensibil mai pronunțat decît acel plan.

Așadar, semne de întrebare mai planează încă deasupra problemei; ele merită însă chiar și răspunsuri ipotetice. Continuarea preocupărilor este îndreptățită de calitatea acestei serii medalistice premergătoare creării, în 1727, a Academiei de gravori din Viena, care va marca izbînda deplină a barocului și în arta medalistică austriacă.

NOTE

- 1 István Berkeszi, Temesvár emlékérméi, în TörtéregÉrt, XXIV (1908) p.105. Seria tipologică se bazează pe materialul înregistrat de autor la muzeele din Timișoara, Budapesta, Viena, precum și pe aceia din unele mari colecții particulare ale vremii.
- 2 Gyula Rudnay, Warou Dániel körmöcbányai fővénök (1674-1729), în NK, XXXII-XXXIII (1933-1934), p.34-83.

- 3 Lajos Huszár, Temesvár visszavételére készült érem metszetmintaképe, în NK, XLII (1943), p. 62-63.
- 4 Rudnay, op.cit., p.73.
- 5 Huszár, op.cit., p.63.
- 6 Ibidem și nota 5.
- 7 Ibidem.
- 8 Adolf Resch, Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart, Hermannstadt, 1901, p.233, nr.129-130, pl.70/129.
- 9 Berkeszi, op.cit., p.109-110.
- 10 Nr.inv.13.789. Mulțumesc încă o dată colegei Luana Popa, șef de secție la Muzeul Țării Bîrsei, pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziție, printre alte piese monetare și medalistice, și pe aceasta în discuție.
- 11 Cf.G.K.Nagler, Die Monogrammisten, V, München-Leipzig, 1881, p.196-197 (nr.985). Precizăm că nici Warou, nici Wermuth nu utilizează drept monogramă această inițială.
- 12 Cf. Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, begr. v.Ulrich Thieme und Felix Becker. Hrsg.v. Hans Vollmer, Bd. 34, Leipzig, 1940, p.313.
- 13 Vezi Huszár, op.cit., p.62.

AUTOUR DU GRAVEUR DE LA MÉDAILLE DÉDIÉE À LA LIBÉ- RATION DE TIMIȘOARA DE SOUS LES TURCS (1716)

Résumé

On confronte deux pièces d'une série de médailles commémorant la victoire des Habsbourg à Timișoara (le 12 Oct.1716). Elles sont publiées par István Berkeszi (voir note 1).

Le droit de la pièce Berkeszi no.6 (fig .1) est gravé par Martin Brunner, pendant que celui de la pièce Berkeszi no.8 (fig.2) appartient au graveur Georg Wilhelm Vestner, tous les deux de Nürnberg. En discutant les traits communs et les différences des deux pièces, l'auteur aboutit à la conclusion que le revers de la pièce Berkeszi no. 8 (fig.5) a eu comme modèle - très probablement - un exemplaire nürnbergois de la gravure représentant le Plan d'attaque de la forteresse de Timișoara, dont un exemplaire se trouvant à Vienne (fig.4) a servi comme modèle pour le revers de la pièces Berkeszi no.6 (fig.3). Le revers en discussion peut être l'oeuvre de Vestner ou bien d'un autre graveur de Nürnberg.

PLACHETA CELEI DE A X-A CONFERINȚĂ DE DREPT MARITIM INTERNAȚIONAL - PARIS, 1911

de AURICĂ SMARANDA

Cu prilejul aniversării celei de a X-a Conferințe de Drept Maritim Internațional, Comitetul de organizare din Paris a bătut o plachetă jubiliară înfățișând următoarele:

Av. planul 1: O Victorie șezând într-o poziție caracteristică, cu mâna stângă ridicată în semn de "cart bun", iar mâna dreaptă o ține pe lângă corp împodobită cu frunze de măslin. La picioare se văd aruncați trandafiri și un colț de stîncă. Planul doi: marea, o ambarcație cu vele, două vapoare, iar la orizont se vede soarele răsărind. În partea de sus este scris: "X-e CONFERENCE", iar în exergă: "DE DROIT MARITIME INTERNATIONAL".

Rv. Globul pămîntesc, împodobit cu ramuri de măslin, printre care se văd: o ancoră, o baba cu parîmă, un palanc, o elice de navă, un clopot de cabestan, o ramă. Sub globul pămîntesc se vede marea pe care plutește o baliză cu fanion de semnalizare. În partea centrală, peste globul pămîntesc se află un cartuș pe care este scris pe două rînduri: "PARTICIPATION DE LA ROUMANIE". În exergă: "PARIS 1911".

Placheta este din bronz, avînd lungimea de 7 cm, lățimea de 6 cm din bază pînă la extremitatea laturii superioare care este arcuită și a fost gravată de M. Szirmai, sculptor-gravor din Paris.

Afît aversul, cît și reversul sînt de o mare dimensiune artistică, caracterizată de o profundă finețe și gingășie.

*
* *

Constituită ca instituție de drept cu caracter internațional, Conferința de Drept Maritim Internațional și are soriginea în înființarea Comitetului maritim internațional pentru unificarea Dreptului maritim care a avut loc în iunie 1897 la Bruxelles, ca urmare a dezvoltării construcțiilor de nave și a transporturilor internaționale maritime, factori care au determinat începutul reglementării unor probleme ce se impuneau ca: abordajele maritime, salvarea și asistența pe nave, răspunderea proprietarilor de nave etc.

Prima ordine de zi a acestui forum specializat a cuprins:¹

- studii asupra dreptului maritim în diferite țări, cu reglementările la zi;
- studii comparative cu privire la contradicțiile dintre legislații-

le de drept maritim din diferite țări;

- anchete și rapoarte asupra avantajelor și inconvenientelor din legislația de drept maritim din diferite țări;

- expuneri documentate asupra rezultatelor obținute cu privire la principiile preconizate a fi adoptate ca reguli universale și care fac parte chiar din legislația existentă a diferitelor țări;

- editarea unui "Buletin" cu apariție trimestrială, care să informeze și să trateze problemele de drept maritim internațional.

Prima rezoluție a Comitetului a cuprins unificarea Dreptului maritim în materie de abordaje maritime și a problemelor adiacente ca: pagube, răspunderi, despăgubiri etc.².

Pe măsura aderării mai multor țări la acest forum, începând cu a doua reuniune, Comitetul s-a transformat în Conferință de Drept Maritim Internațional.

Lucrările Conferințelor se desfășurau la intervale de 1-2 ani în diferite orașe, astfel: Anvers-1898³, Londra-1899⁴, Paris-1900⁵, Hamburg-1902⁶, Amsterdam-1904⁷, Liverpool-1905⁸, Veneția-1907⁹, Bremen-1909¹⁰, Paris-1911¹¹ (ședință jubiliară pentru cea de a X-a Conferință de Drept Maritim Internațional).

Problemele discutate în această etapă și cărora trebuia să li se găsească rezolvare s-au axat în principal pe următoarele:

- dreptul uniform de abordaje maritime;

- dreptul uniform de salvare și asistență maritimă.

Concomitent și pe măsură ce participanții ajungeau la puncte de vedere unanime cu privire la problemele discutate, acestea erau examinate în cadrul Conferințelor diplomatice la nivel de miniștri de externe. Astfel la Bruxelles, în anul 1905, au avut loc două sesiuni ale Conferinței diplomatice la nivel de miniștri de externe: prima sesiune s-a ținut în februarie¹² și cea de a doua în octombrie¹³. Cu acest prilej s-au discutat proiectele de Convenții internaționale privind Dreptul uniform de abordaje maritime și Dreptul uniform de salvare maritimă.

Este de menționat că la cele două Conferințe diplomatice a fost prezent și M. Mavrodi trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României în Belgia, care a participat la lucrări ca parte interesată.

În luna octombrie 1909, la Bruxelles, s-a ținut a 3-a sesiune a Conferinței diplomatice a miniștrilor de externe, în programul căreia au figurat următoarele:¹⁴

- discutarea unui proiect de Convenție asupra limitării răspunderii proprietarilor de nave, supus spre studiere guvernelor interesate;

- discutarea unui proiect de Convenție asupra ipotecii privilegiilor maritime, supus spre studiere guvernelor interesate;

- definitivarea de către reprezentanții împuterniciți ai țărilor interesate, a unificării regulilor în materie de abordaje maritime;

- definitivarea de către reprezentanții împuterniciți ai țărilor interesate a unificării regulilor în materie de asistență și salvare maritimă.

1

2

Între 23-26 septembrie 1910 delegații împuterniciți s-au reunit din nou la Bruxelles și au semnat în numele statelor interesate cele două Convenții: pentru unificarea regulilor în materie de abordaje maritime și pentru unificarea regulilor în materie de asistență și salvare maritimă.

Printre semnatarii celor două Convenții s-a aflat și reprezentantul României ca parte interesată¹⁵.

*
* *

În anul 1911, Serviciul maritim român făcea parte din Ministerul lucrărilor publice și dispunea de o flotă compusă din 10 nave maritime cu o capacitate de peste 26.000 tdw., din care: 5 cargouri și 5 nave de pasageri, cu care se transportau mărfuri și pasageri din porturile Constanța, Galați, Brăila pe mai multe relații, nave care atingeau porturi ca: Rotterdam, Cardiff, Marsilia, precum și Istanbul, Smirna, Alexandria etc.

În legătură cu textul dedicației "Participation de la Roumanie" de pe placheta prezentată apreciem că acesta reprezintă "de facto" și "de jure" recunoașterea pe plan internațional a aportului României prin participarea sa ca parte interesată la soluționarea și reglementarea unor probleme de drept maritim internațional în scopul dezvoltării flotelor maritime, a rezolvării cât mai echitabile a intereselor echipajelor și armatorilor și în general a extinderii pe cât mai multe relații a comerțului pe mare

N O T E

- 1 "Revue internationale du droit maritime", 1896-1897, Paris, p.373-384.
- 2 Ibidem, 1897-1898, p.231-233, 496-499, 734-739.
- 3 Ibidem, 1898-1899, p.427-435.
- 4 Franz Wittemans, La Conférence de Londres, în "Revue...", 1899-1900, p.275-280.
- 5 Georges Marais, Le Congrès International de Droit Maritime de Paris, în "Revue...", 1900-1901, p.276-299.
- 6 Henri Fromageot, Conférence de Hambourg, în "Revue...", 1901-1902, p.518-527 și 1902-1903, p.238-257, 258-279.
- 7 Louis Krank, Conférence d'Amsterdam (1904), în "Revue ...", 1903-1904, p.800-802, 937-938; 1904-1905, p.806; 1910-1911, p.242-256; René Verneaux, în "Revue...", 1904-1905, p.473-485 și p. 807-808 și 1905-1906, p.146-155.
- 8 Georges Marais, în "Revue..." 1905-1906, p.249-269.
- 9 Georges Barbey, Conférence de Venise, în "Revue...", 1907-1908, p.556-575, 715-733.

- 10 F.C.Autran și A.G.Gautier, Le Congres international de Droit Maritime de Brême, în "Revue ...", 1909-1910, p.283-305.
- 11 A.G.Gautier, Conférence de Paris, în "Revue...", 1911-1912, p. 406-443.
- 12 Comandant Duchâteau, în "Revue...", 1904-1905, p.657-659.
- 13 "Revue...", 1905-1906, p.270-278.
- 14 "Revue...", 1909-1910, p.702-718.
- 15 "Revue...", 1910-1911, p.256-267, 578-579.

LA PLAQUETTE DE LA Xe CONFÉRENCE DE
DROIT MARITIME INTERNATIONAL - PARIS,
1911

Résumé

On présente la plaquette de bronze de la Xe Conférence de droit maritime international (Paris, 1911), exemplaire qui porte au revers la légende : PARTICIPATION DE LA ROUMANIE. L'auteur passe en revue à cette occasion l'activité déployée par les conférences successives de droit maritime international, de 1867 à 1911, en faisant mention de la participation de la Roumanie à cette activité.

de JEAN N. MĂNESCU

În cercetările românești de heraldică problema originii stemei Țării Românești s-a pus datorită faptului - cunoscut, în fond, de multă vreme - că voievozii din sec. al XIV-lea și al XV-lea au folosit simultan două tipuri deosebite de armării și anume:

Tip I.- În sigiliul mare heraldic: un scut cuprinzând un vultur pleșuv cu aripile strânse și capul întors, privind spre o cruce episcopală a cărei hampă i se înfige în spinare; în colțul stîng de sus o semilună descrescînd însoțită, între coarne, de o stea cu șase raze¹ (pl. I/1).

Tip II.- La baterea monedelor: un scut despicat, fasciat în dreapta și plin în stînga, timbrat de un coif ce poartă în cimier o acvilă asemănătoare întru totul vulturului din stema sigilară (pl. I/2).

Cele mai vechi izvoare interne ale heraldicii de stat muntene datează din vremea domniei lui Vladislav I (1364-1377). Ele atestă folosirea încă de pe atunci a ambelor tipuri de stemă: stema de tipul I a figurat în marele sigiliu al lui Vladislav I atîrnat la privilegiul acordat brașovenilor la 20 ianuarie 1368. Există în acest sens o mărturie formală de pe la 1800², confirmată de absoluta identitate între vestigiile actuale ale acestui sigiliu și pecețile de același tip ce ni s-au conservat din domniile ulterioare³; stema de tipul II apare descompusă pe monedele a căror emisiune începe acum, probabil în 1366; scutul este reprezentat pe avers, timbrul pe revers.

Faptul că aceeași figură, "acvila cruciată", apărea și în scutul stemei sigilare și în cimierul stemei monetare făcea necesară determinarea justului raport între cele două tipuri de stemă, raport care reprezenta, în ultimă analiză, "punctul nevralgic al istoriei stemei Valahiei"⁴. Plecînd probabil de la o afirmație mai veche a generalului P.V. Năsturel după care, pe monedele Țării Românești, crucea din spatele acvilei nu ar fi fost decît "cruce-ajută", invocația simbolică cu care începe legenda⁵, și neglijînd totodată existența sigiliului heraldic al lui Vladislav I, istoricul Gheorghe Brătianu elaborează în 1931 teoria formării stemei Țării Românești prin "coberfrea cimierului în scut"⁶. Nici una din premisele acestei teorii nu se verifică însă: sigiliul lui Vladislav I, constatat în 1368, dar datînd probabil de la începutul domniei, este anterior primelor emisiuni monetare, iar aparenta funcție epigrafică a crucii din spatele acvilei de pe monedele de tipul comun e infirmată de monedele de tipul "cu acvila conturnată" (astăzi considerate ca

fiind primele emisiuni), unde crucea urmează întoarcerea acvilei (pl.I/3) ca și de cele anepigrafe unde crucea își păstrează locul. Aceasta s-a demonstrat încă din 1935 de dr.G.Severeanu.

Nouă, stema monedelor lui Vladislav I ne apare mai curînd ca o construcție heraldică de dată mai recentă, în care scutul reproduce probabil baniera, de inspirație ungară, a domnului Țării Românești, iar timbrul preia, transformînd-o însă din vultur în acvilă, figura principală a scutului din marele sigiliu. Credem că momentul conferirii sau al liberei adoptări de către domnul Țării Românești a acestei steme poate fi pus în legătură cu întîlnirea din anul 1343 sau 1344 dintre regele Ungariei Ludovic I cel Mare și voievodul român Nicolae Anexadru, cînd acesta din urmă - substituindu-se, fie și numai pe planul diplomatic, tatălui său - a luat inițiativa normalizării relațiilor dintre Țara Românească și Ungaria, rupte de la războiul din 1330⁸.

Îzvoare suplimentare, datînd din timpul domniei lui Radul I (1377-1384), aduc unele lămuriri asupra folosirii diferențiate a celor două steme:

1. Nasturii de argint aurit și email verde ai hainei cu care s-a înmormîntat voievodul sînt împodobiți cu scutul despicat al stemei monetare⁹.

2. Pe monedele unei emisiuni, pe care o credem comemorativă a unei victorii greu cîștigate (pl.II/4), voievodul s-a reprezentat pe revers în armură ușoară de război, ținînd în mîna dreaptă o sulită scurtă și rezemîndu-se cu stînga pe același scut despicat (pe avers, armele complete)¹⁰.

3. Pe stîlpul de NE al naosului Bisericii Domnești de la Curtea de Argeș este reprezentat, în atitudine orantă, un cavaler în platoșă de solzi (cavalerul "fără cap"). În fața lui, rezemate, sulita și scutul. Pe colțul scutului, un coif rotund de luptă aurit și cu acoperămint roșu. Scutul a fost distrus în timpul lucrărilor de dezvelire a frescei, dar ni s-a păstrat o fotografie dintr-o fază mai veche a acestor lucrări, din care reiese că era un scut de luptă, întărit cu o bordură (fizică, nu heraldică) de tablă profilată și a cărui suprafață liberă reproducea împărțirea scutului despicat și fasciat de pe monete¹¹.

Reiese din aceste trei exemple că singurul scut purtat efectiv de domnia Țării Românești din ultima treime a sec.al XIV-lea era scutul despicat și fasciat al stemei de pe monete.

În lumina acestui fapt, scutul cu vulturul din marele sigiliu pare a nu mai fi fost, la aceeași epocă, decît amintirea unor vremi revolute în care se crease cea dintîi pecete domnească. Nu-l mai poartă efectiv nimeni, dar el supraviețuiește în virtutea cunoscutei tendințe conservatoare a sigiliilor importante și - nemaireprezentînd heraldic persoana fizică a domnului - el reprezintă deja instituția domniei ca persoană juridică. Cu alte cuvinte, perimat ca stemă de familie, scutul din marele sigiliu devenise încă de pe atunci stema de stat a Țării Românești.

Dar nici o stemă nu e perfect definită atît timp cît nu-i cunoaștem

smalturile. Cu privire la stema din sigiliu, credem cu Matei Caragiale¹² că scutul va fi fost albastru, vulturul negru și aștrii de aur. Crucea va fi fost înșă tot de aur, așa cum apare în miniaturile hrisoavelor de mai târziu, și nu roșie. Nici ciocul și ghiarele nu credem să fi fost "poleite", căci acest detaliu ar fi împiedicat transformarea, către 1500, a păsării cruciate în corb.

Despre smalturile stemei de pe monede, am arătat mai demult¹³ că fasciile erau probabil aur și roșu, iar câmpul plin, albastru. Ne bazăm pe urme de culoare observate "in situ" la Curtea de Argeș, acolo unde fusese scutul "cavalerul fără cap" și pe variațiile de intensitate a luminii în fotografia amintită, iar pentru câmpul albastru, și pe semiluna ce apare în acest câmp pe aversul celor mai vechi monede, singurele pe care scutul este redat cu scrupulozitate, astfel încât și metalul fasciilor este marcat prin damaschinare.

Cu prilejul transferării vulturului din stema sigilară în cimierul acestei noi steme și a transformării lui într-o - mai nobilă - acvilă, credem că și emaltul păsării a fost schimbat din negru în aur. Astfel nu s-ar explica pentru ce în sec.XVI-XVIII, când pasărea cruciată era unanim considerată corb, în frontispiciul hrisoavelor ea este totuși adeseori pictată cu aur.

Problema originii stemei Țării Românești se complică și mai mult datorită aducerii în discuție a unor izvoare noi. Se constată în primul rând că, în afara celor două steme prezentate până acum, patrimoniul heraldic al voievozilor din sec.al XIV-lea mai cuprindea și o a treia stemă, din câte știm, puțin folosită: un scut cu un leu heraldic. Prin aceea se confirmă autenticitatea stemei cu leu negru (sau roșu) în câmp de aur (sau argint) atribuită "ducelui Valahiei" de armorialele germane din sec.al XV-lea și al XVI-lea și răputată până nu de mult ca apocrifă¹⁴. Acest scut apare în sigiliul mic heraldic al lui Mircea cel Bătrân cu legenda: + ІѠ МПЧА БЕЛУКИ БОЕБОДА¹⁵, întipărit în ceară neagră și atârnat, în rând cu sigiliile boierilor, lângă marele sigiliu domnesc de ceară roșie, la tratatul cu Polonia din 17 martie 1411 (pl.II/5). Am arătat, în două comunicări prezentate la Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de istorie "N.Iorga"¹⁶, că acest scut nu cuprindea o imagine neclară a acvilei țării, cum crezuseră, nu știm de ce, predecesorii, ci un leu heraldic, lesne de recunoscut în poftida relei imprimări. Apreciam în aceleași comunicări că scutul cu leu va fi fost adevărata stemă de neam a "Basarabilor" și explicam prezența lui într-un sigiliu personal, din a cărui legendă slavă lipsea orice referire la domnia Țării Românești, prin aceea că Mircea cel Bătrân îl va fi folosit în perioada 1394-1396 când nu a domnit efectiv, tronul Țării Românești fiind ocupat de Vlad I. În orice caz, în 1411 Mircea nu se mai servea personal de acest sigiliu, ci îl trecuse probabil fiului său Mihail (sau altui fiu), care cosigilează împreună cu boierii tratatul cu Polonia. Dacă ipoteza noastră este justă, Mircea cel Bătrân participase sub aceeași stemă și la cruciada antiotomană din 1396, terminată prin dezas-

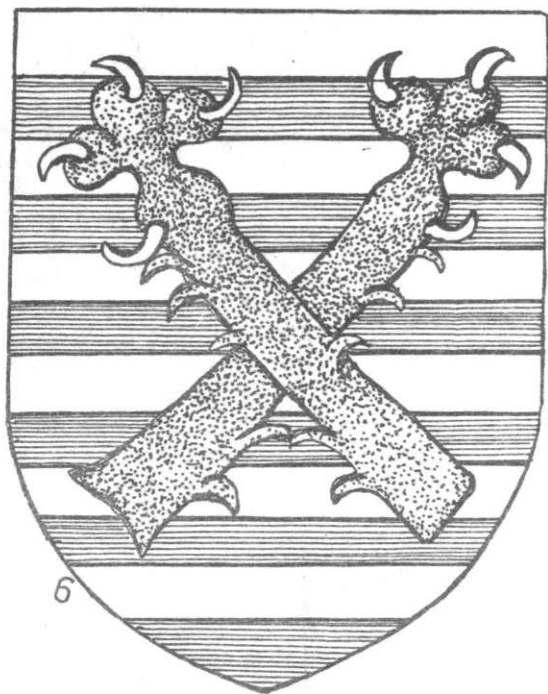
Pl. I

4

5

6

PL. II

trul de la Nicopole, și așa s-ar explica de ce armorialele germane au perpetuat - ca arme ale "ducelui Valahiei" - tocmai acest scut, pe care l-au putut prelua dintr-o cronică ilustrată a bătăliei de la Nicopole, cronică astăzi pierdută.

Recent au intrat în atenția cercetătorilor români și cele două steme atribuite unui rege al Valahiei - "le roi de Blaquie" - de cel mai vechi armorial francez cunoscut, armorialul "Wijnbergen", redactat între anii 1265 și 1285, anterior deci datei de 1290 la care, potrivit tradiției, s-a întemeiat Țara Românească. S-au ocupat de acest armorial Marcel Sturdza-Săucești¹⁷ și Dan Cernovodeanu¹⁸. Stemele din armorialul Wijnbergen sînt: 1) fasciat mărunț aur și roșu; 2) fasciat mărunț aur și roșu peste care broșează două labe negre de leu, încrucișate. Cea din urmă a fost preluată și de un armorial englez din sec.al XV-lea, din care pagina ce o cuprindea a fost reprodusă în The Encyclopaedia Britannica, ediția 1926, vol.XIII, p.320-321, pl.III, fig.16, de unde ne era cunoscută mai de demult (pl.II/6).

Nu putem insista, aici și acum, asupra acestui "rege al Valahiei". Îl considerăm, în principiu, unul și același cu cel amintit de cronică rimată a lui Philipp Mousket în legătură cu evenimentele din anul 1242 și nu excludem o eventuală continuitate între regatul valah de la 1242 și voievodatul oltean al lui Lytuon-Litevoi amintit în Diploma Ileanților, cinci ani mai târziu¹⁹. Stemele din armorialul "Wijnbergen" provin probabil din izvoare ceva mai vechi, iar deosebirile dintre cele două scuturi s-ar putea explica și prin proveniența lor din două surse diferite. În orice caz, scuturile din armorialul "Wijnbergen" atestă marea vechime a fasciilor și a leului din patrimoniul heraldic al domnilor Țării Românești. Reciproc, prin stema de pe monedele voievozilor din sec.al XIV-lea și prin scutul cu leul din sigiliul mic al lui Mircea cel Bătrîn se confirmă autenticitatea scuturilor din armorialul "Wijnbergen".

În continuitatea istorică dintre scuturile fasciate păstrate în acest armorial din sec.al XIII-lea și cele două scuturi, cel despicat și cel cu leul, ale "Basarabilor" din sec.al XIV-lea, scutul cu vulturul din marele sigiliu al Țării Românești apare ca un element cu desăvîrșire străin.

Spre deosebire de falnicele armării de suverani sau de mari feudatari purtate de "Basarabi", el se prezintă ca o stemă²⁰ aparent modestă, heraldizare în stil ungaro-transilvan a unei simple embleme sigilare preheraldice, poate de tip bizantin²¹. Dar faptul că această emblema este de fapt un simbol ermetic, îndeaproape înrudit cu cel al Junonei din Samos²², stă mărturie pentru ceea ce putea fi la acea epocă un "summu" de rafinament intelectual: cel ce a ales un atare simbol spre a-i servi ca stemă nu putea fi decît o personalitate de excepție.

Faptele heraldice analizate par să confirme tradiția istorică a întemeierii Țării Românești prin Negru-Vodă, cel coborît de peste munte în 1290 și căruia i s-a închinat feudalitatea locală în frunte cu puternica dinastie voievodale olteană, urmașii lui Lytuon-Litovoi și Barbat,

"banoveții" Basarabi ai Letopisețului Cantacuzinesc²³. Intemeietor de stat feudal, Negru Vodă a fost necesarmente și creatorul primului sigiliu domnesc, în care a așezat, firește, propriul său blazon nobiliar, scutul cu vulturul cu crucea înfiptă între aripi.

Între imposibilul Negru Vodă, definit cândva de Dinitrie Onciul²⁴ ca: "... domn român, venit aci din altă parte și nu din Oltenia, domn care întemeiază aci statul, dar nu dinastia, domn căruia i se închină Basarabii Olteni, foști înainte de dînsul și urmași după el..." și scutul din marele sigiliu domnesc: stemă nobiliară cuprinzînd un simbol bizantin, dar sub veșmînt heraldic transilvan, stemă a statului pe care, în sec. al XIV-lea, nu o poartă efectiv nici unul dintre reprezentanții dinastici, stemă ce se inferă - întrerupînd-o - în continuitatea dintre scuturile armorialului francez din veacul al XIII-lea și cele ale Basarabilor din veacul următor, corespondența este, într-adevăr punct cu punct, perfectă.

Posesoare a unor arme proprii, scutul cu leul, dar și probabilă depozitară a vechii tradiții vexilare a banierii cu dungi galbene și roșii, dinastia olteană fși va aduce contribuția sa la constituirea patrimoniului heraldic al noului stat. Când lui Negru Vodă îi va urma în scaun Basarab I, fiul lui Thocomer-Tihomir din dinastia olteană (și, probabil, ginere al "descălecătorului" țării)²⁵, acesta nu va abandona scutul cu leul, pe care-l regăsim la strănepotul său Mircea cel Bătrîn, dar în marele sigiliu va păstra stema predecesorului său, care devine acum stemă de stat. Pe temeiul vechii tradiții vexilare - transfigurată prin înpuținarea fasciilor și adăugarea cîmpului albastru²⁶ -, dar și pe temeiul emblemei din sigiliul domnesc, va lua naștere mai tîrziu stema complexă a voievozilor din a doua jumătate a sec. al XIV-lea.

Amintirea scutului cu leul va fi păstrată de armorialele germane, fiind uneori reluată de pretendenți domnești pribegi în Occident²⁷. Stema complexă cu scutul despicat și "acvila cruciată" în cimier nu va putea susține concurența cu stema simplă din sigiliul domnesc și va dispărea în a doua jumătate a sec. al XV-lea, odată cu încetarea activității monetăriei muntene, care, în ultimele decenii de ființare, îi perpetuase poate doar amintirea. Tradiția vexilară din care provenise va supraviețui, mai mult sau mai puțin latent, pentru a reînvia în 1834, în forme noi, în drapelul modern al oștirii Țării Românești, din care a derivat apoi drapelul național al României²⁸.

Singură va rămîne, substituindu-se tuturor celorlalte steme din sigiliul domnesc. Către 1500 pasărea cruciată va suferi o nouă metamorfoză, prefăcîndu-se în corb, dar adoptînd, paradoxal, atitudinea unei acvile antice. Crucea nu mai apare acum înfiptă între aripile păsării, ci se plasează în fața corbului care o prinde cu pliscul de sub traversă. Cum influența stemei Huniazilor ni se pare aici evidentă, presupunem că noua reprezentare a fostei "acvile valahice" va fi fost adusă cu sine de Vlad Călugărul (1481-1495) din peregrinările sale ca pretendent în Ardeal și Ungaria²⁹. Constatată nu poate fi decît pe stema pisaniei din 1499

de la clopotnița mănăstirii Dealul³⁰, iar în sigiliul domnesc nu va pătrunde decât sub domnia lui Neagoe Basarab (1512-1521)³¹. Simetria relativă a noii reprezentări heraldice va determina separarea stelei de semilună și situarea ei în colțul opus, prim pas spre transformarea stelei într-un soare. Cu aceasta, și cu diminuarea dimensiunilor crucii, se constituie în sec. al XVI-lea tipul definitiv al stemei Țării Românești, care va fi înțea până către 1830, când, sub alte influențe, corbul se va preface din nou în acvilă.

Am lăsat dinadins în afara acestei cercetări stema cu trei capete de harapi atribuită Țării Românești în unele lucrări străine, începând cu Chronologia lui Levinus Hulsius (1595). Armorialele germane mai vechi nu o atribuie niciodată "ducelui Valahiei", reprezentat consecvent prin scutul cu leul, ci unui enigmatic "duce de Ascholott de dincolo de Valahia"³². Nu știm ce poate însemna nici "Ascholott", nici "dincolo de Valahia". Poate fi vorba de o realitate românească dinaintea de 1290, cum credeam mai demult³³, dar și de țara lui Dobrotici sau de a vreunui principe tătar. Ultima evantualitate ni se pare astăzi cea mai probabilă.

NOTE

- 1 Am descris sigiliul lui Mircea cel Bătrân din prima sa domnie (1386-1394) ce "va fi fost și în timpul lui Vladislav voievod" (A. Sacerdoțeanu, Sigiliul domnesc și stema țării ..., în "Revista Arhivelor", an. XI, 1968, nr. 2, p. 14). Lucrarea de referință: C. Moisil, Sigiliile lui Mircea cel Bătrân, în "Revista Arhivelor", an. VII, 1944-1945, p. 256-286. Discuții asupra speciei ornitologice a păsării din scutul stemei sigilare la D. Carnovodeanu, Știința și arta heraldică în România, București, 1977, p. 43-44.
- 2 L. J. Marienburg, Kleine siebenbürgische Geschichte zur Unterhaltung und Belehrung, Pest, 1806, p. 189. Sigiliul era încă de pe atunci spart în trei, dar scutul nu se fărâmițase și se mai distingea pe el ceea ce autorul știa că este "Stema Valahiei, un corb cu o cruce în gură".
- 3 C. Moisil, op. cit., p. 285-286; E. Vîrtoșu, Note și discuții sigilografice, în "Studii și cercetări de numismatică", III, 1960, p. 52.
- 4 M. Caragiale, O contribuție heraldică la istoria Brâncovenilor, în Opere, ed. îngrijită de Perpessicius, București, 1936, p. 294.
- 5 P. V. Năsturel, Interpretarea mobilelor heraldice de pe monedele Țării Românești (interviu) în "Buletinul Societății Numismatice Române", XI, 1914, p. 19-23; idem, Nova Plantatio și regii României moștenitori ai împăraților Bizanțului ... (extras din "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", XV, 1914), București, 1915, p. 6 și 15.
- 6 G. I. Brătianu, Originile stemelor Moldovei și Țării Românești, în "Revista istorică română", I, fasc. 1, 1931, p. 50-62. V., în același sens, M. Caragiale, op. cit., passim; C. Moisil, Stemele primelor monede românești (extras din AARMSI, s. III, t. XXI, nr. 4), București, 1938,

- p.5-6; idem, O pagină de heraldică românească veche (extras din BSARPR, II, 1950), București, 1949, p.3-4. Recent și Sz.de Vajay, Das "Archiregnum Hungaricum" und seine Wappensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters, extras din Überlieferung und Auftrag, Festschniff für Michael de Ferdinandy, Wiesbaden, 1973, p.654, 656.
- 7 G.Severeanu, Monetela lui Dan I Basarab, domn al Țării Românești, 1384-1386, în "Bucureștii", 2, 1935, p.251-252.
 - 8 I.C.Filitti, Despre Negru Vodă, în AARMSI, s.III, t.IV, 1924, p.61-62; Sz.de Vajay, op.cit., p.664, nota 5; S.Iosipescu, Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotorpirii ungare, în Constituirea statelor feudale românești, București, 1980, p.94. Omagiul prestat în 1343 de Nicolae Alexandru e constatat de M.Holban, Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angvină, în "Studii", XV, 1962, 2, p.325 și urm., republicat de autoare în vol. Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV, București, 1980. Pentru o eventuală concesiune, dacă nu de arme cel puțin a unei banieri, pledează pasajul din proclamația din 1365 a regelui Ungariei împotriva lui Vladislav I, denunțat ca infidel față de "rege suo a quo sua debent dependere insignia" (Hurmuzachi, I/2, p.92).
 - 9 V.Drăghiceanu, Curtea domnească din Argeș. Note istorice și arheologice, în Curtea domnească din Argeș, (BCMI, X-XVII, 1916-1923), București, 1923 p.64-65; fig.64 a, b. Oct.Iliescu, în mai multe comunicări inedite, considera pe la 1970 că nasturii în cheștiune pot fi luați ca izvor pentru smalturile scutului (cf.D.Cernovodeanu, op.cit., p.67). Credem însă că emailul verde nu a avut decît rosturi decorative, nasturii fiind în fond gîndiți și realizați în "alb-negru", asemenea butonilor de manșetă cu vechi motive heraldice românești creați de artizanatul din zilele noastre.
 - 10 C.Moisil, Monetele lui Radu I Basarab în Curtea domnească din Argeș (BCMI, X-XVII, 1916-1923), p.123-133, fig.131-132. Tot aici, distincție clară între stema "Basarabilor" de pe monete și cea a țării din pecete, la p.129.
 - 11 D.Onciul, În cheștiunea Bisericii Domnești de la Curtea de Argeș, în BCMI, IX, 1916, p.60-61, fig.14. Atît D.Onciul, cît și C.Moisil (op.cit., p.130) considerau că acest "cavaler fără cap" este Radu I. În legătură cu dispariția scutului din frescă amintim presupunerea cumplit acuzatoare a lui O.Tafrali (Biserica Domnească - Datele clădirii și decorării sale, în RIAF, XVI, 1915-1922, p.152), potrivit căreia capul aceluiași cavaler ar fi fost sustras de un "amator de artă profanator de monumente".
 - 12 M.Caragiale, op.cit., p.294.
 - 13 I.Mănescu, Cu privire la vechimea tricolorului românesc, comunicare prezentată la Comisia de Heraldică și Sigilografie de pe lîngă Institu-

tul de Istorie "N. Iorga", la 27 ianuarie 1972.

- 14 C. Karadja, Delegații din țara noastră la Consiliul din Constanța (în Baden) în anul 1415, în AARMSI, s. III, tom. VII, mem. 2, 1927, p. 59-91; idem, Despre stemele românești ale lui Richental, în "Revista Arhivelor", II, 1927-1928, nr. 4-5, p. 458-460; M. Popescu, Capetele de arabi din stema Basarabilor, în "Revista Arhivelor", II, 1927-1928, nr. 4-5, p. 150-155; D. Cernovodeanu, op. cit., p. 78-79 și p. 208-211, pl. I-II.
- 15 I. Bogdan, Bibl. Acad. R. S. R., ms. rom. nr. 5219, fila 67-69 cu schiță destul de corectă; C. Moisil, Sigiliile lui Mircea cel Bătrân, p. 267, fig. 9 și pl. III, fig. 4; E. Vîrtosu, Din sigilografia Moldovei și Țării Românești, în DIR, Introducere, II, București, 1956, p. 333-537, *passim*. C. Moisil aprecia că în sigiliu se vede "stema stricată, scut cu o reprezentare nedeslușită, care însă pare a fi acvila cruciată". Totuși, în desenul de la fig. 9 se recunoaște clar leul, ca și în schița din manuscrisul lui I. Bogdan, care și el credea totuși același lucru.
- 16 I. N. Mănescu, Leul valahic în izvoare românești, la 8 ianuarie 1975 (citată de D. Cernovodeanu, Din însemnele heraldice ale lui Mihai Viteazul, în "Biserica Ortodoxă Română", XCIV, nr. 7-8, 1976, p. 742, nota 78) și Triplul patrimoniu heraldic al domnilor Țării Românești și implicațiile sale istorice la 8 decembrie 1977 (citată sub titlul redacțiunii germane din 1974 Das dreifache Wappen der Fürsten von Walachei de D. Cernovodeanu, Știința și arta heraldică în România, p. 78, nota 101).
- 17 M. Sturdza-Săucești, Anciens blasons roumains du XIII-e siècle, comunicare destinată celui de al XIII-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică (Londra, 1976) și al cărui rezumat a apărut în XIII International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences, 31 August-7 september 1976 - Proceedings, London, 1979, p. 52-53. Nu putem accepta punctul de vedere al autorului, potrivit căruia aceste blazoane au fost ale Asăneștilor, care le-au conferit și aliaților lor din Oltenia în 1204.
- 18 D. Cernovodeanu, Das Armorial Wijnbergen und die Heraldik der walachischen Dynasten, în "Der Tappert", XVIII, 1980, p. 1-15. Aici scutul fasciat este atribuit voievodatului lui Lytuon-Litovoi și cel cu adaosul labelor de leu, Imperiului româno-bulgar al Asăneștilor.
- 19 Ibidem, p. 6-8. Interpretarea istorică diferă întrucâtva de a noastră,
- 20 Definită ca atare prin semiluna și steaua din colțul stîng de sus, frecvente (dar cu caracter facultativ) în această heraldică atunci cînd cîmpul scutului este albastru, iar mobile principală nu respectă regula heraldică a culorilor. Detalii la D. Cernovodeanu, Știința și arta heraldică, p. 43, nota 1.
- 21 G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire Byzantin, Paris, 1884, p. 28. Două sigilii cu acvile ca cea din stema Țării Românești (una are chiar capul întors), dar cu o secure în locul crucii.

- 22 E.Levi, Histoire de la magie, Paris, 1865 (reeditare 1922), p. 429 și p.125, pl.VII.
- 23 Pentru tot ce privește problema lui Negru Vodă, vezi G.I.Brătianu, Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești, București, 1942, studiu inclus ulterior în idem, Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești, București, 1945 (reeditat în 1980).Acum și studiul lui N.Stoicescu, "Descălecat" sau întemeiere ? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric, în Constituirea statelor feudale românești, București, 1980, p.97-164.
- 24 D.Onciul, Originile Principatelor Române, București, 1899, p.33.
- 25 Am susținut această ipoteză genealogică în cele două comunicări amintite (v. supra, nota 16). Independent, același punct de vedere a fost exprimat de arheologul Lia Milencovici-Bătrîna în 1980, în cadrul unei sesiuni de comunicări organizate de Institutul de Istorie "N.Iorga" pe tema: Întemeierea statelor feudale românești.
- 26 Nu excludem intenția conștientă de a se realiza o mai apropiată similarizare cu stema regelui Ungariei. Noua banieră înmănată personal de rege voievodului cu prilejul investiturii putea fi efectiv astfel alcătuită.
- 27 Astfel, bunăoară, Petru Cercel a avut și un sigilin cu un scut cu leu însoțit de semilună și stea (Cf.M.Bunta, Un tipar de sigiliu din secolul XVI în "Acta Musei Napocensis", II, 1965, p.679-683).
- 28 I.N.Mănescu, Cu privire la vechimea tricolorului românesc (v. supra, nota 13); D.Cernovodeanu, Les origines lointaines du tricolore roumain, comunicare la al VIII-lea Congres Internațional de Vexilologie, Viena 1979; idem, L'evolution du drapeau tricolore de 1834 à 1881, comunicare la al IX-lea Congres Internațional de Vexilologie, Ottawa, 1981.
- 29 Considerăm foarte probabilă în acest sens o confirmare expresă de arme din partea regelui Matei Corvin către viitorul Vlad Călugărul în cadrul unei diplome de recunoaștere a nobilității acestuia spre a i se stabili un statut convenabil ca pretendent pribeag. În locul armelor "curate și neștirbite" ale Țării Românești i se va fi pus însă în scutul stemei nobiliare o figură hibridă, ținând și de "acvila valahică" și de corbul din armele regelui. Aceasta din urmă provenea însă dintr-o veche legendă occidentală, legenda Sf.Osvald.
- 30 D.Cernovodeanu, Știința și arta heraldică, p.68 și p.246-247, pl. XX, fig.2.
- 31 Ibidem, p.44 și p.214-215, pl.IV, fig.5; pentru întreaga evoluție a "acvilei valahice", p.41-52, 60-63 și p.214-241, pl.IV-XVII; pentru stema complexă, p.63-68 și pp.242-245, pl. XVIII-XIX; pentru scutul cu leul, p.78-79 și p.208-211, pl. I-II.
- 32 M.Popescu, op.cit., (v.supra, nota 14); D.Cernovodeanu, op.cit., p.77-81 și p.212-213, pl.III.
- 33 D.Cernovodeanu, op.cit., p.77; N.Stoicescu, op.cit., p.142.

Résumé

La question de l'origine des armes de la principauté de Valachie est réexaminée en tenant compte de quelques découvertes relativement récentes: la réalité de l'écu au lion (pl.II/6) et les écus du "roi de Blaquie" de l'armorial "Wijnbergen" du XIII-e s.

La théorie classique de la formation des armes de la Valachie par descende d'un ancien cimier (pl.I/2,3; pl.II/4) dans un nouvel écu (pl.I/1) établie par le gén. P.V.Năsturel, et développée par l'historien G.I. Brătianu et par l'héraldiste Mathieu I. Caragiale, est combattue, étant démontré: 1° que l'écu des armes "sigillaires" s'avère contemporain, sinon antérieur, aux premières émissions monétaires valaques, et 2° que la fonction épigraphique qu'assume en certains cas (pl.I/2) la croix du cimier (argument essentiel de la théorie classique) est secondaire (pl.I/3). Il s'ensuit que les armoires "monétaires", et seules effectivement portées par (pl.II/4) les princes de Valachie sont une construction complexe où entrent: a) une bannière d'inspiration hongroise dérivant des écus de l'armorial "Wijnbergen" (l'écu) et b) le meuble de l'écu des armes "sigillaires" transfiguré en aigle (le cimier). Les armes du grand sceau princier (pl.I/1), héraldisation à la hongroise (croissant et étoile au canton sén. du chef) de quelque ancien emblème préhéraldique et plutôt byzantin (vautour regardant, percé dans son échine d'une croix épiscopale), symbole hermétique apparenté de près à celui de la Juno Samienne, sont déjà à cette époque (2nde moitié du XIV-e s.) les armes du pays. L'écu au lion (pl.II/5) porté par Mircea l'Ancien, probablement entre 1394-1396 quand il n'a pas régné effectivement, est le blason familial des "Bassaraba". Son souvenir sera perpétué par des armoriaux allemands (XV-e-XVI-e s.): lion de sable, couronné d'or en champ d'or. L'écu à trois têtes de maure des mêmes armoriaux (duc "d'Ascholott, d'au-delà de la Valachie") est probablement celui de quelque prince tartare.

Il s'ensuit comme hypothèses héraldiques et historiques:

1. "Roi de Blaquie", État hypothétique, détaché vers 1215 d'une éphémère fédération vlacho-bulgare et anéanti par les Mongols immédiatement après 1242: les écus burellés d'or et de gueules, avec ou sans adjonction de deux pattes de lion de sable passées en sautoir, de l'armorial "Wijnbergen". Ces écus attestent l'ancienneté des fasces et du lion des "Bassaraba" du XIV-e s.

2. Voïvodat de Lytuon en Petite Valachie (mentionné en 1247 et 1276), héritier présumé du "royaume de Blaquie", assure la continuité de l'écu au lion et de la bannière rayée jaune et rouge.

3. Principauté de Valachie, fondée en 1290 par le légendaire "voïvode" Noir (Negru Vodă) de la tradition historique valaque (qui ne fonde pas une dynastie): l'écu d'azur au vautour regardant de sable, percé de la croix d'or.

4. Nouvelles armoiries de la Valachie (XIV-e s.) sous les "Bassaraba", continuateurs de la dynastie de Petite Valachie: écu parti d'un fascé (4 pièces) d'or et de gueules et d'azur plein; cimier une aigle regardante d'or percée d'une croix, dérivant des armes précédentes. Blason familial des "Bassaraba": d'or au lion de sable couronné du champ. La persistance des fasces et du lion confirme l'authenticité des écus de l'armorial "Wijnbergen".

Après 1500 l'écu des armes "sigillaires", subissant mainte modification, subsiste seul, les autres traditions se perdent. L'écu parti des armes "monétaires" survivra dans une tradition vexillaire qui devient patente en 1834 dans le tricolore valaque d'où dérivera ensuite le tricolore roumain.

CU PRIVIRE LA UN SIGILIU DE COMERȚ DIN SEC. AL XV-LEA DESCOPERIT LA CURTEA DE ARGHEȘ

de LIA BĂTRÎNA
și ADRIAN BĂTRÎNA

Relațiile economice întreținute în evul mediu de Țara Românească au fost studiate de istoricii români în lumina izvoarelor scrise (documente interne și externe, privilegii și corespondențe comerciale, relații de călătorie și registre vamale) și a celor numismatice, omițându-se o anumită categorie de izvoare: cele sigilografice, deosebit de prețioase și ele în reconstituirea tabloului circulației mărfurilor și a legăturilor comerciale întreținute de societatea românească.

Recent s-a atras atenția pentru prima dată în istoriografia românească asupra unor piese de caracter sigilar - interpretate corect de autor drept "plumburi de postav"¹ - descoperite în cursul cercetărilor arheologice din unele complexe medievale, precum cea de la Voivozi (com. Popești, jud. Bihor), de la Hălmagiu (com. Hălmagiu, jud. Arad) sau de pe platoul din fața Cetății de Scaun a Sucevei. Răspunzând apelului însoțit cu acest prilej, fiind convinși la rândul nostru de valoarea și semnificația acestor mărturii istorice, ne-am propus să prezentăm o piesă, din categoria celor amintite, a cărei descoperire ne-a fost prilejuită de cercetările arheologice pe care le-am întreprins în anul 1979 în cuprinsul așezării de la Curtea de Argeș². Cu această ocazie au putut fi interceptate și cercetate urmele a patru locuințe medievale, din rândul cărora una (denumită de noi L₄), prezentând o structură complexă, cu două niveluri - pivniță și parter -, precum și soluții constructive și de confort deosebite, a fost atribuită unor elemente înstărite orășenești în măsură să beneficieze de știința și arta de a construi a unor meșteșugari specializați. Materialele arheologice descoperite în umplutura pivniței pledează pentru încadrarea sa cronologică între a doua jumătate a sec. al XIV-lea și începutul celui următor³.

În acest context arheologic - umplutura locuinței 4 de la Curtea de Argeș - a apărut și piesa la care ne vom referi: un sigiliu dublu (sigillum duplex), compus din două plăci rotunde de plumb⁴ prinse prin două puncte de lipire, pe ambele fețe fiind imprimate cu ajutorul matricei - mai mult ca sigur un instrument în formă de clește⁵ - emblema și legenda. Între cele două plăcuțe, înainte de imprimare, vor fi fost trecute două șuvițe de mătase sau cânepă, răsucite sau împletite. Starea de conservare este relativ bună, astfel încât amprentele de pe ambele plăcuțe se pot descifra cu destulă ușurință. Totuși, o singură plăcuță se păstrează integral, diametrul său fiind de 23 mm, pentru

ca cea de a doua să ne apară în stare fragmentară, adică sub forma a două sectoare de cerc ce au rămas lipite de rest în momentul ruperii sigiliului. Diametrul acesteia din urmă pare să fi fost mai mic de 23 mm. Greutatea totală a piesei, în momentul de față, este de 3,4 gr.

Caracterul emblematic al reprezentărilor aflate pe ambele plăci indică un sigiliu de tip heraldic.

Aversul, în stare fragmentară, după cum am arătat, prezintă în câmp central un scut triunghiular (scuta triangula), de tip antic⁶ (fig. 1 b). Câmpul scutului este despăcat de o trăsătură și contrafasciat⁷ cu cîte trei fascii sparte⁸ în fiecare secțiune. Emblema, reprezentată de acest scut, este timbrată de o cruce - obișnuita invocație simbolică (invocatio simbolica) - urmată de sigla S, adică abreviațiunea termenului "Sigillum"⁹. Acesta, în mod firesc, ar fi trebuit să fie urmat de un cuvînt în legătură directă cu emblema și deci cu autoritatea reprezentată de sigiliu. Deși în stare fragmentară, se pare că totuși aversul nu a conținut alte litere în afara siglei S, întrucît scutul ocupă cea mai mare parte a câmpului pastilei, nepermițînd redarea unei legende în exergă.

Pe revers centrul este ocupat de un cvadrilob¹⁰, în care este înscrisă o floare de crin - figură naturală (fig. 1 a) -, avînd o formă particulară și convențională, foarte des folosită drept mobilă heraldică în cuprinsul stemelor¹¹. Și în cazul nostru ea nu reprezintă altceva decît o mobilă heraldică desprinsă din scut, deci o emblema plasată direct în câmpul sigilar. În punctele de intersecție a celor patru lobi se află cîte o frunzuliță stilizată. Emblema este înconjurată de o legendă - situată în exergă, între două cercuri concentrice, perlate - ce nu face altceva decît să continue textul început pe avers. Limba folosită este latina, iar caracterele gotice, capitale. Deși este strîns legată de cea de pe avers, și pe revers legenda este precedată de obișnuita invocație simbolică, reprezentată de această dată de o cruce labată. Cuvintele sînt despărțite între ele prin două puncte, iar de cruce prin cîte o rozetă flancată la rîndul ei de cîte două puncte. Textul pornește din apropierea centrului părții superioare, desfășurîndu-se circular de la stînga spre dreapta și menționează orașul căruia îi aparține sigiliul: + DE TOURNAI. Împrejurarea că literele U și R sînt mai greu lizibile se datorește, probabil, aplicării defectuoase a matricei, dacă nu cumva gradului de uzură a acesteia.

Din punct de vedere artistic, calitatea reprezentărilor de pe avers și revers constituie fără îndoială o reușită, dovadă a faptului că cele două tipare au fost realizate de un meșter specializat, probabil un bijutier sau un membru al breslei gravurilor de peceți cunoscuți în evul mediu, din documente, sub numele de "sculptor sigillorum", "gravatores" sau "incisores"¹².

Cît privește rosturile piesei descoperite - avînd în vedere materialul, modul de confecționare și procedeul de întrebuințare, emble-

mele și legenda sa, precum și analogiile ce se pot stabili cu piese similare - nu încapă îndoială că avem de a face cu un sigiliu atârnat al cărui rol a fost acela de a închide un balot de postav. Sigilarea baloturilor sau a bucăților de postav era îndeplinită în evul mediu de o anumită categorie de slujbași, cu scopul de a-i autentifica calitatea, dar și de a contribui la afirmarea centrului de producție menționat pe sigiliu¹³ și la sporirea încrederii în acesta a unui cerc cât mai larg de cumpărători.

În literatura de specialitate sînt semnalate sigilii de plumb, din același centru de producție - Tournai, mai mult sau mai puțin asemănătoare cu cel identificat la Curtea de Argeș. Ele au fost descoperite tot în cursul unor săpături arheologice efectuate în 1977 la Novgorod, în zona Tîrgului (pe actuala stradă Suvorov)¹⁴, în 1978 lângă Novgorod, la Gorodiște¹⁵ și în orașul suedez Lund¹⁶.

În funcție de starea de conservare și dimensiuni, de caracterul literelor din legende sau de aspectul general al emblemelor, între piesele descoperite în cele patru așezări se pot remarca atît asemănări, cît și deosebiri.

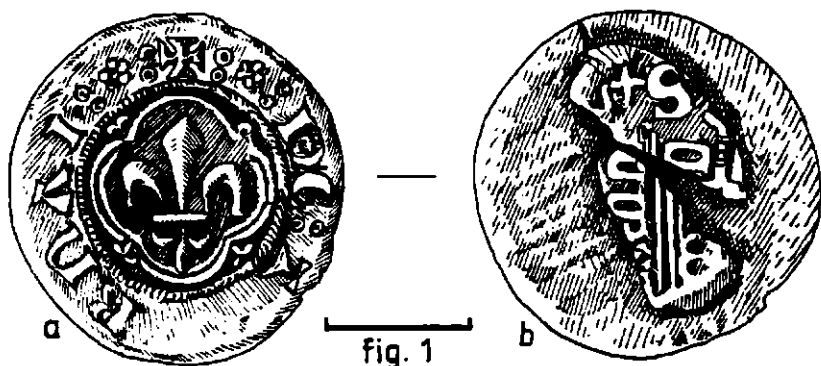
Astfel, exemplarul de la Curtea de Argeș, prezentînd ambele componente (avers și revers) ale sigiliului de tip dublu, a putut fi analizat în mai bune condiții decît cele de la Novgorod sau Lund, ce păstrează doar plăcuța cu imaginea florii de crin înconjurată de una și aceeași legendă: DE TOURNAI. Aceasta a fost socotită de cercetătorii sovietici drept avers al unui sigiliu ce se prindea de cea de a doua jumătate prin două proeminente (nituri)¹⁷. Cunoscind, însă, atît legenda cît și amîndouă emblemele, avem toate motivele să socotim plăcuța cu scutul heraldic drept avers, iar cea cu crinul, de asemenea heraldic, drept revers.

Dacă diametrele pieselor sigilare (mai exact a reversului acestora) de la Curtea de Argeș, Novgorod (zona Tîrgului) și Lund sînt identice, cel al exemplarului descoperit lângă Novgorod (Gorodiște) este mai mic, de numai 20 mm.

Asemănări, chiar dacă nu pînă la identitate - așa după cum apreciază cercetătoarea sovietică E. A. Rîbina¹⁸, cînd compară sigiliul descoperit la Novgorod cu cel din Lund - se pot observa tot între piesele egale ca diametru și în ceea ce privește aspectul emblemei și cel al legendei. Floarea de crin încadrată de cvadrilob este stilizată în aceeași manieră, cele mai evidente apropieri putînd fi făcute între emblemele de pe piesele din Novgorod și Curtea de Argeș. În ceea ce privește legenda, ea este redată cu aceleași caractere gotice capitale situate între două cercuri concentrice perlate, cuvintele fiind separate prin puncte și rozete dispuse în aceeași succesiune și precedate de fiecare dată de invocația simbolică.

Cele mai frapante asemănări putînd fi sesizate între piesele de la Curtea de Argeș și din Novgorod (zona Tîrgului), nu este exclus ca ele să fi fost imprimate cu una și aceeași matrice, diferențele

existente între ele putând fi puse pe seama gradului de uzură al matricei și deci a momentelor diferite de aplicare, dacă nu cumva chiar a unei neglijențe manifestate în momentul sigilării. Oricum, impresia degajată de sigiliile descoperite la Curtea de Argeș, Novgorod (zona Tîrgului) și Lund este cea a imprimării lor, dacă nu cu una și aceeași matrice, atunci cu două sau trei, concepute după un singur model de același gravor și în aceeași epocă.

Spre deosebire de cele trei sigilii mai sus-amintite, cel descoperit lângă Novgorod (Gorodiște) este rezultat din aplicarea unei cu totul alte matrice, mai puțin reușită din punct de vedere artistic. În acest caz, crinul stilizat este redat într-un câmp circular simplu, fără cadrul cvadrilobat, și înconjurat de o legendă cu un conținut asemănător celorlalte, dar în cadrul căreia se remarcă absența rozetelor.

Cît privește raportul cronologic dintre cele două tipuri de matrice este dificil de făcut precizări în stadiul actual al cercetărilor. Deși nu excludem posibilitatea ca ele să fie contemporane, ni se pare mai firească existența unei succesiuni, chiar dacă aceasta va fi fost foarte strînsă în timp. Aceasta cu atît mai mult cu cît realizarea unui număr sporit de matrice, începînd cu sec. al XIV-lea, este cerută de creșterea producției de postavuri în nordul Europei, ce presupune o grijă deosebită pentru activitatea de sigilare a acestora. În acest sens, ni se pare deosebit de semnificativă informația potrivit căreia în vestitul centru de postavuri de la Ypres (Flandra occidentală) numărul

mărcilor de plumb pentru sigilat postavuri crește, într-un interval scurt (1306-1312), de la 10.500 la 92.500, deci într-un ritm vertiginos¹⁹, împrejurare ce trebuie să fi condus și la realizarea unui număr important de matrice sigilare.

Dacă din cuprinsul legendei de pe reversul oelor patru sigilii de comerț, ce ne-au fost accesibile, rezultă cu claritate originea lor (din Tournai) și a mărfurilor însoțite de acestea, mai puțin evidentă este apartenența emblemelor de pe avers și revers. Arătăm mai sus că acestea constau dintr-un scut despicat și contrafasciat, redat pe avers, și dintr-un crin heraldic înscris într-un cvadrilob, pe revers. Acest ultim element emblematic ni se pare a fi deosebit de sugestiv datorită, pe de o parte, tocmai împrejurării de a fi fost înscris într-un cadru lobat - modalitate de tratare heraldică frecvent întâlnită pe sigiliile orașenești din a doua jumătate a sec. al XIV-lea și începutul celui următor²⁰. Pe de altă parte, apariția crinului heraldic pe sigiliile din Tournai, inclusiv pe cele comerciale, constituie un reper cronologic, dar și în ceea ce privește apartenența, de primă importanță, dacă se au în vedere unele momente din istoria orașului și evoluția stemei sale.

Orașul belgian Tournai, situat în provincia Hainaut, pe fluviul Escaut, se manifestă ca un important centru urban (sub numele de Tournacum sau Turris Nerviorum) încă din epoca romană, pentru ca după 431 să devină capitala regatului franc al Merovingienilor, de unde Clovis va pleca pentru cucerirea viitoarei Franțe. Regilor merovingieni le succede autoritatea politică a episcopului de Tournai. Invaziile normande afectează în 881 orașul, care, odată refăcut, va atinge dezvoltarea sa maximă în sec. al XIII-lea, când este înconjurat cu ziduri (1295). Încă de la mijlocul sec. al XII-lea orașul se declară republică municipală, devenind un ideal pentru celelalte comune. În 1187 regalitatea capetiană, prin Filip August, este prezentă la Tournai, unde episcopul îi încredințează puterile restrânse pe care le mai avea. Apoi, prin chartele constitutive din 1188 și 1211, se vor instaura raporturile de vasalitate ale Tournai-ului față de coroana franceză, raporturi ce vor dura până în 1521. Acestea vor avea la bază, pe de o parte, fidelitatea totală față de coroană, iar pe de altă parte, o autonomie aproape totală de guvernământ. La mijlocul sec. al XIV-lea orașul atinge apogeul puterii sale politice și ca urmare a noilor privilegii obținute din partea regalității franceze drept răsplată pentru rezistența opusă englezilor la începutul Războiului de 100 de ani. După o retragere temporară a drepturilor comunale în 1367, tournaisienii le recapătă tot ca urmare a fidelității lor manifestate, în cursul războiului amintit, față de delfinul Franței²¹, micul "rege de Bourges", viitorul Carol al VII-lea, declarat nelegitim în 1421²². În acest context istoric orașul Tournai va primi, între alte privilegii²³, și pe acela de a-și adăuga (în 1426) un "chef" cu armele Franței la vechiul lor blazon²⁴, intrând în rândul așa-numitelor "bonnes villes" - orașe

credincioase²⁵. Astfel, vechiului blazon - reprezentat de un scut împodobit, pe un fond roșu, cu un fert de argint, încadrat de trei turnuri de argint și timbrat de o coroană de aur²⁶ - i se adaugă un "chef" împodobit cu trei flori de crin pe fond de azur. Tot cu acest prilej va fi înlocuit și vechiul sigiliu al orașului - de formă circulară, prezentând în câmp o incintă crenelată cu patru turnuri ce înconjoară catedrala²⁷ - cu un altul, al cărui câmp central polilobat este împodobit de acum fsainte, în jumătatea sa superioară, cu numeroase flori de crin²⁸.

Ținând cont de modificările de ordin heraldic și sigilografic, petrecute în 1426, în contextul istoric schițat, este lesne de înțeles că și piesele sigilare descoperite la Curtea de Argeș, Novgorod și Lund nu pot fi încadrate cronologic decât la o dată ulterioară anului 1426, întrucât ni se pare puțin probabil ca orașenii din Tournai să fi folosit, înainte de această dată, chiar și în cazul sigiliilor de postav, însemnul emblematic al florii de crin. Dat fiind, însă, contextul arheologic²⁹ în care au fost descoperite sigiliile de la Curtea de Argeș și Novgorod, putem opera chiar o mai strânsă încadrare cronologică în sensul atribuirii lor unei prime serii de matrice realizate imediat după 1426, dacă nu cumva chiar în acest an.

Dacă reprezentarea crinului heraldic de pe sigiliile de plumb apare evident drept element emblematic desprins din stema sau de pe sigiliul Tournai-ului de după 1426 și reflectând autoritatea acestui oraș, mai puțin explicită este pentru noi emblema de pe avers: scutul despicaț și contrafasciat. Totuși, se poate observa cu ușurință că aceasta nu prezintă nici o asemănare cu stema orașului. Astfel stînd lucrurile nu ne rămîne decât să avansăm ipoteza - luînd în considerație rosturile precise ale sigiliilor de acest gen - că aversul conține emblema unei corporații, probabil cea a țesătorilor (fraternitas textorum) sau postăvarilor³⁰ din Tournai. În cazul în care situația se prezintă astfel³¹, asistăm la o interesantă asociere de insemne emblematice și deci de autorități în cuprinsul aceluiași sigiliu, aversul conținînd insemnele și reprezentînd autoritatea unei corporații, iar reversul pe cea a orașului.

Piesa sigilară descoperită la Curtea de Argeș constituie o prețioasă mărturie, ce se adaugă celorlalte știri, cu privire la producția și aria de răspîndire a țesăturilor realizate în Europa occidentală și în med special în Tournai în cursul evului mediu.

Odată cu sec. al XII-lea prelucrarea textilelor cunoaște un deosebit avînt, atelierele monastice și orășenești din Europa de nord-vest și din Italia de nord producînd postavuri și mătăsuri în cantități ce tind să se apropie de cele ale unei industrii³². Dacă pînă în sec. al XIII-lea asistăm la o intensă dezvoltare a producției de postav atît în provinciile din nordul Franței (Picardia, Ponthieu, Champagne, Bourgogne, Ile-de-France și Normandia), cît și în cele din Țările de Jos (Flandra, Brabant, Hainaut, Artois)³³, odată cu sfîrșitul secolu-

lui amintit orașele franceze vor ceda pasul în acest domeniu în favoarea celor din Țările de Jos³⁴. Postavul flamand, care prin calitatea sa excepțională - dată de suplețe, moliciune și frumusețea culorilor - a întrecut în sec. al XIV-lea chiar postăvăria engleză, va ajunge să joace în domeniul textil un rol similar cu acela al mirodeniilor în alimentație³⁵.

Tournai-ul, deși rămâne pe mai departe atașat coroanei franceze (până în 1521), continuă să se manifeste ca un centru textil de prim ordin ce aparține mediului economic al Țărilor de Jos. El apare menționat în rândul principalelor orașe producătoare de postavuri de foarte bună calitate³⁶, mătăsuri fine³⁷ și tapiserii³⁸, în această activitate fiind angajați în 1332 nu mai puțin de 2.200 de țesători din cei 40-50.000 locuitori ai orașului³⁹.

Dată fiind cantitatea mare de produse textile realizate în cuprinsul Tournai-ului, și calitatea acestora, este lesna de înțeles că o mare parte erau destinate exportului. Pe de o parte, mărfurile locale erau vehiculate de asociația negustorilor locali "La Charité Saint-Christophe", care era afiliată la alte două asociații negustorești puternice: Hansa de la Londra și Hansa celor 17 orașe⁴⁰, ultima cuprinzând negustori din localitățile producătoare de țesături din nordul Franței și din Țările de Jos, asociații destinate legăturilor cu regiunea Champagne⁴¹ și cu țările mediteraneene, cu Anglia și Austria⁴². Pe de altă parte, comerțul cu țesături atrăgea numeroși vizitatori, târgurile din mai și septembrie⁴³ găzduind negustori din orașele Țărilor de Jos, dar și din regiuni ceva mai îndepărtate, precum acei "Osterlings"⁴⁴, cei hanseatici sau italieni⁴⁵. Interesul pentru târgurile din Tournai este sporit și de un privilegiu ce scutea de vamă mărfurile ajunse aici din Franța și îndreptate apoi spre Flandra sau Imperiul romano-german. Această situație a conferit pentru multă vreme Tournai-ului calitatea de antrepozit permanent cu statut de "porto-franco"⁴⁶. Cu toate acestea, o bună parte din țesăturile produse în Tournai se îndreptau spre antrepozitele din Țările de Jos, din rândul cărora în sec. XIII-XV se datasează ca importanță Bruges-ul - și acesta un important centru producător de postav foarte scump -, punct de contact între comerțul nordului cu sudul și răsăritul Europei și antrepozit al acestuia cu numeroase loji și comptoare ale negustorilor venetieni, florentini, genovezi, catalani, bretoni, bayonezi și hanseatici⁴⁷. De aici, amintiții negustori transportau pe mare și pe uscat, până la mari distanțe, suluri și bucăți de postav, între care și pe cele produse în Tournai.

Astfel pe mare, prin intermediul negustorilor hanseatici, încă din sec. al XII-lea postavurile din Flandra și Brabant ajung în Polonia și până în îndepărtatul Novgorod⁴⁸. Aici, în sec. XIV-XV, este prezent și postavul de Tournai, vehiculat de aceeași negusturi, așa după cum ne arată izvoarele scrise⁴⁹ și cele sigilografice⁵⁰.

Spre sud țesăturile tournai-siene ajung în sec. al XIII-lea până

în Castilia și în Portugalia⁵¹.

La rîndul lor, negustorii italieni frecventează asiduu, încă din sec. al XI-lea, târgurile din nordul Europei⁵², avînd pentru sud și comerțul mediteranean un rol similar cu cel al hanseaticilor în nordul continentului. Ei dețin monopolul comerțului spre sud⁵³, actele notarilor genovezi menționînd, odată cu sec. al XII-lea, aprovizionarea cu postav nu numai din Flandra, ci și din alte orașe, între care sînt pomenite Amiens, Beauvais, Cambrai, Liège, Tournai (subl. n.) etc.⁵⁴ Dacă pentru început negustorii toscani și lombarzi transportă pe uscat mari cantități de stofe din nordul Europei pînă la Genova - antrepozițul de postavuri flamande -, de unde navele genoveze le expediază pînă în Levant sub numele de "panni francesi"⁵⁵, din prima jumătate a sec. al XIV-lea Genova și Veneția vor inaugura relații maritime directe cu portul Bruges⁵⁶.

O altă cale de difuzare a țesăturilor aflăte în antrepozitele din nordul Europei era cea a drumului transcontinental vest-est. Odată cu mijlocul sec. al XIV-lea mărfurile din importante centre textile occidentale vor circula mai ușor pe un drum ce pornea din Flandra spre Colonia pe Rin, apoi la Frankfurt pe Main și de aici la Praga; în continuare drumul se ramifica spre Viena și Buda și mai departe spre Transilvania, de unde, prin intermediul trecătorilor Carpaților, poposeau în țările române și porturile acestora la Marea Neagră⁵⁷. În cadrul acestui drum un rol deosebit îl are Viena, oraș cu drept de depozit, chiar din sec. al XIII-lea și care acordă privilegiile negustorilor din Colonia și Flandra⁵⁸, așa după cum, la rîndul lor, regii Ungariei vor crea avantaje acelorși negustori⁵⁹, cît și celor vienezi⁶⁰ în sec. al XIV-lea.

Țesăturile din Tournai sînt menționate odată cu sec. al XIII-lea la Viena⁶¹. Din acest oraș, ca și de la Buda sau Praga, negustorii occidentali, central-europeni și, alături de aceștia, cei transilvăneni - în virtutea privilegiilor obținute din partea regalității angevine⁶² - vor transporta spre cele trei mari centre comerciale: Sibiu, Brașov și Bistrița, între alte articole de lux, țesături fine de felul postavului sau mătăsii din Țările de Jos, Germania sau Cehia. Astfel ajunge în Transilvania și postavul de Tournai, menționat într-un document din 23 noiembrie 1351 drept un "postav greu"⁶³, deci de bună calitate, alături de cel de Flandra pomenit într-un document din 22 iulie 1353⁶⁴ în rîndul unor bunuri de preț. Odată sesite în orașele cu drept de tîrg din Transilvania - situație în care se aflau Brașovul și Sibiu din deceniul 7 al sec. al XIV-lea⁶⁵ - în mod deosebit postavurile occidentale erau reținute în virtutea privilegiului de etapă și de depozit de care beneficiau cele două orașe amintite⁶⁶. Cu toate că în Sibiu privilegiul de etapă și depozit⁶⁷ va fi aplicat cu strictețe⁶⁸, potrivit documentelor, la sfîrșitul sec. al XIV-lea și chiar la începutul celui următor brașovenii nu-și exercitau încă, decît parțial, privilegiul amintit, permițînd unor negustori străini să treacă cu mărfurile lor spre Țara Româneas-

că⁶⁹, datorită faptului că nu erau în măsură să asigure prin mijloace proprii desfacerea integrală a acestora la sud de Carpați⁷⁰. Această situație de fapt creează posibilitatea ca unele mărfuri ajunse în Transilvania până la începutul sec. al XV-lea, între care și postavurile, să treacă în Țara Românească transportate chiar de negustorii occidentali.

Ca urmare a privilegiilor obținute de negustorii transilvăneni din partea regalității maghiare și a voievodilor munteni și a politicii economice promovate de aceștia din urmă, începând cu ultimul sfert al secolului al XIV-lea se observă o intensificare a circulației mărfurilor pe segmentul transilveno-muntean al drumului transcontinental, un rol deosebit în acest sens avându-l și negustorii brașoveni "tot mai legați de negoțul cu Țara Românească"⁷¹. Ei vor fi printre cei mai importanți vehiculatori de postavuri spre Țara Românească, unele din privilegiile acordate lor constituind prețioase mărturii cu privire la calitățile și cantitățile de postav apusean desfăcute la sud de Carpați. Astfel, atât în documentul de confirmare, de către voievodul Știber al Transilvaniei, a taxelor vamale stabilite de brașoveni pentru mărfurile ce trec în Țara Românească⁷², cât și în privilegiile comerciale obținute de brașoveni, în intervalul dintre 1413-1437, din partea domnitorilor munteni⁷³, apar menționate de fiecare dată, postavurile de Ypres (de Yppriensi), de Luvia (de Lobiensi), de Colonia (de Coloniensi) și de Boemia (de Bohemicali). Calitatea diferită a acestora determină în mod firesc tarife vamale diferențiate. În funcție de acestea se poate observa că cel mai bun postav era cel de Ypres, urmându-i în ordine cele de Luvia, de Colonia și de Boemia. Alături de postavul de Ypres, în trei documente apare menționat și postavul franțuzesc (de Gallicali)⁷⁴, traficul vamal identic - 24 de ducați - ce trebuia plătit pentru amândouă situându-le în aceeași categorie calitativă. N-ar fi exclus ca termenul mai general de postav franțuzesc să includă, în afară de postavurile produse în orașele din nordul Franței, și pe cel din Tournai - oraș care pentru o perioadă destul de îndelungată s-a aflat atașat coroanei franceze.

Oricum, descoperirea unui sigiliu de postav de felul celui de la Curtea de Argeș este de natură să ateste prezența și a postavului de Tournai în cuprinsul primei reședințe de scaun a Țării Românești la începutul sec. al XV-lea, alături de celelalte pomenite de izvoarele scrise, completând imaginea cu privire la sortimentele de postav scump ajunse și desfăcute la sud de Carpați.

Dacă ar fi să ne pronunțăm în legătură cu drumul urmat de postavul de Tournai pentru a ajunge în Țara Românească, credem că acesta va fi fost cel transcontinental vest-est, ultimii purtători ai acestei mărfi putând fi identificați cu negustorii brașoveni, cei care din al doilea sfert al sec. al XV-lea își vor exercita pe deplin privilegiul de etapă, reținând toate articolele de lux occidentale, între care și postavurile, pentru a le revinde la sud de Carpați negustorilor munteni.

Arătăm în rîndurile anterioare că rolul sigiliului a fost acela de a închide un balot de postav⁷⁵ și nu o cantitate mai mică, precizare ce ni se pare a fi deosebit de importantă în stabilirea cantităților în care circulă și este achiziționat postavul de Tournai în Tara Românească. Din documente se cunoaște că postavurile erau transportate sub formă de baloturi (valuri sau suluri), bucăți întregi sau tăiate, de dimensiuni variate⁷⁶, într-un balot de postav intrînd, la un moment dat, aproximativ 25 de bucăți⁷⁷. Deosebirile de ordin cantitativ vor impune modalități diferite de împachetare și totodată de sigilare, o diferențiere putîndu-se observa și în rîndul sigiliilor. În ceea ce ne privește, socotim că tipul de sigiliu (atîrnat) descoperit la Novgorod, Lund și Curtea de Argeș ara mai degrabă destinat sigilării unor cantități mari de postav - baloturi, suluri - pentru ca cel semnalat la Voivozi, Hălmașiu sau Suceava⁷⁸ să se preteze la sigilarea unor bucăți, prin presarea celor două plăcuțe unite de o tijă.

Este lesne de înțeles că un balot de postav de felul celui adus la Curtea de Argeș trebuie să fi avut un preț destul de ridicat, datorită atît calității, cît și cantității sale, neputînd fi achiziționat decît de un mare negustor argeșean. Acesta îi va fi oferit, sub formă de bucăți, în primul rînd domniei, înaltei feudalități laice și eclesiastice - celor care aveau prioritate în alegerea mărfurilor și totodată posibilități deosebite în procurarea unor articole de lux de felul postavurilor fine occidentale - și abia apoi orășenimii bogate.

Or, negustorul argeșean de postavuri credem a fi fost și proprietarul locuinței (L₄) de la Curtea de Argeș, ale cărei rămășițe incendiate au putut fi descoperite în urma cercetărilor din anul 1979.

N O T E

- 1 Radu Popa, Pîmburi de postav medievale, în "Sargetia", XIV, 1979, p. 275-279.
- 2 Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, Cercetări arheologice efectuate în anul 1979 în cuprinsul așezării Curtea de Argeș, jud. Argeș, în Cercetări arheologice, Muzeul Național de Istorie, IV, București, 1980, p. 144.
- 3 Ibidem, p. 153.
- 4 Dintre toate metalele "pentru sigilat" plumbul a fost cel mai des folosit din antichitate pînă în epoca modernă (A. Chassant și J. P. Delbarre, Dictionnaire de sigillographie pratique contenant toutes les notions propres à faciliter l'étude et l'interprétation des sceaux du Moyen Âge, Paris, 1860, p. 146).
- 5 Clești pentru aplicarea sigiliilor de plumb se păstrează, de pildă, la British Museum din Londra sau la Arhivele din Fürstlich-Wiedschen (vezi la W. Ewald, Siegelkunde, München și Berlin, 1914, p. 120, pl. 1/3 și 3/8).

- 6 J.d'Eschavannes, Traité complet de la science du blason, Paris, f.a., p.24.
- 7 In scut fasciile sînt opuse unele altora.
- 8 W.Leonhard, Das grosse der Wappenkunst, München, 1976, p.145, fig.34.
- 9 A.Chassant, I.P.Delbarre, op.cit., p.212.
- 10 Cadrul lobat, înconjurat de legendă, este frecvent întîlnit în sigiliile oraşeneşti din a doua jumătate a sec. al XIV-lea şi de la începutul celui următor (E.Frh. von Berchem, Siegel, Berlin, 1923, p.141).
- 11 Cu privire la diferitele reprezentări ale crinului în heraldică a se vedea la W.Leonhard, op.cit., p.256-257.
- 12 W.Ewald, op.cit., p.137-138.
- 13 C.Enlart, Manuel d'archéologie française, vol.III, Paris, 1916, p.5; H.Pirenne, Histoire économique et sociale du Moyen Age, Paris, 1963, p.120.
- 14 E.A.Rîbina, Tovarnîe plombî iz Turne v Novgoroda, în "Sovetskaia arheologhiia", 1, 1981, p.298-300.
- 15 E.N.Nosov, N.P.Pahomov, Novîe dannîe o Novgorodskom (Riurikovom) gorodişte, în "Arheologhiceskie otkrîtiia", Moscova, 1979, p.26.
- 16 A.W.Martensson, C.Wahloo, Lundafynd en Bilderbok, în "Archaeologica Lundensia", t. VI, Lund, 1970, p.90, pl.139.
- 17 E.A.Rîbina, op.cit., p.298.
- 18 Ibidem, p.300.
- 19 G.H.Dumont, Histoire des Belges, t. I, Bruxelles, 1954, p.151.
- 20 E.Frh. von Berchem, op.cit., p.141.
- 21 P.Rolland, Tournai tel qu'il fut, Bruxelles, 1947, p.32-34.
- 22 Gaston Dodu, Les Valois. Histoire d'une maison royale, Paris, 1934, p.107; L.H. Parias, Histoire du peuple français, vol.II (1380-1715), Paris, 1952, p.15-23. Cu privire la fidelitatea oraşului Tournai vezi la : Maurice Montart, Les Tournaisiens et le roi de Bourguges, Tournai, 1908.
- 23 Locuitorii Tournai-ului primesc in corpore privilegiul colectiv de noblete constînd din : scutirea de ajutor şi impozite neconsimţite, drepturi de a se achiziţiona bunuri nobiliare etc. (P.Rolland, op.cit., p.35).
- 24 Ibidem, p.34.
- 25 G.Dansaert, L'art heraldique et ses diverses applications, Bruxelles, 1912, p.107.
- 26 La grande encyclopedie, vol. 31, Paris, f.a., p.241.
- 27 E.Gevaert, L'heraldique, son esprit, son langage et ses applications, Paris, f.a., p.108, fig.177.
- 28 Ibidem, p.368, fig. 508.
- 29 Contextul arheologic este acela al umpluturii unor locuinţe dezafectate în intervalul dintre sfîrşitul sec. al XIV-lea şi începutul celui

- de al XV-lea (Lia Bătrfina și Adrian Bătrfina, op.cit., p.153; E. A. Rfina, op.cit., p.298-299).
- 30 Corporația postăvarilor aplica sigilii de plumb cu titlu de marcă și control (C.Enlart, op.cit., p.5).
- 31 Un semn de întrebare îi ridică împrejurarea că sigiliile corporației lor de meșteșugari conțineau "simbolul cel mai reprezentativ al profesiei lor" (A.Chassant, J.P.Delbarre, op.cit., p.65-66), or în acest caz avem de a face cu o stemă și nu cu un simbol de profesie.
- 32 J. Le Goff, Civilizația Occidentului medieval, București, 1970, p. 132 și 299.
- 33 O listă a centrelor de postavuri din sec. al XIII-lea vezi la : C. Enlart, op.cit., p.4.
- 34 H.Pirenne, G.Cohen și H.Focillon, La civilisation occidentale au Moyen Age du XI-e au milieu du XV-e siècle, în Histoire du Moyen Age, t.VIII, Paris, 1933, p.136 ; H.Pirenne, op.cit., p.119-120.
- 35 Ibidem.
- 36 C.Enlart, op.cit., p.4 ; H.Pirenne, G.Cohen și H.Focillon, op.cit. p.36-37 ; P.Roland, op.cit., p.35.
- 37 G.Migeon, Les arts du tissu, Paris, 1929, p.80-81.
- 38 Atelierele din Tournai sînt cele mai prestigioase, alături de cele din Arras, marile personalități ale sec.XIV-XV comandînd aici tapiserii dintre care unele au ajuns celebre, precum : "Istoria lui Gedeon" (1449), "Istoria lui Hercule" (1468), "Bătălia de la Roncevaux" etc. (G.Migeon, op.cit., p. 239-244 ; P.Rolland, op.cit., p.43-44).
- 39 P.Rolland, op.cit., p.36.
- 40 R.Sédillot, Histoire des marchands et des marchés, Paris, 1964, p. 170 ; P.Rolland, op.cit., p.32-33.
- 41 H.Pirenne, op.cit., p.79.
- 42 R.Sédillot, op.cit., p.170.
- 43 Filip cel Îndrăzneț sancționează favorabil în 1284 tîrgul din septembrie, ale cărui origini sînt din 1090 (P.Rolland, op.cit., p.35).
- 44 Este vorba de scandinavi și germani din zona Balticii (J. Lacour-Gayet, Histoire du commerce, vol.IV, Paris, 1951, p.124).
- 45 P.Rolland, op.cit., p.35.
- 46 Ibidem, p.36.
- 47 H.Pirenne, op.cit., p.120.
- 48 H.Pirenne, Drap d'Ipres à Novgorod au commencement du XII-e siècle, în "Revue belge de philologie et d'histoire", t.IX, 1930, p. 563 ; idem, Histoire économique et sociale du Moyen Age, p.30-32 și 121.
- 49 Document din 1389 (E. A. Rfina, op.cit., p.298 ; cf. A.L.Horoșkevič, Torgovalia Velikogo Novgoroda s Pribaltikoi i Zapadnoi Evropei v XIV-XV vekah, Moscova, 1963).
- 50 E.N.Nosov, N.P. Pahomov, op.cit., p.26 ; E.A.Rfina, op.cit., loc.cit.

- 51 P. Rolland, op.cit., p.35.
- 52 J. Lestocquoy, Aux origines de la bourgeoisie : Les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens (XI-e-XV-e siècles), Paris, 1952, p.115.
- 53 H. Pirenne, op.cit., p.120.
- 54 H. Pirenne, G. Cohen și H. Focillon, op.cit., p.36-37 și 126 ; H. Pirenne, op.cit., p.30-32.
- 55 Ibidem; H. Pirenne, G. Cohen și H. Focillon, op.cit., loc.cit.; W. Heyd, Histoire du commerce du Levant au moyen-âge, vol.I, Leipzig, 1885, p.528-532. În 1281 notarul genovez Guglielmo Gandulfi înregistra la Pera între alte mărfuri și postavul franțuzesc (G. Brătianu, Actes des notaires Génois de Pera et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281-1291), București, 1927, p.106). La rîndul lui, postavul de Tournai ajunge pînă la granițele Bulgariei și Serbiei, unde este consemnat în 1333 (P. Rolland, op.cit., 36).
- 56 H. Pirenne, op.cit., p.120.
- 57 Dinu C. Giurescu, Țara Românească în secolele XIV-XV, București, 1973, p.150.
- 58 Gheron Netta, Curs de istoria comerțului, București, 1937, p.317-318.
- 59 Privilegiul comercial acordat de Ludovic cel Mare în 1344 este reînnoit în 1365 și confirmat în 1384 de Maria și în 1393 de Sigismund de Luxemburg (Gheron Netta, op.cit., p.354).
- 60 Încă din 1318 Carol Robert acordă negustorilor din Viena dreptul de a face negoț în Ungaria (vezi : DRH, C, veac. XIV, vol.I, nr.299, p.287).
- 61 P. Rolland, op.cit., p.35.
- 62 În 1367 Ludovic cel Mare îngăduie negustorilor din Sibiu comerț liber cu Viena, Praga, Zara și Veneția (E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, vol.I, partea 2, București, 1890, nr.102, p.140), iar în 1370, 1372 și 1373 același rege maghiar acordă tot sibienilor un privilegiu similar pentru comerțul din Austria, Boemia și Dalmația (ibidem, nr.117, p.152 ; nr.145, p.197 și nr.156, p.211).
- 63 DRH, C, vol.X (1351-1355), Edit. Academiei, București, 1977, nr.82, p.83.
- 64 Ibidem, nr.208, p.225.
- 65 Brașovul obține dreptul de tîrg în 1364 (E. Hurmuzaki, op.cit., nr.67, p.90), confirmat în 1365 (ibidem, nr.68, p.90), iar Sibiuul în deceniul 7 al sec. al XIV-lea (Gheron Netta, op.cit., p.358).
- 66 Brașovenii obțin din partea lui Ludovic cel Mare privilegiul de etapă și depozit în 1369 (E. Hurmuzaki, op.cit., nr.110, p.146) iar sibienii în 1382 (DRH, D, Relații între țările române, vol.I, (1222-1456), Edit. Acad., București, 1977, nr.69, p.113-114).
- 67 Privilegiul din 1382 este reînnoit în 1384 de Elisabeta (DRH, D, vol.I, nr.71, p.117) și în 1387 de Sigismund de Luxemburg (ibidem, nr.72, p.118-119).

- 68 R. Manolescu, Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI), București, 1965, p. 28.
- 69 În documentele din 17 ianuarie 1390 (DRH, D, vol. I, nr. 74 p. 120-121), 18 februarie 1395 (ibidem, nr. 86, p. 134-138) și din 23 martie 1412 (ibidem, nr. 116, p. 187-188) Sigismund de Luxemburg poruncește brașovenilor să aplice cu strictețe interdicția trecerii negustorilor străini cu mărfurile lor spre Țara Românească.
- 70 R. Manolescu, op. cit., p. 27-28.
- 71 Ibidem, p. 27.
- 72 DRH, D, vol. I, nr. 118, p. 192 și 194.
- 73 Privilegiu din 25 august 1413 (ibidem, nr. 121, p. 198-200), întărit la 21 noiembrie 1421 (ibidem, nr. 134, p. 218-220), 23 octombrie 1422 (ibidem, nr. 136, p. 221-222), 10 noiembrie 1424 (ibidem, nr. 141, p. 227-230), 30 ianuarie 1431 (ibidem, nr. 175, p. 276-278) și 8 aprilie 1437 (ibidem, nr. 243, p. 340-341).
- 74 Ibidem, nr. 118, p. 192 ; nr. 121, p. 199 și nr. 175, p. 276.
- 75 O interpretare asemănătoare este oferită și de cercetătoarea sovietică E. A. Rfina (op. cit., p. 299) pentru piesele descoperite la Novgorod.
- 76 Din privilegiile amintite rezultă că pentru un balot se percepeau taxe vamale (vezi : DRH, D, vol. I, nr. 118, p. 192 ; nr. 121, p. 199 ; nr. 134, p. 218-219 ; nr. 136, p. 221-222 ; nr. 141, p. 227 ; nr. 175, p. 276-278), dar pentru bucățile începute se acorda scutire de vamă (vezi : ibidem, loc. cit., și nr. 122, p. 201).
- 77 În registrele vicesimale din 1543 și 1549 (vezi : R. Manolescu, op. cit., p. 154 și 157) un val de postav de Breslau costând 5.000 de aspri, iar o bucată 200 aspri, se poate nocoti că la aceste date într-un val intrau 25 de bucăți.
- 78 R. Popa, op. cit., loc. cit.

CONSIDÉRATIONS SUR UN SCEAU DE COMMERCE DU XVe SIÈCLE DÉCOUVERT À CURTEA DE ARGES

Résumé

Au cours des fouilles archéologiques effectuées en 1979 à Curtea de Argeș dans une habitation de type urbain datant de la fin du XIVe et du début du XVe on a découvert le sceau qui forme l'objet du présent exposé.

Il est question d'un sceau pour le drap provenant de la ville belge Tournai, ville qui s'est trouvée sous domination française entre 1187-1521.

Daté d'après les enseignes héraldiques qu'il contient comme appartenant à une période ultérieure à l'année 1426, le sceau dont il y est question prouve les relations économiques entre la Valachie et les grands centres économiques spécialisés dans les

tissus et les draps de l'Europe Occidentale de la première moitié du XVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

1 a et b - Sceau pour le drap de la ville de Tournai, trouvé à Curtea de Argeș.

C U P R I N S

SECȚIA I-a NUMISMATICĂ ANTICĂ

Pag.

OCTAVIAN ILIESCU - Stadiul economiei monetare a societății geto-dacice în a doua jumătate a sec.al II-lea î.e.n..	7
DAN BERINDEI - Contribuții privitoare la colecția de monede "traiane" a lui Cezar Bolliac	25
PETRE DIACONU - Despre momentul îngropării tezaurului de la Suluc, jud.Tulcea	33
NICULAE CONOVICI - Noi descoperiri monetare în perimetrul davei getice de la Piscul Crăsani	39

SECȚIA a II-a NUMISMATICĂ MEDIEVALĂ ȘI MODERNĂ

ADRIAN BEJAN - Documente privind conținutul și componența descoperirilor monetare de la Deta, jud.Timiș în anii 1880-1881	53
ROMEO MASCHIO, SPIRIDON CÎRSTOCEA - Tezaurul de mo- nede medievale românești și bizantine din sec. XIV-XV descoperit la ansamblul feudal Glavacioc, jud.Argeș	69
ECATERINA ȚINȚĂREANU, CORNELIU BEDA - Date prelimi- nare asupra tezaurului de la Balta Sărată, com. Crângeni, jud.Teleorman	83
PARASCHIVA STANCU, VIOREL COJOCARU - Notă prelimi- nară asupra unui tezaur de aspri din sec.al XV- lea descoperit în com.Piua Petrii, jud.Ialomița...	85
CONSTANȚA ȘIRBU, ANA-MARIA VELTER - Tezaurul de la Bălești, jud.Vaslui și importanța lui istorică....	97
MIHAI MAXIM - O luptă monetară în sec.al XVI-lea: padișahî contra aspru	129
MARIA CO MȘA - Monedele descoperite în cimitirul de la Ra- dovanu, jud.Călărași și semnificația lor simbo- lică	153
ANCA PĂUNESCU - Monedă venețiană descoperită la "Orașul de Floci"-Piua Petrii, com.Giurgeni, jud. Ialomi- ța	163

IUDITA WINKLER - Considerații asupra tezaurilor medievale descoperite în Transilvania	165
--	-----

SECȚIA a III-a
MEDALISTICĂ, HERALDICĂ ȘI SIGILOGRAFIE

FRANCISC PAPP - Despre gravorul medaliei comemorând e- liberarea Timișoarei de sub turci (1716)...	173
AURICĂ SMARANDA - Placheta celei de-a X-a Conferințe de drept maritim internațional - Paris, 1911	179
JEAN N.MĂNESCU - Cu privire la originea stemei Țării Ro- mânești	183
LIA BĂTRÎNA, ADRIAN BĂTRÎNA - Cu privire la un sigiliu de comerț din sec.al XV-lea descoperit la Curtea de Argeș	197

S O M M A I R E

Ière SECTION NUMISMATIQUE ANTIQUE

	<u>Page</u>
OCTAVIAN ILIESCU - Le stade de l'économie monétaire dans la société gète-dace durant la seconde moitié du II ^e siècle av.n.è.	7
DAN BERINDEI - Contributions relatives à la collection de monnaies "trajanés" de Cezar Bolliac.....	25
PETRE DIACONU - Sur la date de l'enfouissement de trésor de Suluc	33
NICULAE CONOVICI - Nouvelles découvertes monétaires dans l'aire de la "Dava" Gète de Piscu Crăsani	39

IIe SECTION NUMISMATIQUE MÉDIÉVALE ET MODERNE

ADRIAN BEJAN - Documents relatifs au contenu et à la composition des découvertes monétaires de Deta, dép. de Timiș, des années 1880-1881	53
ROMEO MASCHIO, SPIRIDON CÎRSTOCEA - Le trésor de monnaies médiévales roumaines et byzantines des XIV ^e -XV ^e siècles découvert dans le complexe féodal Glavacioc, dép.d'Argeș	69
ECATERINA ȚÎNȚĂREANU, CORNELIU BEDA - Données préliminaires sur le trésor de Balta Sărată, commune de Crîngeni, département de Teleorman	83
PARASCHIVA STANCU, VIOREL COJOCARU - Note préliminaire sur un trésor d'aspres du XV ^e s. découvert dans la commune de Piuș Petrii, dép. de Ialomița...	85
CONSTANȚA ȘTIRBU, ANA-MARIA VELTER - Le trésor de Bălești, dép. de Vaslui et son importance historique	97
MIHAI MAXIM - Une guerre monétaire au XVI ^e siècle: le pa-dișahî contre l'aspre	129
MARIA COMȘA - Les monnaies découvertes dans le cimetière médiéval de Radovanu et leur signification symbolique	153
ANCA PĂUNESCU - La monnaie vénitienne découverte à "Orașul de Floci"	163

IUDITA WINKLER - Considerations sur les trésors médiévaux découverts en Transylvanie	165
---	-----

IIIe SECTION SCIENCE DES MEDAILLES, HERALDIQUE ET SIGILLOGRAPHIE

FRANCISC PAPP - Autour du graveur de la médaille dédiée à la libération de Timișoara de sous les turcs (1716)	173
AURICĂ SMARANDA - La plaquette de la X ^e conférence de droit maritime international - Paris, 1911....	179
JEAN N. MĂNESCU - Sur l'origine des armes de Valachie...	183
LIA BĂTRÎNA, ADRIAN BĂTRÎNA - Considérations sur un sceau de commerce du XV ^e siècle découvert à Curtea de Argeș.....	197

C O N T E N T S

SECTION I ANCIENT NUMISMATIC

	<u>Page</u>
OCTAVIAN ILIESCU - The Level of the Geto-Dacian Monetary Economy in the 2 nd Half of the 2 nd Century B.C....	7
DAN BERINDEI - Contributions Concerning Cezar Bolliac's "Trajan" Coin Collection	25
PETRE DIACONU - Over the Bearing Moment of the Hoard from Suluc, Tulcea County	33
NICULAE CONOVICI - Recent Monetary Discoveries in the Getic Fortress of Piscul Crăsani	39

SECTION II MEDIEVAL AND MODERN NUMISMATIC

ADRIAN BEJAN - Documents Concerning the Composition of the Coins Found at Deta, Timiș County in 1880-1881	53
ROMEO MASCHIO, SPIRIDON CIRSTOCEA - Medieval Romanian and Byzantine Coins Dated in the 14 th -15 th Centuries Found in the Medieval Complex of Glavacioc, Argeș County	69
ECATERINA ȚÎNȚĂREANU, CORNELIU BEDA - Preliminary Data on Sărata Monteoru Hoard, Crângeni, Teleorman County	83
PARASCHIVA STANCU, VIOREL COJOCARU - Preliminary Note on an Asper Hoard from the 15 th Century Found at Piuș Petrii, Ialomița County	85
CONSTANȚA ȘTIRBU, ANA-MARIA VELTER - The Hoard from Bălești (Vaslui county) and Its Historical Importance	97
MIHAI MAXIM - Monetary Struggle in the 16 th Century: Padișahî against Asper	129
MARIA COMȘA - Coins Found in the Cemetery of Radovanu (Călărași county) and Their Symbolic Meaning	153
ANCA PĂUNESCU - Venitian Coin Found at "Orașul de Floci" - Piuș Petrii, Giurgeni, Ialomița County	163
IUDITA WINKLER - Considerations on Medieval Hoards Found in Transylvania	165

SECTION III
MEDALS, HERALDIC, SIGILLOGRAPHY

	<u>Page</u>
FRANCISC PAPP - Over the Engraver of the Medal Commemorating the Liberation of Timișoara from the Turkish Yoke	173
AURICĂ SMARANDA - Plaque Commemorating the 10 th International Maritime Law Conference, Paris, 1911 ...	179
JAN N. MĂNESCU - Over the Origins of the Coat of Arms of Wallachia	183
LIA BĂTRÎNA, ADRIAN BĂTRÎNA - Over a Trade Seal Found at Curtea de Argeș, Dated in the 15 th Century	197

**Lucrare executată sub comanda nr.3814
din 17. X. 1983 în atelierul de re-
prografie al Muzeului Național de Istorie,
București, Calea Victoriei 12, sector 3.**

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE

